

ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ ΚΥΔΩΝΙΑΣ

(ΑΓΙΑΣ, ΚΥΔΩΝΙΑΣ (ΚΑΙ ΚΙΣΑΜΟΥ) ΚΑΙ ΑΠΟΚΟΡΩΝΟΥ)

Α. ΓΕΝΙΚΑ

1. Ἡ συγγραφὴ Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης μὲ ἀπυσχόλησε πρῶτον μὲν κατὰ τὰ ἔτη 1938 - 1939, μετέπειτα δὲ κατὰ τὰ ἔτη 1946 - 1948, ὅτε καὶ ἀνεθεώρησα τὸ ἀρχικὸν χειρόγραφον. Αἱ κατόπιν πανεπιστημιακαὶ μου ἀσχολίαι ἠμπόδισαν νὰ φέρω εἰς πέρας καὶ δημοσιότητα τὸ ἔργον, μὲ τὴν εὐρύτητα τὴν ὁποίαν τοῦ εἶχα δώσει. Πάντως ἐδημοσίευσα ἱκανὰς μονογραφίας εἴτε δι' ὠρισμένας περιόδους τῆς ἱστορίας ταύτης, εἴτε δι' ἐπισκοπὰς τῆς Κρήτης ἢ ἀπλῶς διὰ προσωπικότητας, ἔφερον δ' εἰς φῶς καὶ ἀνέκδοτον ὑλικόν, πρᾶγμα ὅπερ ἔπρουξαν καὶ ἱκανοὶ ἄλλοι μελετηταί. Ἐλπίζω δ' ὅτι ἡ ἐπὶ μέρος αὕτη ἐπεξεργασία ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ συλλογὴ τοῦ ἱστορικοῦ ὑλικοῦ ἐξ ἄλλου θὰ εὐκολύνουν τὴν τελικὴν διατύπωσιν τοῦ ἔργου καὶ θὰ πλουτίσουν αὐτὸ διὰ λεπτομερειῶν τὰς ὁποίας δὲν θὰ ἐγνωρίζομεν ἄλλως. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ὅταν τις ἐπιληφθῆ τῆς μελέτης ἑνὸς βασικοῦ θέματος δίδει καὶ εἰς ἄλλους τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐμφανίσουν τὰς ἐρεῦνας τῶν ἢ νὰ διατυπώσουν τὰς γνώμας τῶν, ἡ δὲ ἔρευνα καὶ ἡ συζήτησις πάντοτε προάγει τὰ θέματα.

2. Εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν περαιτέρω εἰδήσεων καὶ καταλόγων προβαίνω ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐκδόσεως τοῦ τιμητικοῦ τόμου διὰ τὸν ἐπίσκοπον Κυδωνίας (καὶ Ἀποκορώνου) ἑμὸν δὲ συμπολίτην, πνευματικὸν πατέρα καὶ σεβαστὸν φίλον κ. Ἀγαθάγγελον Ξηρουχάκην.

Κατ' ἀρχὴν φρονῶ ὅτι οὔτε δύναται οὔτε πρέπει νὰ συγγράφεται μεμονωμένως καὶ κατ' ἐπισκοπὰς ἡ ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, τοῦτο δὲ διότι τόσον συνάπτεται ἡ δραῖσις καὶ ἡ ὑπαρξις τῆς μιᾶς πρὸς τὴν ἄλλην ἐπαρχίαν (κοινὴ διοίκησις, ἐπαρχιακὴ σύνοδος, συμμετοχὴ εἰς οἰκουμενικὰς συνόδους, ἐκχριστιανισμός, περιπέτεια ἐκ πολεμικῶν καὶ πολιτικῶν γεγονότων καὶ μεταβολῶν, καταργήσεις καὶ ἀνασυστάσεις ἐπισκοπῶν κλπ.), ὥστε θὰ ἠναγκάζετό τις νὰ ἐπανελαμβάνη τὰ αὐτὰ πράγματα ἐκάστοτε, διασπῶν τὴν ἀναγκαίαν οἰκονομίαν.

Ἐν τούτοις τὸ παρὸν δημοσίευμα δὲν ἔχει τόπον ἱστορίας, ἀλλ' εἶναι εἶδος τι conspectus τῆς δράσεως καὶ τῆς ἱστορικῆς πορείας τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας καὶ προσφέρεται πρὸς γνῶσιν τῶν μὲν, ἀμιλλαν τῶν δὲ διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν ἐν αὐτῷ εἰδήσεων. Ὡς ἐκ τούτου τὸ

μὲν ἱστορικὸν μέρος ἐγράφη ἀφηγηματικῶς τὸ δὲ ἱστοριοδιφικὸν μετὰ τῶν παραπομπῶν τεκμηριωμένον.

3. Διὰ τὴν συγγραφὴν τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, ἀρχαίας καὶ ἀποστολικῆς, ἐπομένως καὶ παντὸς διαγράμματος ἀφορῶντος εἰς ἐπισκοπὴν αὐτῆς, ὡς πηγαὶ χρησιμεύουν: α') αἱ ἐκ τῶν πρακτικῶν τῶν συνόδων καὶ τῶν τακτικῶν εἰδήσεις· β') ἐκ τῶν ἐπιγραφικῶν μνημείων· γ) ἐκ τῶν ἱστορικῶν συγγραφέων καὶ ἱστορικῶν ἐγγράφων· δ') ἐκ παντοίας ἀρχεακῆς ὕλης (προκειμένου περὶ τῶν ἐποχῶν ἰδίᾳ ἐνετοκρατίας, τουρκοκρατίας καὶ νεωτάτης)· ε') ἐκ παντοίας φιλολογικῆς ὕλης, δεδομένου ὅτι συνεξετάζεται καὶ τὸ συγγραφικὸν ἔργον πολλῶν ἱερωμένων, κατ' ἀναλογίαν δὲ ζ') ἐκ παντοίας καλλιτεχνικῆς ὕλης (ἀρχιτεκτονημάτων καὶ τοῦ κόσμου αὐτῶν, εἰκόνων, μουσικῶν ἔργων κλπ.), δεδομένου ὅτι διὰ τῆς τέχνης ἐξεφράσθη τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα τῶν Κρητῶν, εἰς εὐρεῖαν μάλιστα κλίμακα, διὰ πολλῶν ἐντοπίων καλλιτεχνῶν, ἐργασθέντων ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς νήσου.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν βοηθημάτων δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ βιβλιογραφία εἶναι ποικίλη, οὐχὶ τῆς αὐτῆς ἀξίας πάντοτε καὶ διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου συντεταγμένη. Ἡ γνῶσις ἡμῶν περὶ τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλ. Κρήτης ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι πενιχρά. Τὴν καθ'αυτὸ βυζαντινὴν περίοδον ἐφώτισαν μελέται τοῦ Γεο. Κονιδάρη καὶ ἐμοῦ. Τὴν Ἐνετοκρατίαν τοῦ Στεφ. Ξανθουδίδου, τοῦ G. Gerola, τοῦ γράφοντος κᾶ. Τὴν Τουρκοκρατίαν ἐργασίαι ἰδικαί μου, τοῦ Μ. Ἰ. Μανούσακα, τοῦ Β. Λαούρδα κᾶ. Ἀπὸ ἀπόψεως τέχνης τέλος, μόλις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη αἱ δημοσιεύσεις κᾶ. ἐργασίαι τῶν Ν. Πλάτωνος, Κ. Καλοκύρη, Ν. Δρανδάκη, Κωνστ. Λασιθιωτάκη καὶ τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Ἄν. Ὀρλάνδου, προστεθεῖσαι εἰς τὰς παλαιότερας τοῦ G. Gerola ἤρχισαν νὰ φωτίζουν τὸ θέμα.

Ἐπίσης ἡ δημοσίευσις τῶν ἐγγράφων τῶν ἀφορῶντων εἰς τὴν Ἐκκλ. Κρήτης καὶ τὰς μονὰς αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἀειμν. Στεφ. Ξανθουδίδου, ἐπισκόπου Λάμπης Εὐμενίου Φανουράκη, ἐμοῦ καὶ ἄλλων προήγαγε τὴν ἔρευναν.

Τὴν γνῶσιν ἡμῶν περὶ τῆς Ἐκκλ. Κρήτης ἐνίσχυσεν ἔτι ἡ καταγραφὴ καὶ μελέτη χειρῶν, ἢ δημοσίευσις μελετῶν περὶ τῶν μονῶν αὐτῆς, ἢ ἔρευνα γενικωτέρων ἢ καὶ εἰδικῶν ἀγιολογικῶν θεμάτων, ἢ ἐξέτασις τῆς ἱστορίας τῆς ἐν Κρήτῃ ἐκπαιδεύσεως κᾶ. συναφῆ ἐγχειρήματα.

4. Πολλὰ εἶναι ἀκόμη τὰ desiderata τοῦ ὅλου θέματος. Ἡ βυζαντινὴ περίοδος ἔχει ἀνάγκην μεγαλυτέρας ἐπακριβώσεως, ἢ δ' ἔρευνα τῶν ἀρχείων τῆς Ἐνετίας ἴσως θὰ παρουσιάσῃ ἐκπλήξεις ἀναλόγους πρὸς τὰς ἐκ τῶν μεταφραζομένων ἐν Ἡρακλείῳ τουρκικῶν ἀρ-

χείων. Ἡ σκαπάνη θὰ πληροφορήσῃ ἡμᾶς περὶ πόλεων, βασιλικῶν, ναῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κτισμάτων. Ἡ δημοσίευσις καταλόγων τῶν βιβλιοθηκῶν συγχρονισμένων καὶ τὸ ἀνοιγμα τῶν βιβλιοθηκῶν δυσπροσίτων μοναστηρίων ἴσως φωτίσῃ περιόδους ὀλοκλήρους (ὡς ἔγινε μὲ τὴν ἐπισκοπὴν Συβρίτου > Σουαρέτ ἀπὸ τὸ εὔρημα ἄλλοτε τοῦ πατρὸς V. Laurent). Ἡ μελέτη τῆς κρητικῆς τοιχογραφίας εὐρίσκειται ἀκόμη εἰς τὴν ἀρχὴν της, ἐνῶ ἡ τέχνη τῶν φορητῶν εἰκόνων παρουσιάζει ἀκόμη ἐκπλήξεις (οἷα ἡ ὑπὸ τοῦ Μαν. Χατζηδάκη ἀποκάλυψις τοῦ ζωγράφου Εὐφροσύνου). Τὰ διοικητικὰ θέματα, ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς Ἐκκλησίας, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας (ὅτε ἄριστα δύναται νὰ ἐρευνηθῇ) εἶναι ἐν πολλοῖς ἀνερεύνητα. Μεγάλῃ δὲ πρέπει ν' ἀναμένεται ἡ ἐπικουρία τῆς Γραμματολογίας, ἡ ὁποία θὰ φωτίσῃ τὴν δρασίαν ἑκατοντάδων λογίων ἱερωμένων, συγγραφέων τῆς θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῆς παιδείας, κωδικογράφων, μουσικολόγων, ἀξιωματούχων τῆς Ἐκκλησίας. Ἀνάλογον προσφορὰν θὰ ἔχωμεν ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν, ἐξακριβοῦσαν τὸν ρόλον πολλῶν ἐκκλησιαστικῶν προσωπικοτήτων ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς μεγαλονήσου, ἀναφερόμενον κάποτε καὶ εἰς πολιτικὰ θέματα.

5. Εἰς τὸ ἀνωτέρω διάγραμμα προβαίνω διὰ τὴν συνειδητοποίησιν τοῦ ὅλου προβλήματος καὶ πρὸς παρακίνησιν τῶν ἐρευνητῶν καὶ ποικίλων μελετητῶν. Διότι ὁ ἱστορικὸς τῆς Ἐκκλησίας θὰ συνθέσῃ πολυαρίθμους ἐρεῦνας, ἀπόψεις, γνώμας καὶ ἀντιφάσεις τῶν ἐπὶ μέρος μελετητῶν, θεολόγων, ἀρχαιολόγων, ἱστορικῶν, φιλολόγων, νομομαθῶν, οἰκονομολόγων καὶ.

Παρὰ ταῦτα δὲν δύναμαι νὰ ἐκταθῶ εἰς ὅλον τὸ πεδίον τῶν ἐρευνῶν, προκειμένου περὶ τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας. Διό, μετὰ σύντομον ἱστορικὴν ἀναδρομὴν, θὰ παραθέσω καὶ πίνακας τῶν ἐπισκόπων (ἀμφοτέρων τῶν δογμάτων), τῶν μοναστηρίων καὶ σύντομά τινα φιλολογικὰ διαγράμματα περὶ τινῶν προσωπικοτήτων τῶν γραμμάτων καὶ τῆς δράσεως, ἐκ τοῦ κλήρου τοῦ γεννηθέντος ἢ δράσαντος ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας.

Β. ἈΡΧΑΙΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑ — Α. ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ¹

1. Οὐδὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἰδιαίτερον διὰ τὴν διάδοσιν τοῦ

¹) Πρὸβλ. τὰς τελευταίας μελέτας: τοῦ συναδέλφου Γερασίμου Κονιδάρη, Αἱ ἐπισκοπαὶ τῆς Κρήτης μέχρι καὶ τοῦ δεκάτου αἰῶνος, «Κρητικά Χρονικά» Ζ', 1953, σσ. 462 - 478, μετὰ δύο πινάκων καὶ τὴν ἐμήν: Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἡ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης κατὰ τοὺς η' - ιγ' αἰῶνας καὶ ὁ τίτλος τοῦ προκαθημένου αὐτῆς, ΕΕΒΣ ΚΔ', 1954, σσ. 67 - 107.

Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην καὶ ἰδίᾳ τὴν περιοχὴν τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας. Ἐπόμενον ἦτο πόλις τῆς σημασίας τῆς ἀρχαίας Κυδωνίας, ἀκμάζουσα ἔτι κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα, νὰ ἔχη ἰουδαϊκὴν παροικίαν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐν μέρει νὰ προέρχονται οἱ Κρητες τῶν Πράξεων (2, 11) οἱ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς εὐρεθέντες ἐν Ἱεροσολύμοις. Εἴτε δι' αὐτῶν, εἴτε διὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου καὶ τοῦ πρώτου ἐπισκόπου Κρήτης Τίτου, ὁ Χριστιανισμὸς θὰ μετεδόθη καὶ εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην, ὅπου — λόγῳ τοῦ πολυανθρώπου τῆς πόλεως — ἡ Κυδωνία θὰ ἐγένετο ἔδρα ἐπισκόπου, ἔχουσα χριστιανικὴν «παροικίαν».

2. Ὁπωσδήποτε κατὰ τὴν Σύνοδον τῆς Σαρδικῆς (342/3) παρέστη ἐπίσκοπος Κυδωνίας, ὥστε ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ τετάρτου αἰῶνος νὰ ἔχωμεν ἀσφαλῆ μαρτυρίαν περὶ τῆς ἐπισκοπῆς. Ὅτι δ' αὕτη ἠκολούθει τὰς τύχας τῶν λοιπῶν τῆς νήσου ἐπισκοπῶν καὶ ὑπήγετο εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Γορτύνης, ὑπαγόμενον πάλιν εἰς τὴν ὑπὸ τὸν πάπαν ἔξαρχίαν τοῦ Ἰλλυρικοῦ εἶναι εὐνόητον. Τὴν πρὸς τὸν Λέοντα Α' (457/8) ἐπιστολὴν ἔχει ὑπογράψει μεταξὺ ἄλλων καὶ ὁ ἐπίσκοπος Κυδωνίας. Γὸν ἕκτον αἰῶνα εἰς τὸν Συνέκδημον τοῦ Ἱεροκλέους ἡ ἐπαρχία Κρήτης ὑπὸ Κονσιλιάριον φέρεται ἔχουσα κβ' πόλεις, ἐν αἷς ἡ Κυδωνία. Ἐπίσκοπον Κυδωνίας παριστάμενον εἰς τὰς οἰκουμενικὰς Συνόδους δὲν θὰ εὔρωμεν (κατὰ τὰς γνωστὰς πηγὰς) μέχρι τοῦ 691/2, ὅτε οὗτος μετέσχε τῆς Πενθέκτης. Αἱ συνθῆκαι ζωῆς, οἱ πειραταί, ἡ ἀπόστασις καὶ ἄλλοι λόγοι συνετέλουν ὥστε — ὅταν ἡ ἐπισκοπὴ εἶχεν ἐπίσκοπον (διότι ἦτο δυνατὸν νὰ χηρεύη) μὴ γέροντα, δυνάμενον νὰ ταξιδεύσῃ — πολλάκις νὰ μὴ ἀντιπροσωπεύεται εἰς τὰς Συνόδους. Τοῦτο δὲν δύναται νὰ σημάνη ὅτι διεκόπη ποτὲ ἡ συνεχὴς αὐτῆς ὕπαρξις.

Ὡς πρὸς τὴν ὑπαγωγὴν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Κρήτης εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως (731), ἀρκεῖ νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ ἡ Κυδωνία ἠκολούθησε τὸν νέον τοῦτον καὶ φυσικώτερον προσανατολισμόν.

3. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν «τακτικῶν»² εἰς μὲν τὸ Λέοντος Γ' καὶ Κωνσταντίνου Ε' (731 - 746) ὁ Κυδωνίας φέρεται κατέχων τὴν προτελευταίαν ἐνδεκάτην θέσιν (ἐνῶ τὴν ὀγδόην εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Ζ' Οἰκουμ. Συνόδου, 787), εἰς δὲ τὰ τακτικὰ 8ον καὶ 9ον τοῦ ἐνάτου αἰῶνος τὴν δεκάτην ὀγδόην. Εἰς τακτικὸν δὲ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου (980) τὴν ὀγδόην ἐπὶ ἐνδεκα ἐπισκοπῶν. Πάντως ἡ γεωγραφικὴ θέσις ἐπηρέαζε τὴν ἐν τῇ ἀναγραφῇ σειρὰν τοῦ Κυδωνίας, τιθεμένων πρώτων τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Κρήτης.

4. Ἐνδιαφέρον θὰ ἦτο νὰ γνωρίζωμεν τί ἀκριβῶς ἐγένετο κατὰ

²) Πρβλ. τὸν Β' παρὰ Κ ο ν ι δ ά ρ η, Ἐνθ' ἄνωτ. πίνακα.

τὴν Ἀραβοκρατίαν. Οἱ Σαρακηνοί, προερχόμενοι ἐξ Αἰγύπτου, ἔφθασαν εἰς Κρήτην μεταξὺ τῶν ἐτῶν 826 - 827 καὶ ἐγένοντο κύριοι τῆς Νήσου. Ἡ κυριαρχία των ἐπεξετάθη μέχρι τοῦ 961, ὅτε ὁ, στρατηγὸς τότε, Νικηφόρος Φωκᾶς ἠλευθέρωσε τὴν μεγαλόνησον. Μεταγενέστεραι πληροφοροί ἀναφέρουν ὅτι τρεῖς ἐκ τῶν πόλεων τῆς Κρήτης, ἐν αἷς καὶ ἡ Κυδωνία, ἔμειναν ἀνάλωτοι^{*)}. Τοῦτο φαίνεται ὅπως ἀπίθανον καὶ δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τῆς διατηρήσεως ἐν αὐταῖς ἀρχοντολογίου ἐκ τῶν ἐντοπίων, ὑποτασσομένου εἰς τοὺς νέους κυριάρχους, πρὸς τοὺς ὁποίους θὰ ἦλθον εἰς ἐπιμεξίαν (κατὰ τὰ γενόμενα μετὰ ταῦτα ἐπὶ Ἑνετῶν). Ἀσαφῆ εἶναι καὶ τὰ περὶ θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἢ ἐξισλαμισμού τῶν δουλωθέντων Κρητῶν. Ἐκ τῶν ὑστέρων ἐγεννήθη ἡ φήμη, ὅτι οἱ Κρηῖτες ἐξισλαμίσθησαν καὶ ὅτι ἡ ἀποστολὴ τοῦ Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε ἀπέβλεψεν εἰς τὸ νὰ τοὺς ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν πατριὸν θρησκείαν. Ταῦτα πρέπει νὰ εἶναι ὑπερβολικά. Οἱ Ἀραβες καὶ ὀλίγοι ἦλθον καὶ χωρὶς γυναῖκας. Ἡ ἐπιμεξία εἶναι ἐπόμενο (καὶ μάλιστα διὰ πειρατικὸν λαὸν) νὰ περιορίσθῃ εἰς τὰς παραθαλασσίας πόλεις τῆς Νήσου. Ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀνσνεώνονται αἱ πόλεις, μένει πάντοτε ἀνέπαφος, μολονότι ὑποφέρει πολλὰ ἀπὸ τὰς τοιαύτας μεταβολάς. Ἐπομένως δὲν ἔχομεν λόγους διὰ νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἡ ὄρεινὴ περιοχὴ τῆς Κυδωνίας καὶ τῆς ἄλλης Δυτικῆς Κρήτης ἦτο δυνατόν νὰ ὑποκύψῃ εἰς ἐξισλαμισμόν, ἢ νὰ ὑποσιῇ ἐξαραβισμόν. Ἡ ἐξήγησις τὴν ὁποίαν πρὸ πολλοῦ ἤδη ἔδωκα^{*)} εἶναι ἄλλη: Ὅταν ἡ Κρήτη ἠλώθη, τὸ Βυζάντιον ἦτο εἰκονομαχικὸν καὶ ἠνωμένον μὲ τὴν Δύσιν, ὅταν ἐλευθερώθη ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς ἦτο εἰκονόφιλον καὶ βαθεῖαι διαφοραὶ μὲ τὴν Δύσιν εἶχον ἐγείρει δογματικὰς ἔριδας καὶ δημιουργήσει τὸ κλίμα τοῦ μετὰ ταῦτα διχασμοῦ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐὰν ἡ Κρήτη εἶχε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀραβοκρατίας μόνον ὑπερορίους ἐπισκόπους, καὶ τοῦτο φαίνεται τὸ πιθανώτερον, ἡ κατάστασις τοῦ κλήρου, τῶν ναῶν, τοῦ μοναχικοῦ βίου, τῆς λατρείας, τῶν ἡθῶν, πρέπει νὰ ἦτο τὸ 961 ἀθλία. Αὐτὸς ἦτο ὁ ρόλος τοῦ Νίκωνος, νὰ ἐπαναφέρῃ ἀποιμάντους λαοὺς εἰς τὴν τρίβον τῆς ἀληθείας. Εἶναι καταπληκτικὴ ἡ εὐπιστία μὲ τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἱστορικοὶ ἐδέχθησαν τὰ περὶ ἐξισλαμισμού, χωρὶς νὰ τοὺς ἀναχαιτίσῃ ὁ κληρονομημένος (καὶ μέσῳ τῆς σκληροτάτης ἐνετοκρατίας καὶ τῆς βαρβάρου

*) Πρβλ. Ἰ. Β. Παπαδοπούλου, Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς, Ἀθ. 1948, σ. 111, ὅπου αἱ παραπομπαὶ εἰς Γενέσιον καὶ Σφραντζῆν.

*) L'île de Crète n'a jamais subi une altération ethnologique pendant l'occupation arabe. Studi Biz. Neoell. 7, 1953, σ. 486 (ἀνακοίνωσις εἰς τὸ Ἡ' Βυζαντ. Συνέδριον τοῦ Παλέρμου, Ἀπρίλ. 1951).

τουρκοκρατίας) ἀμιγῆς ἑλληνισμός, ἀπὸ ἀπόψεως γλώσσης, ἐθίμων, θρησκείας κλπ. τοῦ ἐντοπίου πληθυσμοῦ τῆς Νήσου.

Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι ἡ ἐπισκοπὴ Κυδωνίας κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀραβοκρατίας δὲν εἶχεν ἐπιτοπίως ὀρθόδοξον ἐπίσκοπον, καὶ ὅτι ἡ θρησκευτικὴ σιάνθη κατέπεσεν. Πῶς ἐχειροτονοῦντο οἱ ἱερεῖς, πῶς ἠτοιμάζετο τὸ ἱερατεῖον, δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ γνωρίζωμεν, οὔτε νὰ συμπεράνωμεν. Ἀγνοῶ δὲ ἂν καὶ ὁ τίτλος τοῦ Κυδωνίας ἐδόθη εἰς ὑπερόριον ἀρχιερέα, δηλονότι διαμένοντα ἔξω τῆς Νήσου, ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου.

Ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τῆς χριστιανικῆς (προβυζαντινῆς) καὶ πρώτης βυζαντινῆς περιόδου εἰς τὴν περιοχὴν Κυδωνίας εἶναι ὑποτυπώδης, συμπεράσματα δὲ περὶ τῶν ἀνεγερθέντων κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ναῶν (βασιλικῶν, βαπτιστηρίων) δὲν δύνανται νὰ ὑπάρξουν ἄλλως.

5. Ἐν Κων)λει ἔζησεν ὁ ἅγιος Νικόλαος Κυδωνιεύς, ἡγούμενος τῶν Στουδίου κατὰ τὸν ἕνατον αἰῶνα, τοῦ ὁποίου ἔχομεν τὸν βίον⁵.

Γ. ΔΕΥΤΕΡΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ - ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

1. Τὸ κυριώτερον πρόσωπον τὸ ὁποῖον εἶναι γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ὡς δραῖσαν εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην (καὶ εἰς τὰ ὅρια τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας) κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα ἀρχόμενον, εἶναι ὁ ἐκ Σίβης Πυργιωτίσης καταγόμενος λόγιος Ἰωάννης ὁ Ξένος⁶. Τῆς προσωπικότητος ταύτης ἔχομεν ἀφ' ἑνὸς τὴν διαθήκην (1027), ἔξ ἄλλου τὰ κτίσματα. Ἡ δραστηριότης τὴν ὁποίαν ἐπέδειξε μεταξὺ Μυριοκεφάλων Ρεθύμνης καὶ Κισάμου, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ λόγιος οὗτος καὶ δραστήριος ἀνὴρ εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ δυτικοῦ τομέως τῆς Νήσου. Εἰς τὴν δραστηριότητα τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν ἐν τοῖς ὄροις τῆς ἐπισκοπῆς Κυδωνίας ὑπάγονται :

α') ἡ κτίσις τῆς μονῆς Ἀγίου Γεωργίου εἰς τὰ σημερινὰ Δράμια Ἀποκορώνου,

β') ἡ κτίσις τῆς Παναγίας μεταξὺ Κουφοῦ καὶ Ἀλυκιανοῦ, καὶ

⁵) Migne P. G. 105, στ. 864 - 925. Πρβλ. καὶ Β. Λαοῦρδαν, Κρ. Χρ. Ε', 1951, σ. 60 σημ.

⁶) Πρβλ. L. Petit, Saint Jean Xenos l'Ermitte d'après son autobiographie, «Analecta Bollandiana» 42, 1924, σσ. 5 - 20. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ξένος καὶ ἡ διαθήκη αὐτοῦ, Κρ. Χρον. Β', 1948, σσ. 47 - 72 (πίν. Α' καὶ Β'), ὅπου δημοσιεύεται καὶ ἡ μονὴ Κουμπελῆ. Τοῦ αὐτοῦ, Ὑμνογραφικὰ καὶ ἀγιολογικὰ Ἰωάννου τοῦ Ξένου καὶ τρεῖς νέοι συγγραφεῖς κανόνων, ΕΕΒΣ Κ', 1950, σσ. 314 - 330.

γ') ἡ κτίσις τοῦ μοναστηρίου τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἐρειπωμένον εἰς θέσιν Κουμπελῆ Ἀκρωτηρίου (Μελέγα).

Πολλῶ μεγαλυτέρα ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις, τὴν ὁποίαν ἤσκησε διὰ τοῦ θανάτου του. Ὁ ἅγιος ἀνὴρ ἐκοιμήθη εἰς τὸ ἡσυχαστήριον τοῦ παναρχαίου σπηλαίου τοῦ Γδερνέττου, ὅπου φαίνεται ὅτι συνήγειρε καὶ πολλοὺς ἄλλους μοναστάς. Ἡ μνήμη του ταχέως συνεχύθη, ἐθεωρήθη δ' ὡς ζήσας ἐκεῖ εἰς ἡμιαγρίαν κατάστασιν καὶ τοξευθεὶς ὑπὸ βοσκοῦ, ἔνεκα δὲ τοῦ πλήγματος ἀποθανών. Ἔτσι ὁ Ἁϊ - Γιάννης τοῦ Γουβερνιέττου ἐχωρίσθη ἀπὸ τὸν Ἁϊ - Κὺρ - Γιάννη τοῦ Μυριοκεφάλου καὶ τῆς Κισάμου, ὥστε καὶ εἰς ἄλλην ἡμέραν τοπικῶς νὰ ἐορτάζεται καὶ ἄλλη ἀκολουθία νὰ ἔχη δι' ἓνα ἕκαστον συνταχθῆ. Ἡ πλάνη εἶναι ἤδη παλαιὰ καὶ ἡ ἀποκάλυψις τοῦ πράγματος κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐξέ- νισε πολλοὺς. Ὁ ρόλος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ὑπῆρξε μορφωτικός. Διὰ τῆς ιδρύσεως μικρῶν μοναστικῶν κέντρων ἐνίσχυσε τὴν ὀρθοδοξίαν, τὴν παιδείαν καὶ τὸν θρησκευτικὸν ζῆλον τῶν συμπατριωτῶν του.

Παραλλήλως πρὸς τὴν δρᾶσιν τοῦ ἁγίου πρέπει νὰ νοηθῆ ἡ διὰ τῆς ἀνασυστάσεως καὶ κανονικῆς λειτουργίας καὶ διαδοχῆς τῶν ἐπισκοπῶν τῆς Κρήτης ἐπελθοῦσα ἐπιβολὴ τῆς Ὀρθοδοξίας.

2. Πότε ἀκριβῶς ἐξέλιπεν ἡ ἀρχαία Κυδωνία δὲν γνωρίζομεν⁷⁾. Πιθανώτατα εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ ἀραβοκρατία. Πόλισμα ὅμως περὶ τὴν παλαιὰν ἀκρόπολιν αὐτῆς, φυσικὸν ἀνάχωμα παρὰ τὴν θάλασσαν (τὸ σημερινὸν Κασιέλλι Χανίων) πρέπει νὰ ὑπῆρχε πάντοτε, ὅπως δὴποτε καὶ ἂν ὠνομάζετο τοῦτο ἢ Λαχανέας ἢ Ἀλχανία ἢ ἀπλῶς Χανία (Χαννία κατὰ Κουρμούλην)⁸⁾. Τὸ 1204 διὰ τῆς τετάρτης σταυροφορίας ἡ Κρήτη πίπτει εἰς τοὺς Φράγκους, καὶ οἱ Γενοᾶται, πρῶτοι κύριοι τῆς μεγαλονήσου, κτίζουν πύργον εἰς τὴν θέσιν τῆς παραθαλασσίας Κυδωνίας, τῆς ὁποίας τὴν μικρὰν ἀκρόπολιν περιέβαλλε βυζαντινὸν φρούριον. Ἀπὸ τοῦ 1210 οἱ Ἐνετοὶ ἐγκαθίστανται εἰς τὴν νῆσον μέχρι τοῦ 1645, ὅτε διὰ πολέμου καταλαμβάνουν αὐτὴν οἱ Τοῦρκοι. Οἱ Φράγκοι κατ' ἀρχὴν κατέλαβον τὰς ἐκκλησιαστικὰς κτήσεις, ἐξέωσαν δὲ καὶ τοὺς ἀρχιερεῖς τῆς Νήσου ὅσους, ἀκολουθοῦντες τὸν

⁷⁾ Πρβλ. Margh. Guarducci, *Inscriptiones Creticae* II, X, 104, 113.

⁸⁾ Πρβλ. Γεωργίου Ἰ. Κουρμούλη, *Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως Χαννία*, Ἀθῆναι 1937. Ν. Β. Τωμαδάκη, *Λαχανέας—La Canea, Χάνια—Χανιά*, «Ἀθηνᾶ» ΜΗ', 1938, σσ. 91 - 118. Ν. Πλάτωνος, *Χανία—Ἀλχανία ΕΕΚΣ Γ'*, 1940, σσ. 227 - 235. Τοῦ αὐτοῦ, *Συμπληρωματικά τινα εἰς τὰ περὶ προελεύσεως τοῦ ὀνόματος Χαννία*, Κρ. Χρ. Α', 1947, σσ. 248 - 255. Στυλ. Γ. Καψωμένου, *Τὸ τοπωνύμιον Χαννία*, Κρ. Χρ. Β', 1948, σσ. 181 - 186.

ἀρχιεπίσκοπόν των, δὲν εἶχον καταφύγει εἰς τὴν Νίκαιαν, παρὰ τῷ ἐκεῖ Ἑλληνι αὐτοκράτορι. Τὸ σχίσμα εἶχεν ἤδη ἐπέλθει πρὸ πολλοῦ, 250 ἔτη ὑπῆρξαν ὑπεραρκετὰ διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς νὰ ἀπαλείψουν τὰ ἴχνη τῆς ἀραβοκρατίας, νὰ ἐνισχύσουν τὴν παιδείαν, νὰ ἀναδιοργανώσουν τὴν Ἐκκλησίαν, νὰ πλημμυρίσουν τὴν νῆσον μὲ χειρόγραφα (τὰ ὅποια ἐξηκολούθουν ἀντιγραφόμενα καὶ μελετώμενα καὶ ἐπὶ ἐνετοκρατίας). Ἡ ὀρθοδοξία ἦτο τόσον στερεά, ὥστε καμμία πολιτικὴ μεταβολή, καμμία ἀποδιοργάνωσις τῆς διοικητικῆς μηχανῆς τῆς Ἐκκλησίας νὰ δύναται νὰ ὑποτάξῃ αὐτὴν εἰς τὸν Πάπαν. Κατ' ἀνάγκην οἱ Ἑνετοί, διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν συστηματικὴν ἀντίδρασιν τῶν ὑποτεταγμένων Κρητῶν, διαρκῶς ἐπαναστατούντων, παρεχώρησαν εἰς αὐτοὺς θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, ὑπὸ περιορισμούς. Ὑπῆρχον ὀρθόδοξοι ναοί, μικρὰ μοναστήρια, ὀρθόδοξος πολυάριθμος, πτωχός, πολλάκις καὶ ἀπαίδευτος, κληρὸς. Αἱ ἐπισκοπαὶ κατελήφθησαν διὰ Λατίνων, στελλομένων ἔξωθεν. Ὑπὸ τοὺς λατίνους τούτους ὑπέκειντο οἱ πρωτοπαπαδες ὀρθόδοξοι, ὑποκρινόμενοι τοὺς οὐνίτας (κάποτε καὶ συνειδητοὶ συμπράκτορες τῶν κατακτητῶν). Ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς, ἔστερημένος ἀρχιερέων, ὑπήγετο εἰς τοὺς οὐνίτας τούτους, ἐχειροτονεῖτο ὅμως ἔξω τῆς Νήσου (Κύθηρα, Ἐπτάνησα, Κάρπαθον) ἀπὸ ὀρθοδόξους ἀρχιερεῖς. Οὕτω καὶ εἰς τὴν Κυδωνίαν ὀρθόδοξος μὲν ἀρχιερεὺς δὲν ὑπῆρχεν, ὁ δὲ Λατῖνος κατήργησε καὶ τὴν ἀρχαίαν προσωνυμίαν, ὀνομασθεὶς *Agiensis* ἀπὸ τῆς Ἀγιᾶς (Ἐπισκοπῆς) τῆς ἔξω τῶν Χανίων, ὅπου ὑπῆρχεν εὐμεγέθης πρὶν ναὸς τῆς ὀρθοδόξου ἐπισκοπῆς, πιθανῶς δὲ καὶ ἔπαυλις τοῦ ὀρθοδόξου ἐπισκόπου.

Ἄλλωστε ἀπὸ τοῦ 1252 συνφκίσθησαν τὰ Χανιά εἰς τὸ σημεῖον τῆς παλαιᾶς πόλεως, ὅπου μετὰ ταῦτα ἠγέρθη τὸ ἐνετικὸν φρούριον, καὶ ἡ νέα ὀνομασία (*La Canea* ἢ *Canea* ἢ *Cania* ἰταλιστὶ) ἀντικατέστησε τὸ τῆς ἀρχαίας καὶ ἐνδόξου πόλεως, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα ἐδήλου μόνον τὴν ἀγροτικὴν αὐτῆς περιοχὴν (ἐπαρχία Κυδωνίας, ὡς καὶ νῦν). Παρὰ τὸν ὀρθόδοξον πρωτοπαπᾶν, ὑπῆρχε καὶ πρωτοψάλτης. Ποῖοι ἀκριβῶς ἦσαν οἱ ἐντὸς τῆς πόλεως ὀρθόδοξοι ναοὶ δὲν γνωρίζομεν, διότι μόνον ὁ τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων διεσώθη, διατελέσας καὶ καθεδρικὸς μετὰ ταῦτα ἐπὶ τουρκοκρατίας*.

3. Δεδομένου ὅτι ἡ Ἑνετία διὰ νὰ ἐπιβληθῇ ἐχρησιμοποίησε, πλὴν τοῦ ἐπεισάκτου ἀρχοντολογίου (Ἰταλῶν ἰδίᾳ μὴ Βενετῶν), τὸ παλαιὸν

*) Ν. Β. Τωμαδάκη, Μεταβυζαντινὰ Κρητικὰ μνημεῖα, Α' Ἅγιοι Ἀναργυροὶ παλαιὸς καθεδρικὸς ναὸς Χανίων, ΒΝJ 10, 1933, σσ. 307 - 319. Ὁ ναὸς σώζεται καὶ σήμερον, ἔχων ἐπεκταθῆ, ἐν αὐτῷ δὲ ὑπάρχουν ἀνηρητημένοι δύο ὠραιότατοι πίνακες κρητικῆς τέχνης (15') τῆς Δευτέρας Παρουσίας καὶ τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου.

βυζαντινὸν ἀρχοντολόγιον, τὸ ὁποῖον διωργάνωσε φεουδαρχικῶς, ταχέως ἐγεννήθη μία εὐπορος τάξις, ἡ ὁποία ἐθρήσκειεν ὀρθόδοξως, ἀφωμοίωνε δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐπεισάκτους μὲ τοὺς ὁποίους ἤρχετο εἰς ἐπιγαμίας. Οἱ εὐγενεῖς οὗτοι ὀρθόδοξοι εἶχον οἰκίας ἐν τῇ πόλει καὶ κτήματα εἰς τὰς ἐξοχάς. Παρὰ τὰ κτήματα ὑπῆρχον πάντοτε οἱ προσωπικοὶ τῶν εὐγενῶν οἴκων ναοί, μικρὰ κτίσματα (καὶ τὸ ὅτι ἦσαν οἰκογενειακοὶ ἐξηγεῖ τὴν μικρὰν τῶν ἔκτασιν), εἰκονογραφημένοι, ὀρθόδοξοι ὡς πρὸς τοὺς λειτουργοὺς καὶ τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ προσηνατολισμένοι πρὸς τὸ Βυζάντιον, τοῦ ὁποίου τοὺς βασιλεῖς κάποτε ἐμνημόνευον εἰς τὰς κτητορικὰς τῶν ἐπιγραφάς! Εἰς αὐτὰ τὸ εὐγενὲς ἑλληνοορθόδοξον ἀρχοντολόγιον ὀφείλομεν τὴν ἴδρυσιν, τὴν διακόσμησιν καὶ τὴν συντήρησιν τῶν πολυαρίθμων ναυδρίων, πολλὰ τῶν ὁποίων σώζονται ἀκέραια μέχρις ἡμῶν.

Εἰς τὸ αὐτὸ ἀρχοντολόγιον ὀφείλομεν τὰ μεγάλα μοναστήρια τῆς περιοχῆς. Βεβαίως οἱ μοναχοὶ ἦσαν λαϊκοὶ τύποι, ἀσκηταὶ ἐν πολλοῖς, ζῶντες ὑπὸ ἀθλίας συνθήκας εἰς τὰ ἀκρωτήρια (Μελέχα, Ραβδούχα π. χ.). Ἀλλὰ τοὺς ἐν λόγῳ μοναχοὺς συνώκισαν εἰς κέντρα ἄνδρες οἱ οἱ ἀδελφοὶ Ἰερεμίας καὶ Βενέδικτος οἱ Τζαγκαρόλοι, ἑλληνοορθόδοξοι εὐγενεῖς, οἱ ὁποῖοι ἀνήγειραν πλὴν τῶν μονῶν Κυρίας τῶν Ἀγγέλων (σημερινὸν Γουβερνέττο) καὶ Ἀγίας Τριάδος, καὶ τὴν ἐν Κισάμῳ Μονὴν Γωνιάς. Ἄλλος εὐγενής, ὁ ἱατρὸς Ἰωάννης Χαρτοφύλαξ ἐπέτυχεν ἄνεγίρει τὴν ὁμώνυμόν του Μονὴν Ζωοδόχου Πηγῆς (Χρυσοπηγὴν σήμερον) εἰς τὴν πεδιάδα τῶν Χανίων. Τὰ τέσσαρα ἐν λόγῳ μοναστήρια ἐκτίσθησαν μετὰ τὸ 1600¹⁰, μετὰ τὴν λῆξιν ἐπιδημιῶν καὶ ἐπαναστάσεων, καὶ εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑνετία ἐφέρετο συγκαταβατικωτέρα ἀπέναντι τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, λόγῳ τοῦ τουρκικοῦ κινδύτου (ἀμεσωτέρου ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Κύπρου, 1571). Αἱ οἰκοδομαί, αἱ ἐπιγραφαί, ἡ ἔκτασις, οἱ μοναστικοὶ κανονισμοὶ δεικνύουν τὴν ὑπερίσχυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ὀρθοδοξίας. Παρὰ τὰς πιέσεις, τοὺς πολέμους, τοὺς λοιμούς, τὰς συμφοράς, μολονότι ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία ἐνέμετο τὰς προσόδους τῶν κτημάτων τοῦ ἐνὸς τρίτου τῆς Κρήτης, οἱ ὑπόδουλοι ἔδειξαν σταθερὰν καὶ στερεὰν προσήλωσιν πρὸς τὴν πίστιν καὶ τὸ δόγμα τῶν πατέρων τῶν. Μολονότι δ' ἐσπούδαζον εἰς τὴν Δύσιν (καὶ ἀπὸ τοῦ 1453 κ. ἕξ. δὲν ἠδύναντο νὰ ἐλπίζουν ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν), ἐνισχυθέντες καὶ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς πρόσφυγας οἱ ὁποῖοι μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐπωκίσθησαν ἐν Κρήτῃ, ἀνέδειξαν πλείστους ὄσους λογίους καὶ δὴ ἱερωμένους οἱ ὁποῖοι ἔδρασαν ἔξω τῆς με-

¹⁰) Τοῦτο συμβαίνει καὶ μὲ τὰς περισσοτέρας ἄλλας μεγάλας κρητικὰς μονάς.

γαλονήσου. Τινές μάλιστα ἐξ αὐτῶν, ἐγκαταλείποντες τὰς ἀνέσεις τῆς ἐνετοκρατίας, ἐτράπησαν πρὸς τὴν δουλεύουσαν νῦν καὶ ποτε βασιλεύουσαν Κωνσταντινούπολιν (ὡς ἡ τριάς τῶν Μαργουνίου, Πηγᾶ, Λούκαρι κᾶ. πολλοί), ὅπου προσέφερον τὰς πολυτίμους αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὅλου Ἑθνους ὑπηρεσίας.

Δ. Ἡ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

1. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 1645 ἡ ἱστορικὴ μοῖρα ἐσήμανε τὴν ὥραν τῶν Χανίων, τῶν ὁποίων τὸ φρούριον παρεδίδεται εἰς τοὺς πρὸ μικροῦ ἀποβιβασθέντας δυτικώτερον Τούρκους. Ὁ πληθυσμὸς ἐπολέμησε μὲν κατὰ τῶν νέων κυριάρχων, χωρὶς ὅμως ἐνθουσιασμὸν (καὶ μάλιστα ὁ ἀγροτικὸς) ὑπὲρ τῶν παλαιῶν. Οἱ Τοῦρκοι διὰ νὰ ἐπισύρουν τὴν εὐνοίαν τῶν κατοίκων, καὶ διὰ ν' ἀσφαλισθοῦν ἀπὸ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ λατινικοῦ κλήρου, ἐξεδίωξαν τοὺς δυτικούς ἱερωμένους, ἀπέδωκαν τὰς ἐπισκοπὰς εἰς τοὺς ὀρθοδόξους καὶ ἐγκατέστησαν νέους ἀρχιερεῖς, τῇ ἐγκρίσει τοῦ οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ὁ πρῶτος «μητροπολίτης» (= ἀρχιεπίσκοπος) Κρήτης Νεόφυτος Πατελλάρος, Ρεθύμνιος, ἐγκατεστάθη εἰς τὸν Νομὸν Χανίων, διότι ὁ Χάνδαξ ἔπεσε μόλις τὸ 1669.

Ἄλλ' ἡ περιουσία τῆς Λατινικῆς Κρητικῆς Ἐκκλησίας δὲν ἐπανεδόθη εἰς τοὺς ὀρθοδόξους, κατασχεθεῖσα ὑπὸ τῶν Τούρκων. Μόνον αἱ μοναὶ διετηρήθησαν, πιθανώτατα ὡς πατριαρχικὰ σταυροπήγια προστατευθεῖσαι, μικροὶ δὲ καὶ ἀσήμαντοι ναοὶ ἐδόθησαν εἰς τὰς πόλεις εἰς τοὺς ὀρθοδόξους διὰ τὰς λειτουργικὰς τῶν ἀνάγκας. Οὕτως εἰς τὰ Χανιά ἀπέμειναν εἰς τὰς χεῖρας τῶν ὀρθοδόξων ὁ ἐντὸς τοῦ φρουρίου καθεδρικός ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, ἐκτὸς δ' αὐτοῦ οἱ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου Ταβλᾶ (ὁ παλαιὸς Ἅγιος Ἰωάννης), τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Ἁγίου Λουκᾶ (ὁ παλαιὸς ναός), ὁ εἰς Χαλέπαν ναὸς τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος (μοναστηριακὸν παράρτημα) καὶ εἴ τις ἄλλος, ἐπὶ πλέον τῶν μονῶν. Ἐξ αὐτῶν ἡ τοῦ Χαρτοφύλακος ἐγκατελείφθη χάριν τῆς τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου.

Ὁ ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος ἐγκατεστάθη ἐν τῇ πόλει, ἀνέλαβε τὸν ἀρχαῖον τίτλον «Ὁ Κυδωνίας», ἐξελέγετο συνήθως μεταξὺ τῶν μοναχῶν τῶν ἐπιτοπίων μοναστηρίων καὶ ἤρχετο εἰς τὴν τάξιν μετὰ τὸν Κνωσοῦ, Ἀρκαδίας, Ρεθύμνης, τέταρτος μεταξὺ δώδεκα ἀρχιερέων. Τὰ προνόμιά του ὠρίζοντο διὰ τῶν σουλτανικῶν βερατίων, τὰ ὁποῖα πάλιν ἐξεδίδοντο ἐπὶ τῇ ἐγκαθιδρύσει τοῦ μητροπολίτου. Φυσικῶς προΐστατο τῆς Δημογεροντίας Χανίων, ἐδίκαζε κατὰ τὸ ὀρθόδοξον κανονικὸν δίκαιον μεταξὺ ὀρθοδόξων, ἐφρόντιζε τὰ τῆς παιδείας καὶ τῆς λα-

τρείας. Συνειρηεῖτο ἐξ εἰσφορῶν τῶν ὀρθοδόξων κατ' οἰκογένειαν (τὸ στεφανιάτικο), κατέβαλε δὲ καὶ αὐτὸς τὰ τότε νόμιμα εἰς τὸν μητροπολίτην, παρὰ τοῦ ὁποίου ἐξελέγετο συνοδικῶς ὑποδεικνυόμενος καὶ ἀναλαμβάνων μέρος ἀπὸ τὰ δυσβάστακτα χρέη, ἅτινα οὗτος ἀνελάμβανε κατὰ τὴν ἀνάρρησίν του ἔναντι τοῦ πατριαρχείου (ὑποχρέου ἔναντι τῶν Τούρκων ἐπισήμων καὶ ἀνακτορικῶν!) Σπανίως διεκρίνετο ἐπὶ παιδείᾳ, ἄλλως τε αὕτη κατέστη ὑπὸ Τούρκους εἶδος δύσκολον, πάντοτε ὅμως ἐτήρει τὰς παραδόσεις τοῦ Γένους. Προσέφερε καὶ ἐλάμβανε¹¹ τὰ λεγόμενα «κανονικὰ πεσκέσια», πολυδάπανα δῶρα, κατὰ τὰς ἐορτὰς πρὸς τοὺς ἐν τέλει Τούρκους καὶ Ἑλληνας.

2. Αἱ δυσκολίαι τῆς Τουρκοκρατίας ἦσαν μεγαλύτεραι ἀπὸ τὰς τῆς προγενεστέρως κατακτίσεως, ἣ ὅποια ἐδελέαζε μὲν ἀλλὰ δὲν ἐπέβαλλε βιαίως ἀλλαξοπιστίαν. Νῦν ὁ ἐξισλαμισμὸς ἦτο συνήθης, οὐ μόνον ὁ ἠναγκασμένος (διότι πολλοὶ μὴ δυνάμενοι ἄλλως νὰ ζήσουν ἐτούρκευον, προτιθέμενοι οὕτω νὰ προστατεύσουν τὰς οἰκογενείας των καὶ ἐν καιρῷ νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὰ πάτρια, κρυπτοχριστιανοὶ ἢ λινοβάμβακοι), ἀλλὰ καὶ ὁ βίαιος, ὁ διατασσόμενος. Οἱ ἀρνούμενοι τὸν βίαιον ἐθανατοῦντο, καθιστάμενοι νεομάρτυρες. Ὁ ὅρκος τῶν χριστιανῶν δὲν ἦτο δεκτός, ἀδίκημα χριστιανοῦ κατὰ μουσουλμάνου (ἔστω καὶ ὑποθετικόν) ἐδικάζετο ὑπὸ τοῦ καδδῆ, δυναμένου νὰ στερήσῃ καὶ τῆς περιουσίας του καὶ τῆς ἐλευθερίας του τὸν μηνυθέντα. Κώδωνες δὲν ἐκρούοντο, ἐπιδρομαὶ ἐγίνοντο κατὰ τῶν μοναστηρίων καὶ τῶν ναῶν, κατὰ τὰς ἐπαναστάσεις δὲ παρεδίδοντο εἰς τὸ πῦρ τὰ ἱερὰ καθιδρύματα καὶ ἐσφάζοντο οἱ μοναχοὶ ὅσοι δὲν προσέφευγον εἰς τὰ ὄρη ἢ εἰς τὰ ὄπλα, χάριν σωτηρίας τῆς ζωῆς των. Διὰ τὴν οἰκοδομὴν ἢ ἀπλῆν ἐπισκευὴν ναοῦ ἐχρειάζετο ἄδεια ἐκ Κων)λεως. Αἱ προνομίαι, αἱ ἄδειαι, τὰ σουλιτανικὰ ἐγγραφα ἴσχυον μόνον ἐφ' ὅσον ἐχρηματίζοντο οἱ πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῶν ἐντεταλμένοι ἄρχοντες. Ἡ τιμὴ τῶν Χριστιανῶν ἦτο εἰς χεῖρας τοῦ κυριάρχου, ἀγρίως φορολογοῦντος αὐτοὺς καὶ ποικιλοτρόπως πιέζοντος. Εὐνόητον εἶναι ὅτι ὁ ὀρθόδοξος πληθυσμὸς ἔζη ἀνετώτερον εἰς ὄρεινὰ καὶ ἄγωνα χωρία παρὰ εἰς πόλεις. Ἐκεῖ, εἰς τὰ φρούρια, αἱ συνθήκαι ἦσαν δύσκολοι καὶ δὴ εἰς ὥρας ἀναταραχῆς.

Ἡ παιδεία ὑπῆρξε μόνον ἐκκλησιαστικὴ καὶ μόλις ὀλίγας πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως δεκαετηρίδας διωργανώθησαν πῶς τὰ τῆς ἐκπαιδεύσεως. Τὴν φροντίδα τῶν κατὰ τὴν Κυδωνίαν εἶχεν ἡ Δημογεροντία. Αἱ μοναὶ ἦσαν πάντοτε καλὰ φυτώρια τῶν γραμμάτων, διαθέτουσαι καὶ βιβλιοθήκας. Τὰ χειρόγραφα ἐσπάνιζον, ἀλλ' ἐπρομη-

¹¹) «Εἰς τὸν ἅγιον Κυδωνίας» σημειοῦνται ὅσα προσέφευγον ὁ μητροπολίτης Κρήτης τὸ 1786. Πρβλ. Ξανθοῦ διδην, Χριστ. Κρήτη Β', 1913, σσ. 67 - 68.

θεύοντο ἐξ Ἑνετίας καὶ ἀλλαχόθεν τὰ ἔντυπα. Οἱ περιηγηταὶ μᾶς παρέχουν εἰδήσεις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Κρητικῆς Ἐκκλησίας καὶ δὴ τῶν μοναστηρίων, τῶν λογίων, τῆς παιδείας. Ὑπὸ τὴν σκιὰν τοῦ φόβου τὸ Ἔθνος ἠτοιμάζετο διὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του.

3. Ἡ ἔκρηξις τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 καὶ ἡ ἐπέκτασις αὐτῆς εἰς Κρήτην (ὄρεινὴν Κυδωνίαν ἐν προκειμένῳ), ἡ πλάνη τοῦ κατακτητοῦ ὅτι διὰ βιαίων μέτρων θὰ ἐπέβαλλε τὴν τρομοκρατίαν καὶ θὰ ἐματαίωνε τὴν ἐξέγερσιν, ἐγένοντο πρόξενοι μεγάλων συμφορῶν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κυδωνίας ἰδιαιτέρως. Ὁ ἐπίσκοπος καὶ ὁ διάκονός του ἐφυλακίσθησαν μετὰ πολλῶν κληρικῶν. Ὁ Κάλλιστος ἀπέθανεν ἐγκάθειρκτος ἐνῶ ὁ Κισάμου Μελχισεδὲκ ἐκρεμάτο ἀπὸ τὸν πλάτανον τῆς Σπλάντζιας. Τὰ μοναστήρια ἐπυρπολήθησαν, ὅσοι τῶν μοναχῶν κατελείφθησαν ἐσφάγησαν, ἡ δ' ἐρήμωσις τῆς Ἐκκλησίας ἐκράτησε μέχρι πέρατος τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅτε διὰ τῶν εἰρηρικῶν μέτρων τοῦ πανούργου καὶ φιλοχρημάτου μὲν, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄλλα φιλόκρητος Μουσταφᾶ πασᾶ εἰρήνευσεν ἡ Ἐκκλησία καὶ ἐπετράπη ἡ ἐπαναλειτουργία τῶν ἱερῶν καθιδρυμάτων¹². Ὁ λαός, ἀφοῦ ἔδωκεν ἑκατόμβας θυμάτων (διὰ τῶν σφαγῶν) καὶ θυσιῶν (διὰ τῶν μαχῶν), ἐταλαιπωρήθη τὰ μέγιστα διὰ τῆς ἀνεχείας, τῆς προσφυγίας (εἰς τὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα) καὶ τῆς φθορᾶς. Εἰς μικροτέραν κλίμακα ἐπανελήφθησαν αἱ συμφοραὶ κατὰ τὸ κίνημα τῶν Μουρνιδῶν (1833).

Ἡ κατάστασις ἐβελτιώθη μετὰ τὸν Κριμαϊκὸν Πόλεμον. Ἀφ' ἑνὸς ὑπῆρχεν ἤδη Ἑλληνικὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον ἐνδιεφέρετο διὰ τοὺς ὑποδούλους, εἰς τὸ ὁποῖον κατέφευγον οἱ σπουδάζοντες, οἱ πλέον ἀνήσυχοι ἀπὸ τοὺς Κρητας. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπέμβασις τῶν ξένων εἰς τὰ τουρκικὰ πράγματα, ἡ ὁποία ποτὲ μὲν δὲν ἔλειψε, οὐδέποτε ὅμως ὑπῆρξεν ἰσχυρὰ πῶς διὰ τὴν Κρήτην, ἔφερε τὴν ἔκδοσιν τοῦ Χάτι Σερίφ (αὐτοκρατορικοῦ διατάγματος) τοῦ 1856, διὰ τοῦ ὁποίου ἀνεγνωρίζετο εἰς τὴν ὁμόδοξον αὐτοκρατορικὴν Ρωσίαν ἡ προστασία τῶν ἐν Τουρκίᾳ ὀρθοδόξων καὶ ὠρισμένα δι' αὐτοὺς θρησκευτικαὶ ἐλευθερίαι. Ἀπὸ τοῦ 1860 λειτουργεῖ ἐν Χανίοις Ρωσικὸν προξενεῖον. Κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα (1855 - 1860) διοργανοῦται καλῶς τὸ Γυμνάσιον τῆς πόλεως, ὑπὸ γυμνασιάρχην τὸν ἱστορικὸν Β. Ψιλάκην, κτίζεται δὲ καὶ ὁ καθεδρικὸς ναὸς τῶν Εἰσοδίων (Τριμάρτυρη)¹³. Ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 1859 χωρίζεται πάλιν ἡ ἐπισκοπὴ Κισάμου ἀπὸ τὴν τῆς Κυδωνίας, μετὰ τῆς ὁποίας (διὰ τὸ ὀλιγάνθρωπον καὶ τὰς δηώσεις) εἶχεν ἐνωθῆ

¹²) Πρβλ. Τωμαδάκη ν, ΕΕΒΣ Θ', 1932, σσ. 313 - 314.

¹³) Τὸ ἱστορικὸν τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ τῶν Εἰσοδίων Χανίων, Χανιά 1938, 80 σ. 8.

μετὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἐπὶ Ἀρτεμίου. Ὁ Χριστιανικὸς πληθυσμὸς ἀναλαμβάνει ταχέως, ἔχει μεγαλυτέρας οἰκονομικὰς δυνατότητας, περισσοτέραν διεθνῆ ὑποστήριξιν.

Οὕτως ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴν μεγάλην Ἐπανάστασιν τοῦ 1866 - 1869 ὑπέφερε μὲν μετὰ τοῦ ποιμνίου μετὰ τοῦ ὁποίου ὀλοψύχως συνετάχθη (οἱ ἱερομόναχοι Παρθένιος Κελαϊδῆς, Παρθένιος Περίδης καὶ παπᾶ Ἐμμανουὴλ Κασσέλλος ἦσαν ἐκ τῶν κυριωτέρων πρωταγωνιστῶν τῆς), ἀλλὰ δὲν ὑπέστη τὰ πρῖν. Ἡ κρητικὴ ὑπόθεσις ἦτο ἤδη εἰς τὰς χεῖρας τῆς εὐρωπαϊκῆς διπλωματίας καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ ποδοπατηθῇ ὅπως κατὰ τὸ παρελθόν.

Μετὰ τὴν μεγάλην ταύτην ἐπανάστασιν ἡ θέσις τῆς Ἐκκλησίας ἐβελτιώθη. Ἠδυνήθη αὕτη νὰ πρωτοστατῇ μὲν εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐλευθερίας τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, νὰ πιέζη δὲ τὴν Πύλην καὶ διὰ γενικώτερα θέματα, ὡς ἡ ἐν Μακεδονίᾳ θέσις τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων.

Ὁ τελευταῖος ὑπὸ τοὺς Τούρκους ἐπίσκοπος Νικηφόρος Ζαχαριάδης, ἀνὴρ εὐφυῆς καὶ συνετός, ἐπέδειξε λαμπρὰν διαγωγὴν, ἡ δὲ δημοσίευσίς τῆς ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχεῖῳ Κρήτης διασωθείσης ἀλληλογραφίας αὐτοῦ (1890 - 1898) θέλει φωτίσει ἀπὸ μιᾶς πλευρᾶς τὸ θέμα τῆς δυσκόλου ἐκείνης ἐποχῆς. Δὲν ἐγκατέλειπε τοὺς ἐπαναστάτας, ἀλλ' οὐδὲ τὴν πόλιν, ἐν ἣ ἡ ἔδρα του, ἀφῆκεν ἔρημον, οὐδὲ μετὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ Ἰανουαρίου 1897. Κατὰ τὰ πολεμικὰ ἐκεῖνα γεγονότα ὀπλοφόρουν, νεαροὶ διάκονοι τότε, ὁ νῦν Κυδωνίας Ἀγαθάγγελος καὶ ὁ προηγούμενος τῆς Ἀγίας Τριάδος Ἱερόθεος Κονταράκης, ἐνῶ ἄλλος κληρικός, ὁ Κισάμου Δωρόθεος, ἐξελέγετο πρόεδρος τῆς Ἐπαναστατικῆς Συνελεύσεως τῶν Κρητῶν. Μετ' ἀγαλλιᾶσεως δ' ἐδέχθη ἡ Ἐκκλησία τὸν Ὑπατον Ἀρμοστὴν τῶν Μ. Δυνάμεων πρίγκιπα Γεώργιον τῆς Ἑλλάδος (9/21 Δεκ. 1898), διὰ τῆς ἀναλήψεως ὑπὸ τοῦ ὁποίου τῆς ἀρχῆς ἐπερατώθη ἡ τουρκικὴ κυριαρχία.

Ε. ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ - ΕΝΩΣΙΣ

1. Τὸ συνταράξαν τὴν μεγαλόνησον, τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Κρητικῆς Αὐτονομίας ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα μικρὸν ἀντίκτυπον ἔσχεν εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Κυδωνίας, διότι ὁ Νικηφόρος ἦτο νομοταγῆς εἰς τὸν πρίγκιπα, ἡ μὲ τὸν ὁποῖον σύγκρουσις ἐξεδηλώθη μόνον διὰ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Παρθενίου Κελαϊδῆ, πρωταγωνιστοῦ τοῦ 1866. Ἡ διάστασις ἔληξε διὰ τῆς ψηφίσεως τοῦ Καταστατικοῦ Νόμου τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης ὑπ' ἀριθ. 276 τοῦ 1900, καὶ τῆς συμβάσεως μεταξὺ τοῦ Ἡγεμόνου καὶ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ὁ Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου θὰ ἦτο εἰς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἐπισκόπων τῆς Νήσου τῶν ὑπαγομένων εἰς τὸν μητροπολίτην Κρήτης, ἐκλεγόμενον (ἐν περιπτώσει χηρείας τοῦ

θρόνου) μεταξύ τριῶν ἐπισκόπων Κρήτης, προτεινομένων ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, ἀπὸ τὴν ἐν Κων)λει Ἱερὰν Σύνοδον. Ἐρρυθμίσθησαν τὰ θέματα τοῦ κανονικοῦ δικαίου, τῶν μοναστηρίων καὶ ἄλλα. Ὑπὸ τὸ ἡμιαυτόνομον τοῦτο καθεστῶς, ἐλάχιστα μεταβεβλημένον, διάγει ἔτι καὶ νῦν ἡ Ἐκκλησία Κρήτης καὶ ἡ ἐπισκοπὴ Κυδωνίας. Διακυμάνσεις τινὰς ὑπέστη λόγῳ τοῦ ζητήματος τῶν μοναστηριακῶν κτημάτων, τὰ ὅποια ἐν πολλοῖς παρεχωρήθησαν εἰς τὰ ἰδρυθέντα, καὶ μόλις νῦν καταργούμενα, κατὰ νομοὺς Ἐφεδρικὰ ταμεῖα. Ὁμοίως καὶ εἰς τὰ τῆς συγχωνεύσεως ἐπισκοπῶν τινῶν ἢ καταργήσεως μονῶν τινῶν. Ταῦτα τελικῶς δὲν ἐπηρεάσαν τὴν Ἐπισκοπὴν Κυδωνίας.

2. Σημαντικὸς ὑπῆρξεν ὁ ρόλος τοῦ ἐν τοῖς ὁρίοις τῆς Ἐπισκοπῆς ἰδρυθέντος Ἱεροδιδασκαλείου Κρήτης (1892), στεγασθέντος εἰς τὴν Μονὴν Ἁγίας Τριάδος Ἀκρωτηρίου, ὅπου ἐπὶ Κρητικῆς Πολιτείας ἀνηγέθησαν εὐρύχωρα κατάλληλα οἰκήματα πρὸς ἐγκατάστασιν αὐτοῦ. Ἦδη κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἄλλα καὶ κατὰ τὴν χρυσοῦν ἐποχὴν τῆς Κρητικῆς Πολιτείας ἐξεπαιδεύθησαν ἐν αὐτῷ διδάσκαλοι καὶ ἱερεῖς. Μετὰ ταῦτα ἐπὶ μικρὸν μετεφέρθη εἰς τὴν ἐγγὺς τῆς πόλεως Χανίων Μονὴν Χρυσοπηγῆς, καὶ μετωνομάσθη εἰς Ἐκκλησιαστικὴν ἢ Ἱερατικὴν Σχολήν, διότι οἱ ἀπόφοιτοὶ τοῦ ἐγίνοντο ἱερεῖς καὶ οὐχὶ διδάσκαλοι. Ἐξακολουθεῖ δὲ καὶ σήμερον νὰ εἶναι τὸ φυτώριον τοῦ Κρητικοῦ κλήρου, ὃ ὅποιος, ὡς ἐκ τούτου, εἶναι εἰς ὑψηλὸν μορφωτικὸν ἐπίπεδον. Ἐκ τῶν διατελεσάντων διευθυντῶν τοῦ ιδρύματος τούτου μνημονευτέοι οἱ κατόπιν ἐπίσκοποι Δωρόθεος Κλωνάρης καὶ Χρῦσανθος Τσεπετάκης καὶ ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἀνθιμος Βαρδάκης.

3. Ἰδιάζων ὑπῆρξεν ὁ ρόλος τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης καὶ ἰδίᾳ τῆς Ἐπισκοπῆς Κυδωνίας [κατὰ τὴν κατοχὴν (1941 - 1945)]. Ταχέως ὁ αἰμὴν. μητροπολίτης Κρήτης Βασίλειος Μαρκάκης ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἔδραν του. Ὡς ἐκ τούτου τὸ βάρος τῆς ἀντιμετώπισεως ἀφ' ἑνὸς τῶν Γερμανῶν καὶ τῶν συγκατακτητῶν των, ἐξ ἄλλου τῶν διαφόρων ὁμάδων ἀντιστάσεως ἀνεῖχεν ὁ ἐπίσκοπος Κυδωνίας Ἀγαθάγγελος, ὃ ὅποιος, λόγῳ τῆς μακροχρονίου διαμονῆς του ἐν Ἱταλίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ, ὠμίλει τὴν γλῶσσαν τῶν κατακτητῶν καὶ ἐγνώριζε τὴν ψυχολογίαν των. Συνεταλαιπωρήθη δὲ μετὰ τοῦ ποιμνίου καὶ ἠὺκόλυνε τὴν ὅσον τὸ δυνατόν ἀναίμακτον δρᾶσιν τῶν διαμαχομένων ὁργανώσεων. Ἐνῶ δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐγκαθίστατο ἡ ἐλευθέρα Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις καὶ ἡ περιοχὴ τῆς Δυτικῆς Κρήτης παρέμενεν ὑπὸ πολυαρίθμους καὶ πανόπλους κατακτητῆς, ἀνέλαβε καὶ τὴν πολιτικὴν διοίκησιν τῆς ὑποδούλου Κρήτης, συγκαταθέσει τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως (1945). Ἡ ὑπηρεσία του αὕτη ἀνεγνωρίσθη μετὰ ταῦτα δι' εἰδικοῦ νομοθετήματος.

ΜΟΝΑΙ ΥΠΑΡΞΑΣΑΙ ΕΝ Τῆ ΕΠΙΣΚΟΠῃ ΚΥΔΩΝΙΑΣ

1. ΑΓΙΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ (Ἀκρωτήριον Μελέχας). Διασώζεται ἀκατοίκητος εἰς τὸν λόφον ἔναντι τῷ κατερχομένῳ πρὸς τὸ σπήλαιον τοῦ Γουβερνέττου (Ἐνετοκρατία).
2. ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (Δράμια Ἀποκορώνου) ὁ Δούβρικας, ἰδρυθεὶς ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Ξένου (ι' αἰ.). Ἐδημεύθη ὑπὸ τῶν γενιτσάρων τῷ 1770, φονευσάντων τοὺς καλογήρους (Ι. Γενεράλι, Γεωγραφία σ. 26) (β' βυζαντ. περίοδος - τουρκοκρατία).
3. ΓΔΕΡΝΕΤΤΟΥ, νῦν Γουβερνέττου (Κυρία τῶν Ἀγγέλων) Ἀκρωτήρι Μελέχας (ἐνετοκρατία - τουρκοκρατία ἔξ.).
4. ΑΓΙΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ (Μουρνιές Κυδωνίας), ἐλικυρίαρχος ἐπὶ τι καὶ τοῦ χωρίου καὶ τῆς Μονῆς Χρυσοπηγῆς (Τουρκοκρατία).
5. ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ ΧΑΡΤΟΦΥΛΑΚΟΣ, νῦν Χρυσοπηγὴ (πεδιάς Χανίων πρὸς Σούδαν). (Ἐνετοκρατία ἔξ.).
6. ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (Γουβερνέττου, Σπήλαιον, Ἀκρωτήριον Μελέχας) (β' βυζ. περίοδος - τουρκοκρατία, νῦν προσκύνημα ἀκατοίκητον).
7. ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (ΓΚΑΛΑΓΚΑΔΩ, Ἀκρωτήρι) (Ἐνετοκρατία).
8. ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (Κορακιές Ἀκρωτηρίου). Γυναικεία Μονὴ ὑπαγομένη ἄλλοτε εἰς Γουβερνέττο (β' βυζ. περίοδος ἔξ.).
9. Α·Γ· ΚΥΡ ΓΙΑΝΝΗΣ (Θεοτόκος Κουφοῦ, μετὰ τὸ χωρίον Ἀλυκιανοῦ). Ἰδρυθὴ ὑπὸ Ἰω. τοῦ Ξένου (ι' αἰ.) μνημεῖον ἀνεστηλωμένον ἐν μέρει (β' βυζ. περίοδος ἔξ.).
10. ΑΓΙΑ ΚΥΡΙΑΚΗ (ἀνατολικῶς τῆς Χαλέπας) (Ἐνετοκρατία).
11. ΑΓΙΟΣ ΜΑΤΘΑΙΟΣ (Φρούδια Ἀκρωτηρίου) (Ἐνετοκρατία ἔξ.). Μονὴ ἀνδρεία.
12. ΑΓΙΑ ΜΟΝΗ (Μουρνιές Κυδωνίας). Μετόχιον Μ. Λαύρας Ἁγίου Ὁρους (Ἐνετοκρατία ἔξ.).
13. ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΟΥ ΤΟΥ ΑΣΠΑΛΑΘΕΑ (Πασσαλιανὰ Κυδωνίας. Πρβλ. «Χρ. Κρήτη» Β', 1914, σ, 349).
14. ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ (Μουρνιές Κυδωνίας). Σιναΐτικὸν Μετόχιον (Ἐνετοκρατία).
15. ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ ΤΖΑΓΚΑΡΟΛΩΝ (Ἀκρωτήριον Μελέχας). Ἀπὸ τοῦ ιζ' αἰ. ἔξ. (Ἐνετοκρατία ἔξ.).
16. ΜΕΤΟΧΙΟΝ ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ ΠΑΤΜΟΥ (Στύλος Ἀποκορώνου, β' βυζ. περίοδος).

ΜΟΝΑΙ ΛΑΤΙΝΩΝ (Ἐνετοκρατίας)

1. SANTA CHIARA (ἔναντι σημερινοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ Χανίων).
2. SAN FRANCISCO (ἀριστερὰ τῷ κατερχομένῳ τὴν ὁδὸν Χάληδων πρὸς τὸ Σαντριβάνι, τὸ κτήριον σώζεται καὶ νῦν).

3. SAN SALVATORE (συνοικία Τοπανᾶ πρὸς τὸ Μῶλον, σώζεται εἰς κακὴν κατάστασιν).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ*: Γενικῶς καὶ δὴ ἀπὸ ἀρχαιολογικῆς ἀπόψεως τὸ τετράτομον ἔργον τοῦ G. Gerola, Monumenti Veneti nell'isola di Creta I-IV, Venezia 1905 - 1932. Ἰδίως α') II, 1908, σσ. 72 - 76: οἱ ναοὶ τῶν ὀρθοδόξων, ὁ καθεδρικός τῆς Ἀγίας. β') οἱ ναοὶ τῶν λατίνων, II, 1908, σσ. 131 - 141. γ') III, 1917, σσ. 162 - 172 τὰ ὀρθόδοξα μοναστήρια, σσ. 148 - 150, τὰ λατινικά. δ') αἱ ἐν ναοῖς καὶ μοναῖς ἐπιγραφαὶ IV, 1932, σσ. 403 - 405, 419 - 431.

Εἰδικώτερον Περὶ τῶν ἐν τῷ Ἀκρωτηρίῳ Μονῶν: ΑΓΙΑ ΤΡΙΑΣ ΤΖΑΓΚΑΡΟΛΩΝ Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἡ ἱερὰ μονὴ Ἀγίας Τριάδος τῶν Τζαγκαρόλων ἐν Ἀκρωτηρίῳ Μελέχα Κρήτης ΕΕΒΣ Θ', 1932, σσ. 289 - 350, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία. ΓΟΥΒΕΡΝΕΤΤΟ (καὶ περὶ τῶν δύο μονῶν, Ἀγίου Ἰωάννου καὶ Κυρίας τῶν Ἀγγέλων): Ἐμμ. Γ. Γενεράλι, Ἡ ἱερὰ μονὴ τῆς Κρήτης Γουβερνέτο, περ. «Κρητικά» Α', 1930, σσ. 5 - 15. — Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἱερᾶς Μονῆς Κυρίας τῶν Ἀγγέλων (Γδερνέτο) κώδικες - σιγίλλιον, περ. «Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον» Α', 1935, σσ. 76 - 88. — Τοῦ αὐτοῦ, Ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Ξένος καὶ ἡ διαθήκη αὐτοῦ, Κρ. Χρ. Β', 1948, σσ. 47 - 72 (+ 2 πίνακας). Τοῦ αὐτοῦ, Ὑμνογραφικὰ καὶ ἀγιολογικὰ Ἰωάννου τοῦ Ξένου καὶ τρεῖς νέοι συγγραφεῖς Κανόνων, ΕΕΒΣ Κ', 1950, σσ. 314 - 330. Τοῦ αὐτοῦ, Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Μελετίου τοῦ Πηγᾶ πρὸς τὴν Ἱερὰν Μονὴν τοῦ Γδερνέτου Κρ. Χρ. Ε', 1951, σσ. 263 - 274 (Ἐπίμετρον αὐτόθι 327 - 330). — ΚΟΡΑΚΙΕΣ, ΜΟΝΗ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ: Σπ. Π. Λάμπρου, Ἡ ἐν Χαλέπῳ μονὴ Καλογραιῶν (Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον Σκόκου 1898 σ. 75 ἐξ.) ἐν τῷ τόμῳ: Λόγοι καὶ ἄρθρα 1878 - 1902, ἐν Ἀθήναις 1902, σσ. 473 - 477.

Πεδιάς Κυδωνίας: ΑΓΙΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ καὶ ΖΩΟΔΟΧΟΣ ΠΗΓΗ ΧΑΡΤΟΦΥΛΑΚΟΣ (Χρυσοπηγὴ): Στεφάν. Α. Ξανθοῦδίδου, Δουκικὰ διατάγματα, πατριαρχικὰ σιγίλλια καὶ γράμματα Χρυσοπηγῆς, Χρ. Κρήτη Β', 1914, σσ. 195 - 236. — Ν. Ἰ. Παπαδάκη, Τὸ οἰκόσημον τοῦ Χαρτοφύλακος καὶ ἡ Μονὴ Χρυσοπηγῆς «Δελτίον ΚΦΣ Χυνίων» Α', 1927 - 1928, σσ. 19 - 30 καὶ 149 - 152.

ΚΥΔΩΝΙΑ: Ἀναστασίου Ὁρλάνδου, Δύο Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Δυτικῆς Κρήτης α') Ὁ «Χριστός» τῶν Μεσκλῶν. β') Ὁ Ἁϊ Κύρ - Γιάννης τοῦ Ἀλυκιανοῦ - Κουφοῦ, περ. «Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος» Η', 1955 - 1956 σσ. 126 - 205.

Μετόχια ΑΓ. ΟΡΟΥΣ, ΣΙΝΑ, ΠΑΤΜΟΥ: Ν. Ε. Τωμαδάκη, Πατριαρχικὸν γράμμα περὶ τῆς Ἀγίας Μονῆς, μετοχίου τῆς Μ. Λαύρας ἐν Κυδωνίᾳ, Κρ. Χρ. Ε', 1951, σσ. 323 - 327.

ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ

Ι ΒΥΖΑΝΤΙΝῆ ΕΠΟΧΗ

Λαβόντες μέρος εἰς Οἰκουμενικὰς κλπ. Συνόδους.

1. ΚΥΔΩΝΙΟΣ (343).

*) Βασικὰ μελετήματα μόνον.

2. ΣΗΒΩΝ ἢ ΣΙΒΩΝ (458) ἐπίσκοπος <Κυ>δωνίας. Mansi, Ampl. Coll. VII, 621D.
3. ΝΙΚΗΤΑΣ (692) Mansi, "Ενθ' ἄνωτ. XI, 996A.
4. ΜΕΛΙΤΩΝ (787) Mansi, "Ενθ' ἄνωτ. XIII, 145A, 392A,
5. ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ (1601). Ὑπάρχουν πληροφορίες ὅτι ἔδρασεν οὗτος ἐν Κρήτῃ, ὅπου παρανόμως (διὰ τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν Ἐνετῶν) ἐγκατεστάθη.

II ΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ AGIENSES (Λατίνοι)*

1. ΜΑΡΙΝΟΣ ΙΕΡΕΜΙΑΣ (μετὰ τὴν 8ην Αὐγούστου 1282).
2. ΜΑΤΘΑΙΟΣ. Συνελήφθη καὶ ἐφυλακίσθη ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς· ἐξελήφθη ὡς ἀποθανών, δι' ὃ ἐξελέγη πρὸς διαδοχὴν τοῦ ὁ
3. ΙΑΚΩΒΟΣ (24 Αὐγούστου 1293), ὁ ὁποῖος, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Ματθαίου ἀπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν, ἔχασε τὴν ἔδραν του.
4. ΘΩΜΑΣ, μετατεθεὶς ἐξ Ἱεραπέτρας (13 Φεβρουαρίου 1325—Ἰούνιος τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὅτε πάλιν μετετέθη ἄλλοῦ).
5. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ ΜΑΡΤΙΝΗΣ. Μετετέθη ἐξ Ἱεραπέτρας ἀλλὰ παρητήθη, μὴ τυχὼν τῆς παπικῆς ἐγκρίσεως.
6. ΦΙΛΙΠΠΟΣ (1326 - 1336 τοῦλάχιστον).
7. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ (περὶ τὸ 1342).
8. ΑΝΤΩΝΙΟΣ DE RICARDO (μνεῖα αὐτοῦ 1343).
9. ΡΙΠΡΑΝΔΙΝΟΣ, μετατεθεὶς ἐξ Ἀρίου εἰς Ἀγιάν 25 Μαΐου 1352.
10. ΜΑΡΚΟΣ (1364 κ.ἐξ.).
11. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ (1369 — τοῦλάχιστον 1375).
12. ΜΑΡΚΟΣ ΚΟΝΤΑΡΙΝΗΣ (1389 κ.ἐξ.).
13. ΚΑΤΕΡΙΝΟΣ ΜΠΑΡΜΠΟΣ, φραγκισκανὸς (12 Ὀκτωβρ. 1390 - 1395).
14. ΑΝΔΡΕΑΣ ΜΠΟΝ (12 Ἀπριλίου 1396 - 1406 τοῦλάχιστον).
15. ΠΑΥΛΟΣ ΜΠΑΡΟΤΖΗΣ Ἐνετὸς (27 Μαρτίου 1411 - 1417).
16. ΛΟΥΚΑΣ ΓΡΙΜΑΝΗΣ (4 Μαΐου 1418 - 1450).
17. ΜΙΧΑΗΛ ἐκ Χάνδακος, δομηνικανὸς (1 Ὀκτωβρίου 1451. Διὰ

*) Παλαιότερος κατάλογος εἰς τὰ ἔργα τοῦ M. Le Quien, Oriens Christianus II στ. 271 καὶ III, στ. 923 - 927, Parisiis 1740· τοῦ F. L. Cornelius, Creta Sacra, II Venetiis 1755, σσ. 149 - 159, 457 καὶ G. B. Gams, Series episcoporum Ecclesiae catholicae, Ratisbonae, 1873, σσ. 402, 404. Ἐκολουθήσαμεν τὸν ὑπὸ τοῦ Giuseppe Gerola, Per la cronotassi dei vescovi Cretesi all'epoca Veneta, Venezia 1914 (Miscellanea di Storia Veneta...Serie III tomo VII) 80 σσ. 64, ἐν σσ. 17 - 22.

- βικαρίου ἀντεπροσωπεύθη εἰς τὰς ἐπαρχιακὰς συνόδους Κρήτης 1467 καὶ 1474¹⁴).
18. ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΟΡΣΟΣ (μνεῖα 1481, 1511 †. Τὸν Ὀκτώβριον 1486 ἀντεπροσωπεύθη διὰ βικαρίου εἰς τὴν ἐπαρχιακὴν σύνοδον Κρήτης¹⁵).
19. ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΣ ΜΕΡΛΟΣ, Βικεντῖνος (11 Ὀκτωβρίου 1511 - 1513 τοῦλάχιστον).
20. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ DE MOLENDINA, φραγκισκανὸς (24 Ἰουλίου 1523 - ;).
21. ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΣ DONÀ (μνεῖα 1524, 1531. Εἶτα παρητήθη), τὸν διεδέχθη ὁ ἀδελφός του, υἱὸς τοῦ γερουσιαστοῦ Gerolamo Donà
22. ΦΙΛΙΠΠΟΣ DONÀ (19 Ἰανουαρίου 1539 - 1547 τοῦλάχιστον).
23. ΑΛΟΪΣΙΟΣ ΔΟΛΦΙΝΟΣ, Ἑνετὸς (26 Ὀκτωβρ. 1565 - 15 Δεκεμβρίου 1587 †).
24. ΔΟΜΗΝΙΚΟΣ ΜΠΟΛΛΑΝΗΣ, δομηνικανὸς (29 Ἰανουαρίου 1588 1613) υἱὸς τοῦ γερουσιαστοῦ Jacopo Bollani.
25. ΑΝΔΡΕΑΣ CORBELLI, διαδεχθεὶς τὸν προηγούμενον, παραιτηθέντα τὴν 11ην Φεβρουαρίου 1613. Συντόμως ἀποθανόντα τὸν διεδέχθη ὁ
26. ΓΙΑΝ ΑΛΒΕΡΤΟΣ ΓΑΡΖΩΝΗΣ (7 Φεβρουαρίου 1614 - 17 Νοεμβρίου 1618 †).
27. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΕΡΠΙΝΙΑΝΗΣ ἀπὸ Τήνου (15 Ἰουλίου 1619 μέχρι τοῦ θανάτου του).
28. ΒΕΡΝΑΡΔΟΣ FLORES, σταυροφόρος (7 Ἰουνίου 1621 - 26 Μαρτίου 1642, ὅτε μετετέθη).
29. ΜΙΛΑΝΟΣ ΒΕΝΖΙ (1642 - 1645), υἱὸς τοῦ Gian Battista, ἐκ Παδούης, ἀποθανὼν μετὰ τὴν ἐκπολιόρκησιν τῶν Χανίων ἑκπρωτος.
30. ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΖΖΟ (19 Νοεμβρίου 1657 - 7 Μαρτίου 1664) τιτουλάριος, μὴ λαβὼν κατοχὴν τῆς ἑδρας του¹⁶).

¹⁴) Ἀγαθαγγέλου Ξηροουχάκη, Αἱ σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντο (1167 - 1474 - 1486), ἐν Ἀθήναις 1933, σσ. 4, 13, 78.

¹⁵) Αὐτόθι σσ. 14, 81.

¹⁶) Ὁ Gerola ἀναφέρει περιστατικῶς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν τιτουλαρίους Agienses Agostino Bruti (1728) καὶ Nicolò Navarre (1735), Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 22. Μία πληρεστέρα σειρά 1610 - 1932 λατίνων ψιλῶν τιτλούχων Κυδωνίας εὑρηται παρὰ R. Janin, Cydonia, Dictionnaire d' Histoire et de Geographie Ecclesiastiques A. Baudrillart — A. de Meyer et Ét. van Cauwenbergh vol. XIII, 1956. σσ. 1144 - 1145. Τὸ ἄρθρον ἄλλως εἶναι ἀναξιόπιστον, ἀναφέρον τὸ μὲν ὄνομα τῆς ἐπισκοπῆς ὡς Κυδώνια (!) ὡς δ' ἔτος τῆς καταλήψεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων τὸ 1571! κ. ἄ.

III ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΕΞΗΣ
ΟΡΘΟΔΟΞΟΙ ΕΠΙΣΚΟΠΟΙ ΙΖ' — Κ' αἰ. ¹⁷

1. ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, ἀναφερόμενος ὡς πρῶην Κυδωνίας (1679) εἰς σιγίλλιον Διονυσίου Δ', ὅπου συγχρονίζεται πρὸς τὸν μητροπ. Κρήτης Νεόφυτον Πατελλάρον ¹⁸.
2. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ, ὁ τὸ 1684 ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ μητρο. Κρήτης Νικηφόρου Σκωτάκη ὡς πρῶην Κυδωνίας (οὕτω ἀναγνωστέον ἀντὶ: Κυδωνιῶν) εἰς τὴν διαθήκην του ¹⁹.
3. ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ «Γενναδίου ἐπισκόπου Κυδωνίας» ἐπιστολὴ «δεητικὴ (κατὰ τὸ ,αχπγ' ἔτος τὸ σωτήριον ἐν μηνὶ Ἰουνίῳ Ἰνδ. Γ') <=> 1683 >» κατεγράφη ἐν Νικ. Κριτίου, Συλλογῇ Ἐπιστολῶν ²⁰.
4. ΑΡΣΕΝΙΟΣ, ἀχρονολόγητος πρᾶξις ἀρχιεπισκόπου τινὸς τῆς Κρήτης, δοθεῖσα τῷ χειροτονηθέντι ἐπισκόπῳ Κυδωνίας Ἀρσενίῳ εἰς διαδοχὴν τοῦ παραιτηθέντος Γενναδίου· ἀρχ. «Ἐν τοῖς τῶν χριστιανῶν μυστηρίοις» κτλ. ἐν σ. 26 τοῦ κώδ. 411 (ιη' αἰ.) τοῦ ἐν Κων)λει Μετ. τοῦ Παναγίου Τάφου ²¹. Ὁ ὑπ' ἀριθ. 1256 · Γ' 172 χαρτ. ιζ' (1700) μουσικὸς κῶδιξ τῆς Μεγ. Λαύρας (Ἄθωνος) ἐν τέλει περιλαμβάνει τότε τὸ σημείωμα: «Ἐἴληφε τέρμα ἡ παροῦσα ἀσματομελιρροτιόφθογγος βίβλος εἶει ἀπὸ τῆς ἐνσάρχου οἰκονομίας τοῦ Κυρίου καὶ θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χρι-

¹⁷) Μέχρις σήμερον ἐδημοσιεύθησαν, προσδευτικῶς συμπληρούμενοι, οἱ ἐξῆς κατάλογοι: α') ὑπὸ Νικολάου Β. Τωμαδάκη, Εἰδήσεις καὶ ἔγγραφα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης ἐπὶ τουρκοκρατίας ΕΕΒΣ Γ', 1933, σσ. 217 · 220 (17 ἀρχιερέων)· β') μητροπολίτου Σάροδεων Γερμανοῦ, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι Κρήτης ΕΦ (= Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος Ἀλεξανδρείας) ΛΔ', 1934, σσ. 435 - 446 (19 ἀρχιερεῖς). Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἐπισκοπὴ Κυδωνίας καὶ ἐπίσκοποί της ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος μέχρι σήμερον, ἔφημ. «Παρατηρητής», Χανιά 1 Μαρτίου 1936· δ') Ἐλεγχος τῶν ἐν Κρήτῃ ἀρχιερατευσάντων ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1615 - 1898) ΕΕΚΣ (= Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Κρητικῶν Σπουδῶν, ἐν Ἀθήναις) Γ', 1940, σσ. 143 · 147 (18 ἀρχιερεῖς). Διὰ τοῦ ἐν συνεχείᾳ καταλόγου προστίθενται 4 ἀρχιερεῖς εἰς τὸν τελευταῖον (ἐξ ὧν δύο μετὰ τὸ 1898), ἀποκαθαίρονται δὲ καὶ πλουτίζονται κατὰ τὸ δυνατὸν αἱ εἰδήσεις, συγχρονίζόμεναι.

¹⁸) Πρβλ. Γέροντος Παντελεήμονος Λαυριώτου, Ἀνέκδοτον Σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Διονυσίου Δ' περὶ τοῦ ἐν Κρήτῃ Λαυριωτικοῦ μετοχίου (1679) περ. «Ὁρθοδοξία» (Κων)λεως) ΚΖ', 1952, σ. 85 - 87, ἐν σ. 86.

¹⁹) Πρβλ. Λ. Χ. Ζώην, Χρ. Κρήτη Α', 1912, σ. 512.

²⁰) «Νέος Ἑλληνομνήμων» 4, 1907, σ. 209.

²¹) Κατεγράφη ὑπὸ Ἀθ. Παπ. Κεραμέως, Ἱεροσολ. Βιβλιοθήκη Δ', 1899, σ. 369.

στοῦ ,αψ' (1700) ἐν μηνὶ Φεβρουαρίῳ διὰ χειρὸς ἐμοῦ Ἀρσενίου ἐπισκόπου Κυδωνίας, διὰ δὲ συνδρομῆς καὶ ἐξόδου...»²². Ἐξ ἐγγράφου τοῦ 1777 «Ἱστορία διαλαμβάνουσα περὶ τῆς Παναγίας εἰς Τσουκαλαριά, οὔσης ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Κυδωνίας ἐν Κρήτῃ»²³ πληροφοροῦμεθα «,αψε', ὧν ἐπίσκοπος Κυδωνίας ὁ κὺρ Ἀρσένιος, ὅστις μετ' ὀλίγον καιρὸν ἐτελεύτησε καὶ ἔγινε ὁ κὺρ Ἐφραΐμ...», ὥστε ὁ Ἀρσένιος ἔζη τὸ 1705 ἔτι²⁴. Ὁ Κρήτης Καλλίνικος ἀντικατέστησε τὸν Ἀρσένιον «ἀκριτως, ἀκανονίστως καὶ ὅλως ἀπερισκέπτως, ἀλλοκότῳ καὶ ξενοφανεῖ τινι χειροτονίᾳ» διὰ τοῦ

5. ΠΟΡΦΥΡΙΟΥ, τὴν προᾶξιν ὅμως δὲν ἐνέκρινεν ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία καὶ ὁ Ἀρσένιος ἐπανήχθη τὸν Αὐγούστου τοῦ 1699²⁵.
6. ΕΦΡΑΙΜ, μετὰ τὸ 1705. Ὁ πατριάρχης Κων)λεως Γαβριὴλ διὰ σιγιλλίου του (ἄψς', μηνὶ Αὐγούστῳ)²⁶ πρὸς τὸ ἐν Κυδωνίᾳ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, τὸ συνηνωμένον μετὰ τῆς Μονῆς Χρυσοπηγῆς, ὀρίζει ὅτι τὸ χωρίον Μουρνιές θὰ ὑπάγεται εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου, διότι κατὰ τὰ παραδεδομένα ἐκεῖ ὑπήγετο, ἕως ὅτου ὁ Ἐφραΐμ κατώρθωσε νὰ ἐκδοθῆ συνοδικὴ ἀπόφασις παραχωροῦσα εἰς τὴν δικαιοδοσίαν του τὸ χωρίον²⁷. Πιθανώτατα εἶναι οὗτος ὁ ἐν τῷ κώδικι τῆς Μ. Γωνιᾶς «Ἐφραΐμ ἀρχιερεὺς, ἐγράφη ἐν τῇ ἀγίᾳ προθέσει διὰ

²²) Κατάλογος τῶν Κωδίκων Μεγίστης Λαύρας ὑπὸ Σ. Εὐστρατιάδου καὶ Σπ. Λαυριώτου, Paris 1925, σ. 209. Πρόκειται πιθανῶς περὶ τοῦ αὐτοῦ προσώπου μετὰ τὸν Ἀρσένιον ἱερομόναχον τὸν Κρηῖτα τοῦ κώδ. 1380 (ιζ') τῆς αὐτῆς Μ. Λαύρας. Ὁμοίως καὶ μετὰ τὸν φερόμενον ὡς ἀρχιεπίσκοπον Κυδωνίας Ἀρσένιον τοῦ κώδ. 893 ΕΒΕ (ιη' αἰ.). Πρβλ. Σακελίων, Κατάλογος Ἐθν. Βιβλ. σ. 161. Ὁ Ἀρσένιος τὸ 1667 ἦτο ἱερομόναχος.

²³) Δημοσιευθέντος ὑπ' ἐμοῦ ἐν ΕΒΕΣ Γ', 1933, σσ. 227 - 229, ἐν σ. 228, ὑπογραφομένου δ' εἰς βεβαίωσιν ὑπὸ τοῦ Κυδωνίας Γερασίμου.

²⁴) Ἀναφέρεται ἐν πτυχ. ἐγγράφῳ Σωφρονίου Β' (Ἰούλιος 1778) δημοσιευθέντι ὑπὸ Στεφ. Ξανθοῦ διδου, Χρ. Κρ. Β', 1914, σ. 231 - 232, σ. 230 «ὁ τότε ἐπίσκοπος Κυδωνίας Ἀρσένιος...».

²⁵) Τοῦτο ἀναφέρεται ἐν ἀποκαταστατικῷ τοῦ ἐπισκόπου Ἀρσενίου εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Κυδωνίας, ἐκδοθέντι ὑπὸ τοῦ πτυχ. Καλλινίκου, 1699, μηνὶ Αὐγούστῳ. Τὸ ἐγγράφον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ μητροπολίτου Σάροδεων Γερμανοῦ, ΕΦ ΛΔ', 1935, σ. 437 - 40, πρβλ. σ. 436, 438.

²⁶) Στεφάν. Α. Ξανθοῦ διδου, Δουκικά διατάγματα, πατριαρχικά σιγίλλια καὶ γράμματα Χρυσοπηγῆς, Χρ. Κρ. Β', 1913, σ. 195 ἐξῆς, ἐν σσ. 218 - 221.

²⁷) Χριστιανικὴ Κρήτη Β', 1914, ἰδίᾳ σσ. 219 - 220.

τὸν ὁποῖον ἐλάβαμεν ἀπὸ ἓνα χριστιανὸν ἀπὸ τὸ Κάστρον γρόσσια β»²⁸.

7. ΔΑΝΙΗΛ μητροπολίτης Χίου (1714 - 1741) ἦτο πρόην Κυδωνίας²⁹. Ἀπέθανε τὴν 21ην Αὐγούστου 1741³⁰.
8. ΜΑΚΑΡΙΟΣ ὁ θεοφιλέστατος ἐπίσκοπος Κυδωνίας ὁ Ντεπάρης «διὰ πολλὰς καλωσύνας καὶ ἀγάπην πατρικὴν...κοινῇ γνώμῃ ἐγράψαμεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀγίαν πρόθεσιν...» τῆς Μ. Γωνιᾶς³¹. Τὸ 1786 ἔζη ὁ πρωτοσύγκελλός του, σημειούμενος ὡς «πρωτοσύγκελλος τοῦ προπρόην Κυδωνίας κὺρ Μακαρίου»³².
9. ΙΩΑΣΑΦ Χῖος³³. Συνυπογράφει τὴν κατὰ τοῦ μητροπολίτου Κρήτης Ζαχαρίου ἀπὸ 13 Μαΐου 1777 ἀναφορὰν τῶν ἐπισκόπων Κρήτης πρὸς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην. Διὰ τὴν παρητήθη ἄγνωστον. Ἐν κώδικι τῆς Μ. Γωνιᾶς «Ἰωάσαφ ὁ ἀείμνηστος ἀρχιερεὺς ἀπὸ Χίου (= ἀπὸ Χίου) καὶ πρόην Κυδωνίας ἔτι ζῶν ἐφιλοδώρησε τὴν παροῦσαν μονὴν γρόσσια 160...τὰ ὁποῖα ἐλάβομεν παρὰ τοῦ θ. ἡμῶν ἐπισκόπου ἀγίου Κισάμου...κὺρ Σωφρονίου»³⁴. Τὸ σημείωμα τοῦτο εἶναι πάντως μεταγενέστερον τῆς 28ης Μαΐου 1789, ὅτε ὁ Σωφρόνιος Κακογιάννης ἐπίσκοπος Κισάμου ἀπηύθυνεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πρόην Κυδωνίας Ἰωάσαφ, ἀνέκδοτον³⁵. Διεκρίνεται δ' ὁ Ἰωάσαφ ἐπὶ παιδείᾳ λίαν, ἦτο εὐφραδὴς ρήτωρ καὶ ἐπιβλητικὸς τὴν ὄψιν³⁶.
10. ΜΑΡΤΙΝΙΑΝΟΣ, πρὸ τῆς ἐκλογῆς του ἡγούμενος τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς τοῦ Χαρτοφύλακος ἐν Κυδωνίᾳ (Χρυσοπηγῆς). Ἐπὶ Σωφρονίου Β' καθηρέθη ὑπὸ τῆς ἐν Κων)λει Συνόδου ὡς ἄσωτος

²⁸) Χρ. Κρ. Β', 1913, σ. 32.

²⁹) Δ. Πασχάλης, Χίου Δανιὴλ (1714 - 1741) περ. «Θεολογία» Ζ', 1929, σ. 214 - 20.

³⁰) Κ. Ἀμαντος, Ἀπὸ τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱστορίαν τῆς Χίου «Ἑλληνικά» 4, 1931, σσ. 57 - 58, ὅπου τὰ κατὰ τὸν ἐν λόγω Δανιὴλ.

³¹) Χριστ. Κρήτη Β', 1913, σ. 33.

³²) Πρβλ. Ξανθοουδίδη, Χρ. Κρ. Β', 1913, σσ. 68 καὶ 103, ὅπου ἐσφαλμένως ὁ Ξανθοουδίδης ὀνομάζει οὕτω τὸν πρωτοσύγκελλον.

³³) Κοινῶς θεωρεῖται ἀπὸ Χίου, ἀλλ' ὅτι Χῖος μόνον ἦτο φερνεῖ ὁ Κωνστ. Ἰ. Ἀμαντος, Τὰ γράμματα εἰς τὴν Χίον κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, Πειραιεὺς 1946, σσ. 200 - 201.

³⁴) Χριστ. Κρήτη Β', 1913, σ. 32 - 33.

³⁵) Πρβλ. ΕΕΚΣ Β', 1939, σ. 516. Παρὰ τὰ σημειωθέντα ἐν Κρ. Χρ. Γ, 1952, σ. 329.

³⁶) Πρβλ. Μ. Ι. Μανούσακην, Κρ. Χρ. Γ', 1952, σ. 329. Πρβλ. ἀκόμη Ν. Β. Τωμαδάκη, Κυδωνίας Μαρτινιανός, περ. «Θεολογία» ΙΕ', 1937, σσ. 165 - 167.

καὶ πλεονέκτης, κατὰ Μάρτιον 1780³⁷. Ἐν τούτοις τὸν Ἰούλιον τοῦ 1781 ὑπογράφεται Κυδωνίας (καὶ οὐχὶ Κυδωνιῶν, ὡς ἀνέγνωσεν ὁ ἐκδὸς τὸ σημείωμά του)³⁸, διότι μόνον κατὰ Σεπτέμβριον 1783 παρεδέχθη τὴν ἔξωσιν, κατόπιν συμβιβασμοῦ, καὶ παρητήθη³⁹.

11. ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ, ἐκλεγείς μετὰ τὴν καθαιρέσιν τοῦ Μαρτινιανοῦ, προτάσει τοῦ πατριάρχου, κατὰ Μάρτιον 1780⁴⁰, προέστη κανονικῶς μόνον μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ προκατόχου του (1783). Κατὰ Μάϊον τοῦ 1786 βεβαιοῖ δημοσιευθὲν ἔγγραφον καθ' ὃ ἀπέδωκε τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Φωτεινῆς Τσουκαλαριῶν Κυδωνίας εἰς τοὺς νομίμους ἰδιοκτίτας του⁴¹. Ὅτε ὁ Κρήτης Μάξιμος κατηγγέλθη ὑπὸ τοῦ ποιμνίου του εἰς τὸ πατριαρχεῖον ὡς μέθυσος κλπ., ὁ οἰκουμενικὸς ἀνέθηκε πρῶτον εἰς τὸν Γεράσιμον νὰ πληροφορηθῆ ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Γερασίμου πρὸς τὸν Μάξιμον ἐπὶ τῆς ἐν λόγῳ ὑποθέσεως (δι' ἧς τῷ ζητεῖ συνάντησιν)⁴² ἐδημοσιεύθη, χρονίζεται δὲ ἀπὸ 29 Αὐγούστου 1797⁴³. Ἀναφέρεται καὶ εἰς ἔγγραφον ἀρχιερέων Ἀνατολικῆς Κρήτης (Σεπτ. 1793) «ἔπεμψεν ὁ ἅγιος Κυδωνίας...»⁴⁴.
12. ΙΩΑΣΑΦ Παυλάκης, τέως ἱεροδιάκονος τοῦ Κυδωνίας Ἰωάσαφ τοῦ Χίου, ἀναφερόμενος ὡς ἀρχιερατεύων τῇ πρώτῃ Ἰουνίου 1805, ὅτε συνέβη σεισμός⁴⁵. Τούτου ἐσώθησαν τὰ ἐξῆς δύο σημειώματα, ἐπὶ βιβλίου τοῦ 1692 (Τόμος Καταλλαγῆς Δοσιθέου Ἱεροσολύμων), sic ut: α' παράφυλλον «Καὶ τότε σὺν τοῖς ἄλλοις Ἰωάσαφ ἀρχιερέως τῆς ἁγίας ἐπισκοπῆς Κυδωνίας καὶ ὁπιος τὸ

³⁷) Πρβλ. Σάροδεων Γερμανόν, ΕΦ ΛΔ', 1935, σ. 436. Τὸ συνοδικὸν ἔγγραφον τῆς καθαιρέσεως ὑπὸ τοῦ πτρχ. Σωφρονίου δημοσιεύεται αὐτόθι σσ. 440 - 443.

³⁸) Εὐαγγ. Σαβράμη, Σημειώματα ἐκ διαφόρων κωδίκων περ. «Ἑλληνικά» 4, 1931, σ. 483 - 5, ἐν σ. 484.

³⁹) Σάροδεων Γερμανός, Ἐνθα καὶ ἀνωτέρω. Ἡ παραίτησις δημοσιεύεται αὐτόθι σ. 443.

⁴⁰) Αὐτόθι· τὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς του αὐτόθι σσ. 443 - 444.

⁴¹) Ν. Β. Τωμαδάκης, Εἰδήσεις καὶ ἔγγραφα... ΕΕΒΣ Ι', 1933, σσ. 218 - 22.

⁴²) Πρβλ. Δ. Ζακυθηνόν, ΕΕΚΣ Β', 1939, σ. 516, ἀρ. 93.

⁴³) Εὐμενίου Φανουράκη, Ἀνέκδοτα Ἐκκλησ. ἔγγραφα... Κρ. Χρ. Γ', 1949, σσ. 359 - 60, ἀρ. 48.

⁴⁴) Τοῦ αὐτοῦ, αὐτόθι σ. 136.

⁴⁵) Γ. Κ. Σπυριδάκη, Κρητικά Σημειώματα Κρ. Χρ. Ζ', 1953, σσ. 92-96, ἐν σ. 93. Πρβλ. ὁμοίως Μ. Ἰ. Μανοῦσσκαν, Κρ. Χρ. Σ', 1952, σ. 329, ὅπου τὰ περὶ Ἰωάσαφ τούτου ὡς χορηγοῦ ἐκδόσεως βιβλίων.

ἀποξενώση ἢ χάρις τῆς Παναγίας νὰ τὸν κάψι ἀμέσως». β' «Καὶ τόδε ἐλήφθη ἐκ τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἐπισκοπῆς Κυδωνίας παρ' ἐμοῦ Ἰωάσαφ ἱεροδιακόνου ἀναχωρήσαντος ἐκ τῆς Κρήτης ὁπερ σὺν τοῖς ἄλλοις ἀξιῶ νὰ σταλῆ μετὰ θάνατόν μου εἰς τὴν αὐτὴν βιβλιοθήκην διὰ νὰ μὴ κατακριθῶ ὡς ἱερόσυλος»⁴⁶. Ὁμοίως ἐπὶ βιβλίου 1703 (Δογματικῆς) ἀναγινώσκεται: «Κτιῆμα Ἰωάσαφ ἱεροδιακόνου ἐκ Κρήτης ὅστις ἀξιοῖ μετὰ θάνατον νὰ ἀποσταλῆ τοῦτο εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Ἐπισκοπῆς Κυδωνίας ἐξ ἧς σὺν ἄλλοις παρελήφθη, διὰ νὰ μὴ κατακριθῆ ὡς ἱερόσυλος»⁴⁷. Περὶ τοῦ λογίου τούτου ἐπισκόπου γνωρίζομεν ὅτι ἔδαπάνησεν, ἱεροδιάκονος ὢν, διὰ τὴν κατὰ τὸ 1780 ἐν Βενετίᾳ ἔκδοσιν Ἑρμηνείας εἰς τὸ τέταρτον τῆς Γραμματικῆς τοῦ Θ. Γαζῆ ὑπὸ Δανιὴλ Κεραμέως μοναχοῦ Πατμίου, μεθ' οὗ εἶχε συνδεθῆ. Τὸ 1779 διῆλθεν ἐκ Σμύρνης, εἶτα μετέβη εἰς Πάτμον⁴⁸.

13. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΣ, μαρτυρούμενος ἐκ τῶν διπτύχων τῆς Μ. Χρυσοπηγῆς, ἐξ ἧς συνήθως ἐλαμβάνοντο οἱ ἐπίσκοποι Κυδωνίας⁴⁹.
14. ΚΑΛΛΙΝΙΚΟΣ Σαρπάκης, διατελῶν πρωτοσύγκελλος Κυδωνίας⁵⁰. Ἄμα τῆ ἐκρήξει τῆς Ἐπαναστάσεως ἐν Κρήτῃ γυμνὸς καὶ ἀνυπόδητος καθείρχθη (15 Ἰουνίου 1821), ἕως οὗ βισσανιζόμενος ἀπέθανε⁵¹, πάντως μετὰ τὴν 10ην Ἰουλίου 1822 ὅτε ὑπογράφει ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς ἐν Ἀποκορώνῳ ἐπαναστάτας⁵². Τὸν διεδέχθη ὁ ἐν εἰρκτῇ σύντροφος αὐτοῦ καὶ διάκονος
15. ΑΡΤΕΜΙΟΣ. Οὗτος ἔγραψε τὸ κάτωθι σημείωμα περὶ ἑαυτοῦ: «Κατὰ τὸ ,αὼλα' ἔτος (=1831) τῆ ἡ' Νοεμβρίου ἀνεβιβάσθημεν εἰς τὸν βαθμὸν τῆς ἀρχιερωσύνης τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Κυδωνίας καὶ Κισάμου· καὶ ὑπῆρχον τριακοντούτης οὔτινος πέφυκεν

⁴⁶) (Θ. Μοσχονᾶ), Κατάλογοι τῆς Πατριαρχικῆς Βιβλιοθήκης Β', Ἐντυποι παλαιαὶ ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια 1946, σ. 178. Τὸ πρῶτον σημείωμα δὲν φαίνεται αὐτόγραφον, ἀλλ' ἐγράφη (μετὰ θάνατον πιθανῶς τοῦ ἐπισκόπου) ὑπὸ ἀγραμμάτου τινὸς ὑποτακτικοῦ του.

⁴⁷) Μοσχονᾶς, Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 337. Τὰ βιβλία δὲν ἐπεστράφησαν εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς ἐν Χανίοις ἐπισκοπῆς Κυδωνίας, οὐδ' ἐπὶ τοῦ ἰδίου τοῦ παρανόμου κατόχου των ὅτε ἐγένετο ἐπίσκοπος! Οὕτως ἐσώθησαν ἐν τῇ ἐν Καίρῳ ἄλλοτε Πιερῆ Βιβλιοθήκῃ.

⁴⁸) Πρβλ. Μανούσακας, Ἐνθ' ἄνωτ.

⁴⁹) Καὶ μνημονεύεται ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε ἐπισκόπων Κυδωνίας.

⁵⁰) Χρυσοῦς σταυρὸς μὲ τὴν ἐπιγραφὴν «Καλλίνικος πρωτοσύγκελλος Κυδωνίας» ὃν τῷ 1933 κατεῖχεν ὁ τότε Κυδωνίας Ἀγαθάγγελος ἀνήκεν εἰς αὐτόν.

⁵¹) Κ. Κριτοβουλίδου, Ἀπομνημονεύματα τοῦ περὶ Ἀὐτονομίας τῆς Ἑλλάδος πολέμου τῶν Κρητῶν, ἐν Ἀθήναις 1859, σ. 7.

⁵²) Γρηγορίου Παπαδοπετράκη, Ἱστορία Σφακίων, Ἀθήναι 1888, σ. 276. Αὐτόθι καὶ ἡ ἀπάντησις.

τὸ παρόν. [ὑπογραφή:] Ἄρτεμιος»⁵³. Ἐγεννήθη ἐπομένως τὸ 1801, ἦτο δὲ κατὰ τὴν Μ. Ἐπανάστασιν μόλις εἰκοσαετής. Κατὰ μεταγενέστερον στιχουργὸν παρέμεινεν ἐν εἰρκτῇ ἐπὶ τριετίαν⁵⁴. Περὶ τῆς χειροτονίας ἀλλὰ καὶ τοῦ θανάτου του ὑπάρχει τὸ ἐξῆς σημεῖωμα: «[1831, Νοεμβρίου] 8. Ἐχειροτονήσανε τὸν Ἅγιον τὸν Κυδωνίας (εἰς τὰ 1846 ἐκοιμήθη)»⁵⁵. Διὰ τῆς χειροτονίας του ἐφηρομόσθη ἢ ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου Κων)λεως ἀποφασισθεῖσα ἔνωσις τῶν ἐπισκοπῶν Κυδωνίας καὶ Κισάμου εἰς μίαν. Οὕτως ὁ Ἄρτεμιος ἀναφέρεται εἴτε ὡς Κυδωνίας⁵⁶, εἴτε ὡς Κισάμου⁵⁷, εἴτε ὡς «Κυδωνίας καὶ Κισάμου»⁵⁸. Ἡ ἀρχιερατεία του, ὡς καὶ ἡ ζωὴ του πρέπει νὰ ἦτο λίαν δύσκολος, λόγῳ τῆς ἐποχῆς.

16. ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ Φυντίκης. Τὸ πρῶτον συναντᾶται εἰς ἔγγραφον ἀπὸ 14 Ὀκτωβρίου 1830, ὡς πληρεξούσιος τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας «Κάλλιστος ἱερομνήμων»⁵⁹. Κισαμίτης τὴν καταγωγὴν⁶⁰. Ἀδελφὸς καὶ ἡγούμενος τῆς μονῆς ἁγίου Ἐλευθερίου, ἀνακαινιστῆς τοῦ κώδικος Χρυσοπηγῆς (1843) «...ἐμεταγράφη δὲ καὶ ἀνεκαινίσθη ἐπὶ τῆς ἡγουμενίας τοῦ πανοσιωτάτου ἁγίου καθηγουμένου τοῦ νῦν Καλλίστου Φυντίκη κατὰ τὸν νῦν γε ἐνεσιῶτα ,αωμγ' Ἰ-

⁵³) Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Γ. Κ. Σπυριδάκη, Κρ. Χρ. Ζ', σ. 93.

⁵⁴) Πρβλ. Ἱστορικὸν ποίημα τῆς ἐπαρχίας Κισάμου ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1834 [γραπτέον 1894], ἐν Ἀθήναις κατὰ Μάρτιον 1895:

*τὸν μακαρὶ Ἄρτεμιον πολὺ τὸν βασανίσαν
τρεῖς χρόνους μέσα στὸ βουτσὶ
κι' ὅταν ἐζήτησε νερὸ οὔρος τὸν ἐποιίζαν!*

Κατὰ τὸν στιχουργὸν ὁ Ἄρτεμιος ἦτο ἐκ Κισάμου.

⁵⁵) Πρβλ. Μ. Γ. Παρλαμά, Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ Κωνσταντίνου Κοζύρη, Κρ. Χρ. Α', 1947, σ. 200.

⁵⁶) Ἐγγραφον 1835 ἐν Κρ. Χρ. Γ', 1952, σ. 141, ἕτερον 1836 αὐτόθι σ. 275 (δι' οἰκονομικὰ θέματα) ἕτερον 25 Μαΐου 1837, Κρ. Χρ. Β', 1948, σ. 300.

⁵⁷) Ἐγγραφον Ὀκτωβρίου 1833, Κρ. Χρ. Β', 1948, σ. 125.

⁵⁸) Ἐγγραφον 18 - 5 - 1837 Γρηγορίου Γ', Κρ. Χρ. Β', 1948, σ. 298.

⁵⁹) Κριτοβουλίδου, Ἀπομνημονεύματα, σ. 526.

⁶⁰) Κατὰ τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα στιχουργὸν, ὁ ὁποῖος λέγει εἰς τὴν Κίσαμον:

*Ἐγέννησες κι' ἀνάθρεψες καὶ ἐξὶ ἐπισκόπους
δὲν εἶχ' ἢ Κρήτη ἀπ' αὐτοὺς περίφημους ἀνθρώπους.
Ἄρτεμιον, Μελχισεδέκ, Κάλλιστον καὶ Γαβρίλη
εἶχες καὶ τὸν Γεράσιμον καὶ πᾶτερ Μισαήλη.*

Εἶναι δ' οὗτοι ὁ Κυδωνίας Ἄρτεμιος, ὁ Κισάμου Μελχισεδέκ, ὁ Κυδωνίας Κάλλιστος, ὁ Κυδωνίας Γαβριήλ, ὁ Κισάμου Γεράσιμος Στρατηγάκης καὶ ὁ Κυδωνίας Μισαήλ. Ἐν τούτοις ὁ μὲν Μελχισεδέκ κατήγετο ἐξ ἀνατολικῆς Κρήτης, ὁ Γεράσιμος ἐξ Ἀκρωτηρίου καὶ ὁ Μισαήλ ἐκ Μαλάξης Κυδωνίας!

ουλίον λα'»⁶¹. Εἰς διαδοχὴν τοῦ ἀποθανόντος Ἀρτεμίου, ἐξελέγη καὶ ἐχειροτονήθη ἐν Χανίοις καὶ ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων τὴν 22 Ἰουνίου 1846⁶². Δι' ἀνεκδότου δωρητηρίου του τοῦ 1852 παραχωρεῖ εἰς τὴν Μ. Ἀγίας Τριάδος τῶν Τζαγκαρόλων τὸ ἥμισυ τοῦ ναοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος Χαλέπας⁶³. Ἐπὶ τῆς ἀρχιερατείας του ἤρχισεν ἡ ἀνέγερσις τοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ Χανίων τῶν Εἰσοδίων (Τριμάριτυρη), εἰς δὲ τὸ βιβλίον τῶν ἐράνων ὑπογράφεται «ὁ Κυδωνίας καὶ Κισάμου» (1856) καὶ συνεισφέρει «ὁ κυδωνίας κάλλιστος γρ. 1000» (1 Δεκεμβρίου 1857)⁶⁴. Πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ Βελῆ πασᾶ καὶ τοῦ μητροπ. Κρήτης Ἰωαννικίου⁶⁵ νὰ ὑπογράψῃ ἀποκήρῳξιν τῶν εἰς Μπουτσουνάρια (ἔξω τῶν Χανίων) συναθροισθέντων κατὰ Μαΐον 1858 Χριστιανῶν καὶ ἀρνούμενος, παλαιὸς ἐπαναστάτης ὁ ἴδιος, νὰ ταχθῆ ἀντιμέτωπος τοῦ λαοῦ, ἀπέθανεν ἀπόπληκτος⁶⁶. Ὁ θάνατός του ἰσώθη πρὸς μαρτύριον, ἡ κηδεῖα του ἐτελέσθη μεγαλοπρεπῶς, ἐπὶ δὲ τοῦ ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς Μ. Χρυσοπηγῆς τάφου του ἐχαράχθη τὸ ἐπίγραμμα:

*Ὀνόματι καὶ πράγματι Κάλλιστος Κυδωνίας
ὡς μάρτυς ἐτελεύτησεν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας
τὴν 8 Μαΐου 1858⁶⁷*

17. ΜΙΣΑΗΛ Μαρμαράκης⁶⁸ ἢ Ἰωαννίδης. Ὑπὸ τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐπώνυμον ἐνεγράφη εἰς τὸ μοναχολόγιον τῆς Μ. Χρυσοπηγῆς τὸ

⁶¹) Πρβλ. Τωμαδάκης, Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 218.

⁶²) Πρβλ. Τωμαδάκης, ΕΕΒΣ Γ', 1933, σ. 218, Σάροδεων Γερμανὸν ΕΦ ΛΔ', 1935, σ. 436 καὶ σσ. 444 - 445, ὅπου δημοσιεύεται τὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς του.

⁶³) Τοῦτο μετ' ἄλλων συμβολαίων κρητικῶν παρεχώρησα εἰς τὸν συνάδελφον κ. Νικ. Πανταζόπουλον πρὸ δεκαετίας περίπου πρὸς ἀπὸ κοινοῦ ἔκδοσιν αὐτῶν.

⁶⁴) Τωμαδάκης, Ἐνθ' ἄνωτ.

⁶⁵) Περί τούτου ὄρα Τωμαδάκης ἐν ΕΕΒΣ Γ', 1933, σσ. 207 - 208 καὶ ΕΕΚΣ Γ', 1940, σσ. 131 - 132.

⁶⁶) Τωμαδάκης, Ἐνθ' ἄνωτ. Πρβλ. καὶ τὸν σύγχρονον Κριτοβουλίδη, Ἀπομνημονεύματα σ. 526 ἐν σημειώσει.

⁶⁷) Τωμαδάκης, Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 218. Ἀνακριβῶς ἐσημείωσεν ὁ Κοζύρης εἰς τὸ Ἡμερολόγιόν του: «Εἰς τὰς 15 τοῦ ἰδίου (Μαΐου 1858) ἀπέθανεν ὁ ἀείμνηστος Κυδωνίας Κάλλιστος ἀπὸ ἀποπληξίας ἐνεκα τοῦ πάθους τοῦ Βελῆ καὶ μητροπολίτου περὶ αὐτοῦ» Παρλαμάς, Κρ. Χρ. Γ' 1949, σ. 318.

⁶⁸) Κατὰ Β. Ψιλάκη, Ἱστορία τῆς Κρήτης Γ', ἐν Χανίοις 1910, σ. 837. Ὁ ἀείμν. Ἀγαθάγγελος Νινολάκης με ἐπληροφῶρει ὅτι τὸ οἶκογ. ἐπώνυμον τοῦ Μισαήλ ἦτο Τσιστράκης· Πρβλ. ΕΕΚΣ Γ', 1940, σ. 146, σημ. 7.

1832, ἔτων 14⁶⁹, ὥστε ἦγε τὸ 41ον ἔτος ὅτε, ἡγούμενος ὢν, ἐξελέγη καὶ ἐχειροτονήθη ἐν Χανίοις, κατ' Ἰανουάριον 1859⁷⁰. Ἐβεβαίωσε τὰς ὑπογραφὰς τῶν ὑπογραψάντων τὸ ὑπόμνημα τοῦ 1866 ἐπαναστατῶν μετὰ τοῦ Κισάμου Γερασίμου. Ἀπὸ τῆς χειροτονίας του χωρίζεται ἡ ἐπισκοπὴ Κυδωνίας ἀπὸ τὴν τῆς Κισάμου, διαλυομένης τῆς κατὰ τὸ 1831 γενομένης ἐνώσεως αὐτῶν. Τὸ ἐπὶ τοῦ τάφου ἐν τῷ περιβόλῳ τῆς μονῆς Χρυσοπηγῆς ἐπιγραμματα :

*Τύμβος ὄδε σκῆνος κατέχει Μισαὴλ ὁσίοιο
ἀρχιερεῖος πόλιος πολυκλεῖτος ὄθι
ναιετάουσι Κύδωνες Κρηῖτες, ψυχὴ δ' ἐσθλὴ
ἐπιτὴ οἰκῆσουσ' οὐρανίωνα πόλον*

Γεννηθεὶς τὸ 1821⁷¹

ἀπεβίωσε τὴν 18 ἀπριλίου 18 1869.

18. ΓΑΒΡΙΗΛ Γρηγοράκης ἐξ Ἀφράτων Κισάμου (28 Ἰουνίου 1869 - 4 Σεπτεμβρίου 1881). Κατὰ τὸ μοναχολόγιον τῆς Χρυσοπηγῆς ἐλέγετο κατὰ κόσμον Γεώργιος Ἐμμ. Γρηγοράκης, προσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν καὶ ἐκάρη μοναχὸς τὴν 8 Ἀπριλίου 1849, ἀπέθανεν «ἀπὸ χτικιό» ἐν τῇ μονῇ, εἰς ἣν κατέλιπε τὰ ἄμφιά του. Ἐξελέγη καὶ ἐχειροτονήθη ἐν Χανίοις⁷², ἦτο μικρᾶς μορφώσεως καὶ προκεχωρημένης ἡλικίας, ἐπένετο δὲ διότι ἐξελέγη εἰς ἀνωμάλους καιροὺς καὶ δὲν κατώρθωνε νὰ εἰσπράττη τὰ δικαιώματά του. Ἐμενε συνήθως εἰς τὴν μονὴν Χρυσοπηγῆς, ὅπου καὶ ἐτάφη· ἐπὶ τοῦ τάφου του ἡ ἐπιγραφή :

*Γαβριήλ τοῦ Κυδωνίας τὸ φθαρτὸν ἐνθάδε κεῖται
κ' ἡ ψυχὴ μετὰ δικαίων τὴν ἀνάπανσιν ποιεῖται.*

Ἀπεβίωσε τῇ 4 Σεπτεμβρίου 1881⁷³.

19. ΙΕΡΟΘΕΟΣ Πραουδάκης⁷⁴ (Δεκ. 1881 - 1882). Ἐγεννήθη ἐκ γο-

⁶⁹) Ὅπερ εἶδον ὁ ἴδιος τὸ 1945.

⁷⁰) Πρβλ. Σά ρ δ ε ω ν Γ ε ρ μ α ν ὄ ν, ΕΦ ΛΔ', 1935, σ. 437, καὶ σσ. 445 - 6, ὅπου δημοσιεύεται τὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς του.

⁷¹) Ἡ χρονολογία τῆς γεννήσεως ἐσφαλμένη, πιθανῶς κατὰ συμπερασμόν.

⁷²) Ἡ ἐκλογὴ του ἐγένετο ἐν τῷ καθεδρικῷ ναῷ τῶν Εἰσοδίων. Τὸ σχετικὸν ὑπόμνημα ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Σά ρ δ ε ω ν Γ ε ρ μ α ν ὄ ν, ΕΦ ΛΔ', 1935, σ. 446.

⁷³) Τ ω μ α δ ά κ η ς, ΕΕΒΣ Ι', 1933, σ. 219. Συλλειτουργῶν ἐν Ἡρακλείῳ τὴν 13 Ὀκτωβρ. 1870 φέρεται εἰς τὰ ὑπὸ Μ. Παρλαμᾶ δημοσιευθέντα Ἱστορικά καὶ βιογραφικὰ σημειώματα τοῦ Σ τ ε φ. Ν ι κ ο λ α ῖ δ ο υ, Κρ. Χρ. Γ', 1949, σ. 324.

⁷⁴) Ὁ ἐστὶ Μπραγουδάκης.

νέων Σφακιανῶν εἰς Μῆλον (1836), ἐσπούδασεν ἐν Ἀθήναις Θεολογίαν καὶ εἶτα ἐστάλη χάριν σπουδῶν εἰς Μόναχον. Ἐφημέρευσε καὶ εἰς Τύνιδα⁷⁵. Ἐξελέγη τὸ πρῶτον Κυδωνίας, ἀλλὰ λόγῳ τῶν ἐπαρχιακῶν ἀντιθέσεων (ὡς Σφακιανός, διότι Σφακιανοὶ ἦσαν καὶ ὁ Ἱεροσητείας Γρηγόριος Παπαδοπετράκης καὶ ὁ Κισάμου, ἐκλεγείς καὶ μὴ χειροτονηθεῖς, Παρθένιος Κελαϊδῆς), δὲν ἐγένετο δεκτὸς καὶ μετετέθη εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Ρεθύμνης καὶ Αὐλοποτάμου (20 Δεκεμβρ. 1882 - 1896 †)⁷⁶. Ἀντ' αὐτοῦ μετετέθη ἐκ τῆς ἐπισκοπῆς Ἀρκαδίας εἰς τὴν Κυδωνίας ὁ ἐπίσκοπος

20. ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ Ζαχαριάδης (υἱὸς τοῦ Ζαχαρίου Λαδωμένου)⁷⁷, κατ' Ἀπρίλιον 1887⁷⁸, ἀρχιερατεύσας μέχρι τοῦ Ἀπριλίου 1912, ὅτε παρητήθη. Οὗτος εἶχε γεννηθῆ τὸ 1835 εἰς Πλάτην Λασηθίου, ἦτο θεολόγος, ἀνὴρ νουνεχῆς καὶ πατριώτης, δράσας κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Κρήτης. Λίαν ἐνδιαφέρουσα ἀλληλογραφία του διατηρεῖται ἐν τῷ Ἱστορικῷ Ἀρχεῖῳ Κρήτης (Χανιά). Ἀπέθανεν ὡς πρῶτον Κυδωνίας τῇ 24ῃ Ἰουλίου 1913⁷⁹.
21. ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ Νινολάκης (Μαΐος 1912 - 7 Ἰουνίου 1935 †). Καὶ οὗτος ἀδελφὸς (καὶ ὡς ἐπίσκοπος διώκτης) τῆς Μ. Χρυσοπηγῆς, ὅπου προσῆλθεν εἰς ἡλικίαν 20 ἐτῶν καὶ ἐκάθη τὴν 23 Δεκεμβρίου 1891. Κατὰ κόσμον ἐκαλεῖτο Ἀθανάσιος Ἐμμ. Νινολάκης. Ἐσπούδασε θεολογίαν εἰς τὴν Σχολὴν Χάλκης, ἔγραψε δύο βιβλία περὶ Μελετίου τοῦ Πηγᾶ (1902) καὶ τῆς ἀλληλογραφίας του πρὸς τοὺς Κρητας (1908) καὶ ἐξέδωκε τὸ περ. «Χριστιανικὸν Φῶς» κᾶ. τινα.
22. ΑΓΑΘΑΓΓΕΛΟΣ Ξηρουχάκης ἐκ Σούρης Ἀποκορώνου, ἀδελφὸς τῆς Μ. Γουβερνέττου (1 Μαρτίου 1936 -). Ὡς διάκονος ἐπολέμησε κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1897 εἰς τὸ Ἀκρωτήρι. Ἐσπούδασεν εἰς τὴν Σχολὴν τοῦ Σταυροῦ ὑπὸ τὸν ἀείμν. Χρυσόστομον Παπαδόπουλον καὶ ἐγένετο διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας εἰς Ἱταλ. Πανεπιστήμιον. Καθηγητῆς εἰς Ρέθεμνος, ἐφημέριος εἰς Βενετίαν καὶ Βιέννην, ἠσχολήθη μὲ τὴν μεσαιωνικὴν καὶ

⁷⁵) Σ π. Παπαγεωργίου, Ἡ ἐν Μονάχῳ ἑλληνικὴ κοινότης καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία, Ἐπετηρὶς Παρνασσοῦ Ζ', 1903, σ. 49 ἐξ., ἐν σσ. 121 - 125.

⁷⁶) Πρβλ. Τομαδάκη, ΕΕΚΣ Β', 1940, σ. 141. Πρβλ. καὶ Κρ. Χρ. Γ', 1949, σσ. 337, 335.

⁷⁷) Κατ' ἀνακοίνωσιν πρὸς με (Ἰούνιος 1940) τοῦ στρατηγοῦ Ἰω. Ἀλεξάκη.

⁷⁸) Ἐγκύκλιος ἐπὶ τῇ ἐγκαθιδρύσει του ἔδημοσιεύθη εἰς τὴν ἐφ. «Ἀμυνα» Χανίων 16 Μαΐου 1887.

⁷⁹) Νεκρολογίαί του εἰς τὰς ἐφ. Χανίων «Ἐλεύθερον Βῆμα» 27ης Ἰουλίου 1913 καὶ «Κήρυξ» 1ης Αὐγούστου 1913.

νεοελληνικήν ιστορίαν καὶ φιλολογίαν, δημοσιεύσας τοῦ Μαρίνου Τζάνε τὸν Κρητικὸν Πόλεμον (Τεργέστη 1908) καὶ τὰς ἱστορικὰς μελέτας: Ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις τοῦ 1363 - 1366 (Ἀλεξάνδρεια 1932), Αἱ Σύνοδοι τοῦ Γερόλαμο Λάντο (ἐν Ἀθήναις 1933), Ἡ Βενετοκρατουμένη Ἀνατολή, Κρήτη καὶ Ἐπτάνησος (Ἀθήνησι 1934) καὶ πολλὰς μελέτας, ἐν αἷς περὶ Μαξίμου Μαργουνίου (Χανιά 1956 - 1957). Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Κατοχῆς (1941 - 1945) ἀνέπτυξε καὶ πολιτικὴν δρασίαν, τὸ δὲ 1945 ἐχορημάτισε καὶ Γεν. Διοικητῆς - Ὑπουργὸς Κρήτης⁸⁰.

ΛΟΓΙΟΙ ΚΑΙ ΑΛΛΟΙ ΣΗΜΑΙΝΟΝΤΕΣ ΚΛΗΡΙΚΟΙ ΓΕΝΝΗΘΕΝΤΕΣ
Ἡ ΔΡΑΣΑΝΤΕΣ ΕΝ ΤΟΙΣ ΟΡΙΟΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΚΥΔΩΝΙΑΣ*

1. ΒΑΡΟΥΧΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ἱερομόναχος. Μετέφρασε τὸ Ψαλτήριον εἰς κοινήν φράσιν (1705). Τὸν ἐξάψαλμον καὶ τρεῖς ψαλμοὺς μελήψεως (1730). Συλλογεὺς τοῦ «Ἐβδομαδευχαρίου» (1740). Ἐτύπωσε Λόγους ψυχοφελεῖς (1755, μετατύπωσις 1779, 1784). Ἀπέθανε τὸ 1708.

Le grand, BH XVIII s. I 1918 σσ. 41 - 2, 419 - 20, 228, 281 καὶ II σσ. 36 - 7, 308 - 309 καὶ 430. Ὁ καιεὶς κώδιξ Φωσκολ. Βιβλιοθ. Ζακύνθου 14 (18ου αἰ.) περιεῖχε τέσσαρας Λόγους εἰς τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ. Πρὸβλ. Ν. Α. Βέην, ΔΙΕΕ 9, 1926, σσ. 49 - 50.—Γ. Βαλέτας, Ἀνθολογία Α', 1947, σ. 565 (κείμενα σσ. 223 - 8, 241 - 3, 246 - 9).— Τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του: Κατραμῆς, Φιλολ. Ἀνάλεκτα, σσ. 132 - 136.

2. ΒΑΣΙΛΕΙΔΗΣ ΣΥΜΕΩΝ, ἱερεὺς Ἀγιοτριαδίτης, ἔγραψε μετὰ τὴν Ἐπανάστασιν 1821 τὸν ὑπ' ἀριθ. 19 κώδικα τῆς Μονῆς Ἀγίας Τριάδος τῶν Τζαγκαρόλων (ΕΕΒΣ Θ', 1932, σσ. 347 - 348) καὶ ἀντέγραψε τὴν ὑπὸ τοῦ Δημ. Σουρούμη (1704) συγγραφειῶσαν ἀκολουθίαν τῶν Ἀγίου Ἰωάννου καὶ Εὐσταθίου. Πιθανώτατα

⁸⁰) Πρὸβλ. Στεφ. Δ. Μυλωνάκη, Ὁ ἐπίσκοπος Κυδωνίας καὶ Ἀποκορώνου (Κρήτης) Ἀγαθάγγελος Ξηρουχάκης 1872 - 1948. Ἐκκλησία Κρήτης, Γερμανικὴ Κατοχὴ 1941 - 1945, Χανιά 1940, 40 σσ. 488 + IV.

*] τῆς ἐποχῆς τῆς Ἐνετοκρατίας καὶ τῆς Τουρκοκρατίας μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰ. περίπου. Ὅπου ὑπάρχει τελευταία μελέτη περὶ τῆς ἀναφερομένης προσωπικότητος ἔγραψα τὰ ἀπολύτως στοιχειώδη. Εἰς τὴν βιβλιογραφίαν δὲν ἐπαναλαμβάνονται ὅσα τυχὸν συνεκεντρώθησαν εἰς προσφάτους μελέτας περὶ τῶν ἀναφερομένων προσωπικοτήτων, οὔτε συμπεριελήφθησαν αἱ ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Κισάμου, Σελίνου καὶ Σφακίων (Ν. Χανίων) ἢ τινες ἀμφιβόλου καταγωγῆς. Ἰκανὰς τῶν εἰδήσεων ὀφείλω εἰς ὑπόδειξιν τοῦ φίλου κ. Μ. Ι. Μανούσακα, διευθυντοῦ τοῦ Μεσ. Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ.

συγγραφεὺς τοῦ πολυτίμου χρονικοῦ τῆς αὐτῆς Μονῆς τῶν Τζαγκαρόλων.

Τὸ χρονικὸν ἐδημοσιεύθη ὑπὸ Ν. Β. Τωμαδάκη, ΕΕΒΣ Θ', 1932, σσ. 318 - 337.

3. ΒΕΛΗΜΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ. Συντάκτης τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Ἰω. Ἐρημίτου τῆς τὸ πρῶτον διορθωθείσης καὶ ἐκδοθείσης τὸ 1782. Εἰς τὴν ἐπανέκδοσιν 1787 ἔχει πρόλογόν τινα, ἄρα ζῆ καὶ εἶναι σύγχρονος.

Legend, BH XVIII s. II, 1928, σσ. 372 καὶ 466 (ἀρ. 1063, 1188. ἀνατύπωσις ἐν Σύρω 1857. Πρβλ. L. Petit BAG, Bruxelles 1926, σσ. 115 - 117).

4. ΒΟΤΑΝΕΙΑΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛ. (Πιθανῶς ὁ Μιχαὴλ ἐκ Κυδωνίας καλλιγράφος, Κ. Σάθα, ΝΦ σ. 234). Περὶ οὗ οἱ στίχοι :

*Οἱ τὸν Μιχαὴλ κήρυκα Κυδωνίας
βουλόμενοι νῦν σπεύσαι' ἐν τῇ πλατείᾳ
ιδεῖ(ν) ἄριστα λέξιν βοῶντα τάχει
ἐν ἄμβων' ἰσιάμενον λόγον τὸν θεῖον,
5 δι' οὗ μέροπας ἀνάγει πρὸς τὴν ἄνω
Ἱερουσαλήμ, πόλιν ἡτοιμασμένην*

Νικολάου ἱερέως τοῦ Λικινίου τοῦ ἐκ Μονεμβασίας.

Οἱ στίχοι ἐν κώδικι 8 τοῦ Coll. Greco di S. Atanasio τῆς Ρώμης, ἐξεδόθησαν ὑπὸ Σπ. Λάμπρου, ΝΕ 10, 1913, σσ. 16 - 17.

5. ΒΡΕΤΟΣ ΜΑΡΚΟΣ Κυδώνιος, τῆς τε φιλοσοφίας καὶ τῆς ἱερᾶς θεολογίας διδάσκαλος, πρὸς ὃν ὁ Ἄνδρέας Περτσιβάλης (ιζ' αἰ.) ἐπίγραμμα. Ἐσπούδασεν εἰς τὸ Κολλέγιον τοῦ Ἁγ. Ἀθανασίου (1615 - 1525). Υἱὸς Θεοδώρου καὶ Κωνσταντίνης Κορνάρου.

Ἐκ τοῦ ms. Panorm. Bibl. Naz. II Δ 11 f. 562 ἐξέδωκεν ὁ R. Cantarella, περ. Μύσων Α', 1932, σ. 96. Legend, BH XVII s. V. 1903, σσ. 256 - 257.

6. ΓΑΒΡΙΗΛ ἐκ Κυδωνίας, λογιώτατος ἱερομόναχος. Συνέγραψεν Ὀμιλίαν εἰς τὴν κοίμησιν τῆς Θεοτόκου ἐν τῇ καθωμιλημένῃ, ἣν ἀντέγραψε τὸ 1694 ὁ Δημ. Σουρούμης.

Κῶδιξ Ξενοφ. 60, Λάμπρος, Κατάλογος Α', σ. 68 ἀρ. 762.4.

7. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ὁ Δευτερεύων, ἱερεὺς καὶ ἱερομνήμων καὶ ρήτωρ τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας, Κυδωνιεύς (περὶ τὸ 1583). Ἐγραψε 15 λόγους, ἐπιστολάς πρὸς διαφόρους, εἰς βαθμῶν συγγενείας διαγράμματα, κλπ. Βλέπε αὐτὸν ὑπ' ἀριθ. 12.

Γ. Ζαβίρας, Νέα Ἑλλάς, Ἀθ. 1872, σ. 230.

8. ΓΡΑΔΕΝΙΓΟΣ ΑΛΟΪΣΙΟΣ (Ἀμβρόσιος), πρωτοπαπᾶς Κυδωνίας, διδάσκαλος ἐν Βενετία, βιβλιοφύλαξ ἐκεῖ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, κή-

ρουξ τοῦ εὐαγγελίου ἐν Ζακύνθῳ καὶ ἐπιμελητῆς ἐκδόσεων βιβλίων, ἐν οἷς καὶ τῆς Ἐρωφίλης (1676). Κυδωνιεύς σπουδάσας ἐν Ἰταλία, ὅπου ἔζησεν ὡς πρόσφυξ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κρήτης.

Μ. Ἰ. Μανούσακας, Ἄλοῖσιος - Ἀμβρόσιος Γραδενίγος (1616 c. - 1680) ΕΜΑ (=Ἐπετηρὶς Μεσ. Ἀρχείου Ἀκαδ. Ἀθηνῶν) Ε', 1955, σσ. 102 - 148, ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία. Πιθανῶς σχετίζεται μὲ τοὺς ὑπ' ἀριθ. 10 καὶ 10α.

9. ΓΡΑΔΕΝΙΓΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ (1647 - 1674) ἐκ Χανίων υἱὸς Ἀλοῖσιου καὶ Ρεγκίνας Τζαγκαρόλου, οὐνίτης ἱερομένος, μονάσας ἐν Κρυπτοφέρρη, κατόπιν σπουδῶν ἐν τῷ Κολλεγίῳ Ἁγίου Ἀθανασίου τῆς Ρώμης (1666 - 1670), ὅπου ὠνομάσθη Ἀθανάσιος. Ἀπέθανεν ἐν Ἐνετίᾳ.

Legend, BH XVII s. III, 1903, σσ. 346 - 347. Μ. Ι. Μανούσακας, ΕΜΑ Ε', 1955, σ. 107.

10. ΓΡΑΔΩΝΙΓΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ, Ἱερεὺς, συνθέτης τρίτης στάσεως μακαρισμῶν μετ' ἀκροστιχίδος ἀκολουθίας Ἁγίου Ἰω. Ἐρημίτου. Ν. Β. Τωμαδάκης, ΕΕΣΒΣ Κ', 1950, σ. 314 σημ. 4. Ἴσως ὁ αὐτὸς μὲ τὸν:

- 10α. ΔΡΑΓΑΝΙΓΟΝ ΑΝΤΩΝΙΟΝ. Ἐλλογιμώτατος ἐν ἱερεῦσι καὶ πνευματικοῖς ἐν Κυδωνίᾳ, ἐξουσιοδοτεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀλεξανδρείας Νικηφόρου διὰ τὴν διαχείρισιν κτημάτων τοῦ θρόνου Ἀλεξανδρείας ἐν Κρήτῃ 21 Ὀκτωβρ. 1641.

ΕΕΚΣ Β', 1939, σ. 84, ὅπου διορθωτέον τὸ ,αχκα' εἰς ,αχμα'.

11. ΓΡΑΔΕΝΙΓΟΣ ΙΛΑΡΙΩΝ ὁ Κυδώνιος, ἀντιγραφεὺς κωδίκων (1595) ἐν Μ. Ἀρκαδίου καὶ ἐν Μ. Ἁγίας Τριάδος ἐν Χάλκῃ (1607). Μ. Ἰ. Μανούσακας, ΕΜΑ Ε', 1955, σ. 103.

12. ΔΕΥΤΕΡΑΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, ἱερομόναχος καὶ τῆς Μ. Ἐκκλησίας ἱερομνήμων ἐκ Κυδωνίας, ἤκμαζε 1583. Ἐγραψε λόγους ιε', εἰς τὰ ἵβαθμῶν συγγενείας διαγράμματα, διαφόρους ἐπιστολάς. Τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ τὸν ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 7.

Κ. Σάθας, ΝΦ 230. Ζαβίρας, Νέα Ἑλλάς ἢ Ἑλλην. Θέατρον, Ἀθ. 1872, σ. 230 (ὅπου Δευτερεύων).

13. ΔΟΥΡΟΥΝΤΑΚΗΣ Εὐδόκιμος, ὁ Ξηροποιαμηνός. Κατὰ κόσμον Π. Νιουρουντούς, ἐμόνασεν εἰς Μ. Ξηροποτάμου, ὅπου καὶ ἐχημάτισεν ἡγούμενος· ἐξέδωκε κατάλογον 425 χειρῶν τῆς ἐν λόγῳ μονῆς (Θεσσαλονίκη 1932). ἧς ἔγραψε καὶ Ἱστορίαν (Θεσσαλονίκη - Σέρραι 1926).

14. ΕΠΙΣΚΟΠΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ, πρωτοψάλτης Κυδωνίας, Ρηθυμναῖος, βιβλιογράφος τῶν χειρῶν κωδ. Paris Gr. 1746, 2300, 2869. Ἔτη 1565 - 1569. Τὸν υἱὸν του Βενέδικτον ἀσπάζεται

Μάξιμος ὁ Μαργούνιος ἐπιστέλλων πρὸς τὸν Μελέτιον Βλαστόν. Πρβλ. Vogel - Garthausen σσ. 35 - 36, M. Richard, Inventaire des Manuscrits Grecs du Br. Mus., 1952 σ. 13 (κῶδιξ 10.060). H. Omont, Les Mss Grecs datés, 1892, σσ. 67 - 8.—M. Ἴ. Γεδεών, Ἐκκλ. Ἀλήθεια Θ', 1889, σ. 182β.—Ἀγ. Ξηροῦ χάκης, Ἐκκλ. Φάρος 33, 1934, σ. 420. Benesevic, Catal. S. Cath. III', 1917, σ. 52, ἀρ. 1995 (Ἀνθολογία τοῦ στιχηραρίου). Β. Λαούρδας, «Κρ. Χρ.» Β', 1948, σ. 540 (ὁ κῶδιξ Oxon. Land. Gr. 52, 1568 ἔτους ἐγράφη ὑπὸ Ἐπ.).

15. **ΕΥΔΑΙΜΟΝΟΓΙΑΝΝΗΣ ΑΝΔΡΕΑΣ** (1555 - 1625). Κρής Ἰησοῦτης (1581) ἐκ Κυδωνίας, σπουδάσας εἰς Πατάβιον, διευθύνας τὸ ἀνακαινισθὲν Ἑλληνικὸν Κολλέγιον τοῦ Ἀγ. Ἀθανασίου τῆς Ρώμης, συγγράψας λατινιστὶ καὶ ἑλληνιστί. (16 λόγοι λατινιστί, τρίτομον ἔργον περὶ τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας ἑλληνιστί). Κ. Ν. Σάθας, ΝΦ, 1868, σσ. 199 - 200.—Ζαβίρας, Νέα Ἑλλάς σ 186-187. Ἄνδρ. Δημητρακόπουλος, Προσθῆκαι καὶ Διορθώσεις, 1871, σσ. 16 - 18. Legrand, BH XVII s. III, 1895, σσ. 193 - 195. Ἐπιστολὴν τοῦ (6 ἀπρ. 1614) πρὸς τὸν Κυθήρων Κατηλιανὸν ἐδημοσίευσεν ὁ J. Lamius, Deliciae Eruditorum IX, σ. 96. R. Cantarella, Μύσων Α', 1932, σ. 96 ὅπου δημοσιεύεται ἀνέκδοτον ἐπίγραμμα Ἄνδρ. Περτσιβάλη «Εἰς τὸ λείψανον τοῦ πατρὸς Ἀνδρέου τοῦ Εὐδαίμονος Ἰωάννου τοῦ Κρητὸς ἐκ τῆς Ἐταιρείας τοῦ Ἰησοῦ».
16. **ΖΑΝΝΟΥΒΙΟΣ ΝΙΚΑΝΔΡΟΣ**, Κρής θεολόγος καὶ κληρικὸς γεννηθεὶς ἐν Κυδωνίᾳ. Ἐσπούδασε (1852 - 56) θεολογίαν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ. Τὸ 1856 διωρίσθη καθηγητὴς ἱερῶν εἰς τὴν ἐν Χάλκῃ Ἐμπορ. Σχολήν, μετὰ διείκτιαν δ' ἐγκατεστάθη εἰς Ἀθήνας ὅπου ἠρθρογράφει καὶ ἐδίδασκεν. Τὸ 1864 διωρίσθη διδάσκαλος τῶν Ἑλληνικῶν καὶ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἔκτακτος καθηγητὴς τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς ἐν τῇ Σχολῇ τῶν Εὐελπίδων. Ἀπέθανεν ἐξ ἀσιτίας (11 Μαΐου 1888) ἐν Ἀθήναις, ἀφοῦ ἐπὶ ἔτος καὶ πλέον ἔστερεῖτο θέσεως καὶ μέσων συντηρήσεως. Ἐγραψε :
- 1) Ἐρμηνεῖα εἰς τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν (α' ἔκδ. 1858, β' 1879).
 - 2) Περὶ ἀναμορφώσεως τοῦ κατωτέρου κλήρου (1859, 1876),
 - 3) Περὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος (1860, ἀνατύπωσις ἄρθρων ἐκ τῶν ἐφ. «Ἀθηνᾶ» καὶ «Πολίτης»).
 - 4) Περὶ τοῦ μεταθετοῦ τῶν ἀρχιερέων (1862).
 - 5) Ἐπικηδεῖους εἰς Κρητὰς. Ἐγραψε «τὰ καθ' ἑαυτὸν» (βιογραφίαν του).
- Νεκρολογία του ἐν ἐφ. «Νέα Ἐφημερίς» Ἀθηνῶν 12 Μαΐου 1888. Πρβλ. καὶ Λάμπρον] ΝΕ 2, 1905, σ. 305 καὶ 3, 1906, σ. 119, περιγράφοντα αὐτογράφους κώδικας τοῦ Ζαννουβίου.

17. **ΙΕΡΕΜΙΑΣ** ὁ Κρής, Σιναΐτης μοναχός. Ἐγεννήθη ἐν Κυδωνίᾳ

- καὶ περιῆλθε (1764 - 84) τὴν Οὐγγαρίαν καὶ Γερμανίαν κᾶ. χώ-
ρας τῆς Εὐρώπης. Ἐξέδωκε μετάφρασιν τῆς Νέας Κλίμακος
(1774, ὅπου ἐπίγραμμα ἀφιερωτικὸν εἰς τοὺς ἀδελφούς του Ναοῦμ
καὶ Κων)νον). Ἀρχιμανδρίτης καὶ ἀπὸ τοῦ 1784 «Δικαῖος» τοῦ
Σινᾶ. Ἐγραψε «Κατάστιχον τῆς Νεμιζίας», σημειώσας τὰ πρὸς
τὸ Σινᾶ ἀφιερώματα, τὰ ἔξοδα τῆς περιηγήσεώς του κᾶ. εἰδήσεις.
Κ. Ν. Σάθα, ΝΦ σ. 606.—L e g r a n d, ΒΗ XVIII s. II, 1928, σ. 195.
Κ. Ἀμαντος, Σιναϊτικὰ Μνημεῖα ἀνέκδοτα, Ἀθ, 1928, σσ 85 - 9:
Ταξείδια Ἱερεμίου τοῦ Κρητός.—Ἐ. Παντελάκης, ΕΕΚΣ Α', 1938,
σσ. 179 - 180. Κ. Ἀμαντος, Σύντομος Ἱστορία τοῦ Σινᾶ, Ἀθ. 1953,
σσ. 21, 67, 79, 99.
18. ΚΑΒΒΑΔΑΤΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ, ἱερεὺς. Ἐξέδωκε τὴν Ὅμηρου Βα-
τραχομυομαχίαν «σύνθεσις ἐμοῦ Λαονίκου Κρητός καὶ πρωτοθύ-
του Χανίων» (22 Ἀπριλίου 1486). Πρωτόπαπας Κυδωνίας.
L e g r a n d, ΒΗ XV et XVI s. I, 1885, σ. 6 - 7 (ἀρ. 3).—H. N o i r e t,
Lettres inédites de Michel Apostolis, Paris 1889, σσ. 31 - 32.
19. ΚΑΛΛΙΕΡΓΗΣ ΚΑΛΛΙΟΠΙΟΣ, ἱερομόναχος Κρής. Συνέγραψεν εἰς
ἀπλὴν φράσιν Εὐχὰς μεταλήψεως (ἐκδοθείσας 1730). Συνέθεσε
μετὰ τοῦ Τζάνε τὴν ἀκολουθίαν εἰς τὸν ἅγιον Γοβδελαῶν (ἐκδ.
1661), ὅπου καὶ ἐπίγραμμά του εἰς Μελέτιον Χορτάτζην.
Κ. Ν. Σάθα, ΝΦ σ. 409. L e g r a n d, ΒΗ XVIII s. I, σ. 228 - 229
(ἀρ. 195, σσ. 86 - 134). Μ. Ἰ. Μανούσακας, Δύο ἄγνωστα ἔργα τοῦ
Γερ. Βλάχου... «Κρ. Χρ.» Η', 1954, σσ. 55 κέξ. ἰδίᾳ 57 - 58, ὅπου λόγος
περὶ αὐτοῦ καὶ ὡς κωδικογράφου.
20. ΚΑΡΟΦΥΛΛΗΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ ἐκ Κυδωνίας. Συνέγραψε μεγαλυνά-
ριον πρὸς τιμὴν τοῦ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου.
Σπ. Λάμπρος, Κατάλογος Ἑλλην. χειρῶν Ἁγίου Ὄρους Α' σ. 139,
ἀρ. 1592. 8.
21. ΚΑΡΥΟΦΙΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΤΘΑΙΟΣ ἐκ Κυδωνίας (1566 - 1633).
Τὸ 1582 εἰσήχθη εἰς τὸ Κολλέγιον τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Ἐχρη-
μάτισε τοποτηρητὴς ἐπισκοπῆς Κισάμου καὶ εἶτα οὐνίτης ἀρχιε-
πίσκοπος Ἰκονίου. Φανατικὸς λατινόφων, πλὴν σοφὸς θεολόγος
καὶ φιλόλογος. Ἐγραψεν ἐπιγράμματα ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ.
Ἐξέδωκε πλεῖστα θεολογικὰ καὶ ἄ. συγγράμματα καὶ ἐθαυμάσθη
διὰ τὴν εὐρυμάθειάν του. Ἀπέθανεν ἐν Ρώμῃ.
R o d o t à, Del Rito Greco, III, Roma 1763 σσ. 165 - 166 — Ζαβί-
ρας, Νέα Ἑλλάς σσ. 423 - 26. — Σάθα, ΝΦ σσ. 264 - 6. — Ἄνδρ.
Δημητρακόπουλος, Ἐπανορθώσεις σφαλμάτων παρατηρηθέντων
ἐν τῇ Νεοελλ. Φιλολογίᾳ τοῦ Κ. Σάθα, Τεργέστη 1872, σ. 29. — L e-
g r a n d, ΒΗ XVII s. III, 1895, σσ. 196 - 203, 521 - 22, V, 1903, σσ.
226 - 7. — Ἁγ. Νινολάκης, Μελέτιος Πηγᾶς ὁ Κρής, ἐν Χανίοις
1908, σσ. 80 - 81.

22. ΚΟΡΦΑΛΩΝΗΣ ΜΕΘΟΔΙΟΣ, πρωτοσύγκελλος τοῦ πρώην Κυδωνίας Νικηφόρου Σκωτάκη, ἱερομόναχος καὶ τῆς ἐν Ζακύνθῳ Μ᾽ Αναφωνητρίας προστάς ὡς ἡγούμενος (1693 - 1697), ὅπου ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ Μαξίμου Μαρά. Ἀπέθανεν ἐν Ζακύνθῳ 8 Ἰουλίου 1716.
Πρβλ. «Χριστ. Κρήτη» Α', 1912, σσ. 511 - 513.—Λ. Χ. Ζώης, Λεξικὸν Ζακύνθου ἐν λέξει. Γ. Α. Μέγας, Ἡ θυσία τοῦ Ἀβραάμ, κριτικὴ ἔκδοσις ἀναθεωρηθεῖσα, 1955, σ. 146 σημ. 3.
23. ΚΟΡΦΑΛΩΝΗΣ ΝΕΟΦΥΤΟΣ ἱερεὺς Κρής. Δύο ἐπιστολαὶ του (1712, 1717) πρὸς τὸν Ἄρτης Νεόφυτον Μαυρομάτην (ἡ δευτέρα ἐκ τοῦ δεσμοτηρίου).
Ἐκ χειροφου Μ. Λαύρας ἐξέδωκεν ὁ Σωφρ. Εὐστρατιάδης, περ. «Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς» Α', 1932, σ. 167.
24. ΚΡΙΤΟΒΟΥΛΙΔΗΣ ΚΥΡΙΑΚΟΣ ἐξ Ἀρμένων Ἀποκορώνου ἐγεννήθη εἰς Χανιά τὸ 1792. Ἐνηλικιωθεὶς μετέβη εἰς Σμύρνην ὅπου ἤκουσε τῶν Κ. Κούμα καὶ Κ. Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων. Ἐκεῖ μνηθεὶς εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, μετέβη εἴτα εἰς Ρόδον κατηγῶν καὶ διδάσκων, ἐκραγείσης δὲ τῆς Ἐπαναστάσεως ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Πατρίδα. Τὸ πρῶτον ἐξελέγη συγγραμματεὺς μετὰ τοῦ Νεοφύτου Οἰκονόμου τῆς ἐν Λουτρῶ Διοικήσεως (Νοέμβριος 1821), εἴτα πληρεξούσιος εἰς τὴν ἐν Ἀρμένοις Ἀποκορώνου συνέλευσιν (20 Μαΐου 1822) καὶ εἰς τὴν εἰς Ἀρκουδαιναν (Ἰούλιος 1823). Ἐπαρχεύων Ἀποκορώνου μέχρι τοῦ Πάσχα 1824, ὅτε συνεμερίσθη τὰ δεινὰ τῆς προσφυγίας. Εἰς τὸ Ναύπλιον ἐγένετο γραμματεὺς τῆς Ἀστυνομίας (1825), εἴτα εἰς τὴν Γραμβοῦσαν μέλος τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς (1826). Τὸν Ἰανουάριον 1828 ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου τῆς Κρήτης μὲ τοὺς Δ. Μαυροκοδάτον καὶ Γ. Καλλέργην εἰς Ναύπλιον διὰ νὰ ὑποβάλουν τὰ σέβη των εἰς τὸν Καποδίστριαν. Μέλος τοῦ Κρητικοῦ Συμβουλίου (1829 - 16 Δεκ. 1830). Πληρεξούσιος τῶν ἀποίκων Κρητῶν εἰς τὴν Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἐν Ἄργει (1829). Ἀπὸ τοῦ 1832 ἐγκατασταθεὶς εἰς τὸ ἐλεύθερον Βασίλειον ἀνεδείχθη ἔπαρχος, ὑποδιοικητῆς καὶ τελώνης μέχρι 15 Αὐγούστου 1856. Ἀπεβίωσε τῇ 4 Ἰουλίου 1868, ἐξ ἀποπληξίας. Ἐδημοσίευσεν: Λαογραφικὰ «Ἐφημ. τῶν Φιλομαθῶν» ΙΒ', 1864 σ. 502. Ἀγγελίαν (τῶν ἀπομνημονευμάτων) ἐκ Ναυπλίας 3 Ἰουνίου 1857 ἐν ἔφημ. «Ἡλιος», Ἀθ. 29 Ἰουνίου 1857. Ἀπομνημονεύματα περὶ τοῦ πολέμου τῶν Κρητῶν ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας (μετὰ Παραρτήματος) ἐν Ἀθήναις 1859 - 1868 (ἐβοηθήθη πρὸς τοῦτο ὑπὸ Ἐμμ. Ἀντωνιάδου, τῆς μερίδος τοῦ ὁποίου ἐξέφρασε τὰς ἀπόψεις). Κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν αὐτοαπεσχηματίσθη, ἔκτοτε δ' ἔζησεν ὡς λαϊκός.

Ἐφημ. «Ἀθηνᾶ» 7 ἀπριλίου 1837. — Λόγος ἐπιμνημόσυνος ἐκφωνηθεὶς κατὰ τὴν κηδεῖαν τοῦ ἀοιδίμου Κριτοβουλίδου, τῇ 5 Ἰουλίου ἐν τῷ ναῷ «Ἡ Ἁγία Εἰρήνη» ὑπὸ Νικάνδρου Ζανουβίου τοῦ Κρητός, ἐφ. «Ἀλήθεια» Ἀθ. 15 Ἰουλίου 1868.

25. ΜΑΪΩΤΑΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ἱερωμένος καὶ λόγιος ἐκ Κυδωνίας (καὶ οὐχὶ ἐκ Λεβαδείας ὡς ὁ Λάμπρος, ΝΕ ΙΓ' 1916, σ. 312), ὡς φαίνεται ἐξ ὅλων του τῶν δημοσιευμάτων. Τὸ 1681, 31 Μαρτίου, εἰσήχθη εἰς τὸ Φλαγγινιανὸν Γυμνάσιον τῆς Ἑνετίας, εἰς τὴν ὁποίαν πόλιν καὶ διέμενεν, ἐν ἀρχῇ ὡς διάκονος. Τὸ 1692, χειροτονηθεὶς ἱερεύς, συνηγωνίσθη μὲ τὸν Ἰωάννην Ἀβράμιον (ἐπιτυχόντα τὴν θέσιν), ὡς διδάσκαλος ἐν Ἑνετίᾳ. Τὸ 1694 ἐξελέγη ἐκεῖ ἐφημέριος τοῦ ὀρθοδόξου ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Μετὰ τῶν Μάρκου Μαρά καὶ Βαρθολομαίου Συροπούλου ἐπεμελεῖτο τῶν ἐκδόσεων τοῦ Σάρου. Τὸ 1691 ἐπεμελήθη τῆς ἐπανεκδόσεως τῶν «Βίων τῶν Ἁγίων» τοῦ Μαργουνίου. Τὸ αὐτὸ ἔτος ἐξέδωκε «*Βιβλίον καλούμενον Θηκαράς... μετὰ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθὲν παρὰ Γεωργίου ἱεροδιακόνου Μαϊώτου τοῦ ἐκ Κυδωνίας τῆς Κρήτης, Ἑνείῃσι 1691, παρὰ Νικολάῳ τῷ Σάρῳ*». Τὸ βιβλίον λείπει ἀπὸ τὴν ΒΗ τοῦ Legrand, περιεγραφή δ' ὑπὸ Ν. Α. Βέη, BNJ 14, 1938, σσ. 454 - 456. Ἐν συνεχείᾳ ὠνομάσθη ἱεροκέρυξ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Διετέλεσε διδάσκαλος τῶν ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν γραμμάτων εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἰω. Κωνστ. Βασαράβα Βραγκοβάνου. Συνέγραψε λόγον *Εἰς τὸ σωτήριον πάθος τοῦ Θεανθρώπου* (ἐξεδόθη τὸ 1706) μεταφρασθέντα καὶ ρουμανιστί.

Βιβλιογραφίαν περὶ αὐτοῦ ὑπεσημείωσεν ὁ Δημ. Β. Οἰκονομίδης, «Ἀθηνᾶ» ΝΔ', 1956, σ. 64 σημ. 4. — Ζαβίρας, Νέα Ἑλλάς σ. 231. Κ. Σάθας, ΝΦ σ. 595. Ὁ αὐτός, Μεσαιων. Βιβλιοθήκη Γ', 1872, σ. 493. — Ἰ. Βελούδης, Ἑλλήνων ὀρθοδ. ἀποικία ἐν Βενετίᾳ², 1893, σ. 184. — Θεόδωρος Ἀθανασίου, Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν Σχολῶν ἐν Ρουμανίᾳ 1644 - 1821, Ἀθήνησι 1898, σ. 75. — Legrand, ΒΗ XVII s. III, 1895, ἀρ. 641, 614, 649, 662, 677 καὶ IV, 1903, ἀρ. 241, 244, 249. — Κ. Δ. Μέρτζιος, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, Ἀθῆναι 1939, σσ. 121, 180.

ΜΑΡΑΦΑΡΑ - ΣΚΟΡΔΥΛΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

26. ΜΑΡΑΦΑΡΑΣ - ΣΚΟΡΔΥΛΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, πρεσβύτερος, πατὴρ τοῦ Ζαχαρίου, λογιώτατος ἱεροκέρυξ ἐν Κυδωνίᾳ, ὅπου καὶ ἐγεννήθη ἐκ τῆς εὐγενοῦς τιμαριωτικῆς οἰκογενείας τῶν Σκορδυλῶν. Ὁ πατριάρχης Μελέτιος Πηγᾶς παρακαλεῖ τοὺς ἐν Κυδωνίᾳ πιστοὺς (1600) «*συγχωρῆσαι καὶ τῷ λογιωτάτῳ Μαραφᾷ, εἴ τι παρὰ τὸ πρόπον ἐποίησεν*», ἀλληλογραφεῖ δὲ μετ' αὐτοῦ. Κατ' αὐτόγραφον σημεῖωμα τοῦ ἱερέως Ἰωάννου [Λικινίου «,αχκδ' (1624) ἐκοιμή-

θη ὁ σοφώτατος πρωτοπαπᾶς Χανίων Γεώργιος ἱερεὺς ὁ Μαραφαρᾶς».

Γ. Ζαβίρας, Νέα Ἑλλάς σ. 232 (ὅπου ἀγνοεῖται ἡ πραγματικὴ σχέσις μετὰ τὸν Ζαχ. Μαραφαρᾶν). Legend, BH XV et XVII s. IV, 1906, σ. 96 (ὅπου καὶ μικρὸν σχόλιον τοῦ Γεωργίου). Ἡ ἀλληλογραφία: Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρητὰς ἀλληλογραφία Μελετίου τοῦ Πηγᾶ, ἐν Χανίοις 1908, ἀρ. 22 (1596) σσ. 48 - 49, ἀρ. 31 (1595) σσ. 57 - 60, ἀρ. 43 (1600) σσ. 71 - 72. — Τὸ σημείωμα τοῦ Λικινίου ἐξεδόθη ὑπὸ Μ. Γεδεών, «Ἐκκλησ. Ἀλήθεια» Γ', 1883, σ. 202.

27. ΜΑΡΑΦΑΡΑΣ - ΣΚΟΡΔΥΛΙ(Ο)Σ, ΖΑΧΑΡΙΑΣ, ἱερεὺς ἐκ Κυδωνίας, συγγραφεὺς, κωδικογράφος, συλλογεὺς ἀρχαίων ἐπιγραφῶν, ἐκδότης κειμένων. Τὸ πρῶτον γίνεται λόγος περὶ αὐτοῦ «Ζαχαρίου ἱερέως Κρητὸς καὶ σκευοφύλακος τῆς πόλεως Κυδωνίας» ὡς σταλέντος εἰς Νάξον τὸ 1559, ὑπὸ τὴν ἰδιότητα πατριαρχικοῦ ἐξάρχου (εἰς γράμμα τοῦ πατριάρχου Ραφαήλ, Ἰανουαρίου 1605, δημοσιευθὲν ὑπὸ Περ. Ζερλέντου, Γράμματα τῶν τελευταίων Φράγκων δουκῶν τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, 1438 - 1565... Ἐρμούπολις 1924, σ. 78 Ὁ Ζερλέντης συνεσχέτισε τὸν Ζαχαρίαν τοῦτον πρὸς τὸν Μαραφαρᾶν, αὐτόθι σ. 19). Ἐχρημάτισεν ἐφημέριος τοῦ ὀρθοδόξου ναοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐν Βενετία (πρὸ τοῦ 1562;) καὶ ἐπίτροπος τοῦ πτοχ. Ἰωάσαφ. Ἐξέδωκε τύποις: 4) Νικητὰ τοῦ Φιλοσόφου τοῦ καὶ Δαβὶδ ἐρμηνείαν εἰς τὰ τετράστιχα Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, 1563. 2) Ὁρολόγιον, 1563 (Legend, BH XV et XVI s. I, 1885, σσ. 314 - 320, ἀρ. 140, 141 καὶ IV, 1906, σ. 94 - 96, ἀρ. 617). 3) Περὶ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν, συνοπτικὴ συλλογὴ ἐκ διαφόρων, 1564 (Legend, BH XV et XVI s. II, 1885, σσ. 1 - 3, ἀρ. 142· β' ἐκδ. 1588 αὐτόθι σσ. 51 - 52, ἀρ. 178, γ' ἐκδ. 1593 αὐτόθι σ. 88 ἀρ. 199. Σχόλια τοῦ Ζαχαρίου διὰ τὸ πρῶτον εἰς τοὺς κώδ. 1418.7 καὶ 1844.8 Μ. Λαύρας). Ἐγραψεν ἀκόμη: 1) Ἐρωτήσεις καρδινάλιου Λοθαριγίας Καρόλου de Guisse († 1577) πρὸς τοὺς ἐν Ἑνετίᾳ Ἑλληνας καὶ ἀπαντήσεις εἰς αὐτὰς ὑπὸ Ζαχαρίου Σκορδυλίου Μαραφαρᾶ, ἥ: Ἐρωτήσεις δώδεκα τοῦ αἰδεσιμωτάτου καρδινάλιου τῆς Λορίνης κυροῦ καρδινάλιου τοῦ Γουΐσης, καὶ ἀνταποκρίσεις πρὸς ταύτας Ζαχαρίου ἱερέως τοῦ Κρητὸς (ἐξεδόθη ἄνωνύμως ὑπὸ J. Lamii, Deliciae Eruditorum IV, 1738, σ. 72, πρβλ. Ἄνδρ. Δημητρακοπούλου, Προσθήκαι, Διορθ., 1871, σ. 12. Ὁμοίως ἀρχιεπ. Χρυσόστομον Παπαδόπουλον, «Θεολογία» Γ', 1925, σσ. 107 - 110). 2) Ζαχαρίου Μαραφαρᾶ πρεσβυτέρου ἐρμηνεία εἰς τὸ «Κρητὲς ἀεὶ ψεῦσται», (Cod. Harl. 5643, πρβλ. Ἄνδρ. Δημητρακόπουλον, Ἐνθ' ἄνωτ.). 3) Συλλογὴν περιέχου-

σαν διατάξεις περὶ Νηστειῶν. 4) Στίχους καὶ ἐπιγράμματα (ἀνα δημοσιευθέντα ὑπὸ Legrand, "Ἐνθ' ἄνωτ. κατὰ τόπους). Γ. Ζαβίρας, Ἑλλην. Θέατρον, 1872, σσ. 303 - 304. Ἄ. Μουστοξύδης «Ἑλληνομνήμων», σσ. 306 - 320.—Κ. Σάθας, ΝΦ σσ. 181 - 182.—Ἄνδρ. Δημητρακόπουλος, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, 1872, σσ. 126 - 127.—Legrand, "Ἐνθ' ἄνωτ. (I, σ. 315 εἰκὼν τοῦ Ζαχαρίου).—Ἰ. Βελοῦδης, Ἑλλ. Ὁρθ. ἀποικία ἐν Βενετίᾳ², 1893, σσ. 34, 169.—Ph. Meyer, Die theol. Literatur, 1899, σσ. 85 - 87.—Σπ. Λάμπρος, Σημειώματα περὶ ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν ἐν μεσαιωνικοῖς κώδιξι καὶ χειρογράφοις συλλογαῖς ἐσπερίων λογίων ΝΕ Β', 1905, σσ. 29 - 48 (ἐν σσ. 32 - 36: Marc. cl. XI cod. 32, ὅπου ἐπὶ κρητικαὶ ἐπιγραφαὶ ὑπὸ Μαραφαρᾶ). Ἄθ. Παπαδ. Κεραμεύς, Ἡ ἐπιγραφικὴ συλλογὴ τοῦ Ζαχαρίου Σκορδυλίου, ΝΕ Γ', 1906, σ. 487 (παρατηρήσεις εἰς τὴν προηγουμένην μελέτην).

28. ΜΑΡΑΦΑΡΑΣ ΜΑΞΙΜΟΣ ἐκ Κυδωνίας. Ἐγραψε «Ἔτερα στιχηρὰ εἰς Ἅγιον Ἰωάννην Ἐρημίτην, ποίημα Μαξίμου μοναχοῦ τοῦ Μα(ρα)φαρᾶ» (ις' - ιζ' αἰ.).

29. ΜΟΡΩΝΗΣ ΜΕΘΟΔΙΟΣ πρῶτην Κων)λεως, πρόεδρος Φιλαδελφείας (1677 - 1679), ἐκ Κυδωνίας, διετέλεσε τὸ πρῶτον προϊστάμενος τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου Χρυσοπηγῆς ἐν Γαλατᾷ, ὅθεν ἐξελέγη μητροπολίτης Ἡρακλείας (1646). Εἰς τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον ἀνῆλθε τὴν 5 Ἰανουαρίου 1668, κατεβιβάσθη δὲ βία (1671). Εἶτα μετέβη εἰς Χίον (Νέα Μονή), διέμεινεν ὡς προβλεπτῆς εἰς τὴν Μονὴν Στροφάδων τῆς Ζακύνθου καὶ ἀπὸ τοῦ 1677 ἐγκατεστάθη εἰς Βενετίαν, ὅπου προέστη ἀρχιερατικῶς τῶν ὀρθοδόξων, ἀπέθανε (1679) καὶ ἐτάφη. Εἰς τὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκλογῆς του ὡς πατριάρχου ἀποκαλεῖται «λογιώτατος».

Ἰωάννης Βελοῦδης, Ἑλλήνων Ὁρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ², Βενετία 1893, σσ. 78 - 79.—Σάροδρων Γερμανοῦ, Συμβολὴ εἰς τοὺς Πτερχ. Καταλόγους, μέρος Α', ἐν Κων)λει 1935, σσ. 155 - 159.—ΜΕΕ 16, 1931, σ. 836β.—Λ. Χ. Ζώης, Πατριάρχης εἰς Βενετίαν ἐγκαλούμενος, ΠΑΑ 9, 1934, σσ. 251 - 255.

30. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ, ἱερεὺς ἐκ Σούδας. Συνέγραψε Κανόνα παρακλητικὸν εἰς τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον (1718, ὅτε ἦτο αἰχμάλωτος ἐν Κων)λει).

Κ. Σάθας, ΝΦ σ. 596.—Legrand, ΒΗ XVIII s. I, 1918, σ. 293 - 5.

31. ΠΕΡΙΔΗΣ ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ (1810 - Αὔγουστος 1903). Ἐγεννήθη εἰς Ρογδιὰν Ἰνναχωρίων Κισάμου, εἰσῆλθεν εἰς Μ. Γωνιάς, ἐν ᾗ ἐχειροτονήθη διάκονος (1834). Ἐσπούδασε θεολογίαν εἰς τὸ Παν. Ἀθηνῶν καὶ ἐπιστρέψας (1851) μετήρχειτο ἰδιωτικῶς τὸν καθηγητὴν εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Νομοῦ Χανίων. Μεταξὺ 1855 - 1860 ἐξωρίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς Μικρασίαν ὡς ἐπικίνδυνος. Ὑ-

πῆρξε ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς Ἐπαν. 1866 - 1869, τῆς ὁποίας τῆς Γεν. Συνελεύσεως διετέλεσε Πρόεδρος. Συνέγραψεν ἀπομνημονεύματα αὐτῆς (ἐν Ἀθήναις 1900). Μετὰ ποικίλας ταλαιπωρίας, ἔθνικους ἀγῶνας καὶ συμμετοχὴν εἰς μεταγενεστέρως ἐπαναστάσεις, κατῆλθεν εἰς τὴν ἀπελευθερωθεῖσαν Κρήτην, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Τὸ 1941 οἱ γερμανοὶ κατακτιηταὶ ἐβεβήλωσαν τὸν ἐν τῷ κοιμητηρίῳ τῆς Μ. Γωνιάς τάφον του. Ἐν τῇ Μονῇ διατηρεῖται τακτοποιημένον τὸ ἀρχεῖον του.

Προβλ. Ἄνθ. Λελεδάκη, Χρ. Κρήτη Β', 1913, σσ. 51 - 3. Σόλ. Βογιατζάκη, Σημειώματα Ἱ. Μονῆς Γωνιάς, ἐν Χανίοις 1931 σ. 10 σημ.

32. ΣΑΪΤΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ, ἐκ Κυδωνίας (ις' αἰ.). Συνέγραψε, μεταξὺ ἄλλων συνταγμάτων, ἀποκειμένων εἰς τὰς βιβλιοθήκας καὶ : Κατὰ Ἀζύμων (Bibl. Bodl. Προβλ. Ἄνδρ. Δημητρακόπουλον, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς, ἐν Λειψία 1872 σ. 85). Ὁ κῶδιξ Σινᾶ 1787 (ις' - ις' αἰ.) περιέχει : *Ἰωάννου τοῦ Σαΐτου τοῦ Κυδωνιάτου σύνταγμα ἀναιρέπον καὶ καταβάλλον πλείστας ἀντιθέσεις...καὶ ἀντιλογίας τῶν φιλονείκων Ἰουδαίων* (Benesevic, III, pars I σ. 192). Τὸ αὐτὸ περιέχει ὁ Σιναῖτ. κῶδιξ 519 (1655 ἔτους, αὐτόθι I, σ. 369) ὅπου ἀντὶ «Σιναΐτου τοῦ Κυδωνιάτου»! ἀνάγνωθι : «Σαΐτου τοῦ Κυδωνιάτου». Ἐν κώδικι Σιναῖτ. 519, τοῦ εἰρημένου συντάγματος ἔπονται : 1) «*Σύνταγμα δεύτερον περιέχον τὸν ἔλεγχον τῆς Ἰουδαϊκῆς πλάνης, ἐν σχήματι διαλόγου, Ἰωάννου Σαΐτου*». 2) «*Στίχοι λαμβικοὶ Ἰωάννου Σαΐτου παραινειτικοὶ καὶ προιρεπικοὶ ἐπὶ τὸν τῆς ἀγάπης σύνδεσμον πρὸς Μανουῆλον τὸν Μουρμουριανὸν καὶ Γεώργιον τὸν Καροφιλῆ, συνομιλητάς*». Ὑπὸ Νικολάου ἱερέως τοῦ Λικινίου τοῦ ἐκ Μονεμβασίας ἐγράφησαν οἱ κάτωθι στίχοι (Collegio Gr. di S. Atanasio di Roma cod. 8, εἰς παρένθετον νεώτερον φύλλον).

Στίχοι πρὸς τὸν σοφώτατον διδάσκαλον κύρ Ἰωάννην τὸν Σαΐτην
Δόξη, τιμῇ στέψωμεν τὸν κηδεμόνα,
ἔρασται τῆς γνώσεως γέννησθε θ' ὅπως
τὸ κῦδος Κυδωνίας καὶ πάσης νήσου
καθηγητὴν Ἰωάννην τε Σαΐτην
καὶ φωτεργάτην πάσης τῆς ἀφ' ἡλίου.

Ἄνδρ. Δημητρακόπουλος, Ὁρθόδ. Ἑλλάς σ. 85, ἀνάγων αὐτὸν εἰς τὸν ιδ' αἰ. Οἱ στίχοι τοῦ Ν. Λικινίου ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Σπ. Λάμπρου, NE 10, 1913, σσ. 16 - 17 ἐκ χειροφου, ὡς ἐνόμιζε, τοῦ ΙΕ' αἰ.

ΣΚΟΡΔΥΛΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ (βλέπε Μαραφαρᾶς Γεώργιος).

ΣΚΟΡΔΥΛΙΟΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ (βλέπε Μαραφαρᾶς Ζαχαρίας).

33. ΣΚΟΡΔΥΛΙΟΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ, Ἱεροδιδάσκαλος. Ἱερεὺς τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ 1754, ὡς φαίνεται ἐκ κώδικος τὸν ὁποῖον ἀντέγραψε (Ρητορικὴ Σκούφου), ὑπογράφεται ὡς μάρτυς εἰς προᾶξιν 1776. Τῷ 1787 ἐξέδωκε Λόγους Ἐγκωμιαστικούς καὶ Πανηγυρικούς, καὶ Διδαχάς.
Κ. Σάθας, ΝΦ σ. 613.—L e g r a n d, ΒΗ XVIII s. II, 1928, σ. 467.
—Δ. Χ α β ι α ρ ᾶ ς, Λεῖψανα ἀρχείων Ἐκκλησίας Ἀλεξανδρείας «Ἐκκλ. Φάρος» 8, 1911 σσ. 289 - 290.
34. ΣΚΟΡΔΥΛΙΟΣ ΠΑΥΛΟΣ, Κρής κληρικὸς διατελέσας κανονικὸς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Φερράρας (ιε' αἰ). συνεχιστὴς τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ραβέννης τῆς συγγραφείσης ὑπὸ Agnelli. Ἀπέθανε καὶ ἐτάφη ἐν Φερράρα 27 Μαρτίου ἀγνώστου ἔτους.
Σάθας, ΝΦ σ. 111. — Ἄνδρ. Δημητρακόπουλος, Προσθῆκαι καὶ Διορθ. σ. 10.
35. ΣΚΟΥΦΟΣ ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ, ἐκ Κυδωνίας Ἱερεὺς. Ἀνεψιὸς τοῦ Φιλοθέου καὶ ἀδελφὸς τοῦ Φραγκίσκου (καὶ Γεωργίου Σκούφου ἱατροῦ 1654 - 1718 τοῦλ.), γεννηθεὶς πρὸ τοῦ 1666, ὅτε τὸ βραδύτερον ἀπέθανεν ὁ πατήρ του Κωνσταντῖνος, ἀποθανὼν δὲ τῇ 10 Ἀπριλίου 1728. Ἐσπούδασεν εἰς Ἑνετίαν, ὅπου καὶ ἐχειροτονήθη, ἐδίδαξε καὶ μετῆλθε τὸν ἱεροκήρυκα ἐν Ζακύνθῳ, ὅπου καὶ διεδέχθη τὸν θεῖόν του εἰς τὴν ἡγουμενίαν τῆς Μ. Λαουρένταινας καὶ διετέλεσεν ἑφημέριος τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Μώλου. Συνέγραψεν ἐκκλησιαστικούς λόγους εἰς κοινὴν φράσιν. Ἐπιστολὴ Παρθενίου ἱεροδιακόνου Σκούφου πρὸς Ἀρτῆς Νεόφυτον Μαυρομμάτην κατεγράφη (περ. Ρωμανὸς ὁ Μελωδὸς Α', 1932, σ. 169, ὑπὸ Σωφρ. Εὐστρατιάδου).
Μ. Ἰ. Μανούσακα, Ἡ κρητικὴ οἰκογένεια τῶν Σκούφων ΕΕΚΣ Β' 1939, σσ. 336 - 338 (ἐν σημ. 7 τῆς σ. 336 ἢ λοιπὴ βιβλιογραφία).
36. ΣΚΟΥΦΟΣ ΦΙΛΟΘΕΟΣ, ἀγιογράφος. Ἡγούμενος τῆς Μονῆς Χρυσοπηγῆς τοῦ Χαρτοφύλακος ἐν Κυδωνία καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν (1645) τῆς ἐν Ζακύνθῳ Μ. τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Διδάσκαλος ἐν Βενετία (1653), ἑφημέριος Ἁγίου Γεωργίου ἐκεῖ (1655 - 1659), διαμένων μέχρι καὶ τοῦ 1668, ἀπέθανε τὸ 1685.
Δ. Σισιλιᾶνος, Ἑλληνες ἀγιογράφοι μετὰ τὴν ἄλωσιν, Ἀθ. 1935, σσ. 196 - 199.—Κ. Δ. Μέρτζιος, Μικρὸς Ἑλληνομν. σ. 178.—Ἰεζεκιήλ Βελανιδιώτης, Ὁ ζωγράφος Φιλόθεος Σκούφος καὶ ὁ ἱερομάρτυς Σεραφεῖμ ἀρχιεπίσκοπος Φαναρίου, «Θεολογία» ΙΓ', 1935, σσ. 347 - 351.—Μ. Ἰ. Μανούσακας, Ἡ κρητικὴ οἰκογένεια Σκούφων, ΕΕΚΣ Β', 1939, ἐν σσ. 327 - 31. Ὁ αὐτός, Ἡ διαθήκη τοῦ Φιλοθέου Σκούφου [18 Φεβρουαρίου 1685] ΕΕΚΣ Γ', 1940, σσ. 297 - 307, Πρὸβλ. καὶ ΕΕΚΣ Γ', 1940, σ. 458.—Κ. Δ. Μέρτζιος, Φιλόθεος Σκούφος «Κρ. Χρ.» Β', 1948, σσ. 274 - 281.—Ἄ. Ξυγγόπουλος, Σχεδιά-

μα ἱστορίας τῆς θρησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν, Ἀθήναι 1957, σσ. 205 - 209.

37. ΣΚΟΥΦΟΣ ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ (1644 - 14 Ἰουλίου 1697 †). Οὐνίτης ἱερεὺς γεννηθεὶς ἐν Κυδωνίᾳ ἐκπαιδευθεὶς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ διδάξας ἐν Βενετίᾳ εἰς τὸ ἐκεῖ Ἑλλην. Σχολεῖον. Γλαφυρὸς ἐπιστολογράφος. Τὸ 1681 ἐξέδωκε: «*Τέχνη ῥητορικῆς Φραγκίσκου ἱερέως τοῦ Σκούφου, Κρητὸς τοῦ ἐκ Κυδωνίας, φιλοσοφίας καὶ ἱερᾶς θεολογίας διδασκάλου τῇ Μητρὶ Παρθένῳ γονυπετῶς ἀφιερωθεῖσα*» (Παπαδ. Βρετοῦ, Κατάλογος, Ἀθ. 1845 σ. 8, ἀρ. 69). Ἐδημοσίευσε Λόγους εἰς τὸ Γενέθλιον τοῦ Προδρομοῦ (1670), ἔγραψεν ἐπιγράμματα εἰς ἀρχαῖα μέτρα.
Κ. Σάθας, ΝΦ σσ. 371 - 373.—L e g r a n d, ΒΗ de XVII s. V, 1903, σσ. 374 - 377.—Ἡλίας Δ. Τσιτσέλης, Ποιήματα Φραγκίσκου Σκούφου «Αἱ Μοῦσαι» ΙΕ' ἀρ. 340 (15 Μαΐου 1907) σσ. 2 - 3 (ὅπου καὶ περὶ χειροφύλου περιέχοντος 40 ἐπιστολὰς τοῦ Σκούφου). Λ. Χ. Ζώης, Βιογραφιῶν συμπληρώσεις, αὐτόθι ἀρ. 343 (1 Ἰουλίου 1907) σ. 3β - 4α (περὶ τῆς καταγωγῆς, συγγενῶν, διαθήκης κλπ. τοῦ Σκούφου). Ἐπιστολὰς τοῦ Φ. Σ. ἐδημοσίευσεν ὁ Γ. Δροσίνης ΗΜΕ 1922, 1923, 1928 —Μ. Ἰ. Μανούσας, Ἡ κρητικὴ οἰκογένεια τῶν Σκούφων ΕΕΚΣ Β', 1939, ἐν σσ. 331 - 332. Ὁ αὐτὸς Μανούσας ἠτοιμάσεν ἔκδοσιν τῶν ἔργων τοῦ Σκούφου, εὐρῶν ἄγνωστα χειροφύλου, ἀνέκδοτον μέχρις ὥρας —Κ. Καϊροφύλας, Φραγκίσκου Σκούφου, Πατριωτικά - Ἠθικά, ἐν Ἀθήναις 1940. —Β. Τατάκης, Σκούφος - Μηνιάτης - Βούλγαρις - Θεοτόκης, Ἀθήναι ἀ. ἔ. (1953, Βασικὴ Βιβλ. 8).
38. ΣΟΥΡΟΥΜΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ, ἱερεὺς ἀπὸ τὸ χωρίον Ἀλικιανοῦ Κυδωνίας, βιβλιογράφος καὶ ὕμνογράφος, τοῦ ὁποῦ ἔργα καὶ κώδικες ἐσώθησαν εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, Κρήτην καὶ ἄλλαχοῦ, μαρτυρούμενος ἀπὸ τοῦ 1660 (τοῦλάχιστον ἐὰν ὁ κῶδιξ 1296, τοῦ 1658 ἔτους, τῆς Μ. Λαύρας ἐγράφη ὑπ' αὐτοῦ), μέχρι καὶ τοῦ 1702. Ἐγραψεν: 1) *Μετάφρασιν σὺν Θεῷ εἰς τοὺς ψαλμοὺς τοῦ Δαυὶδ τοῦ ρν' ψαλμῶν* (ἐσώθη διὰ τοῦ Σαβαϊτικοῦ κώδικος 47, τοῦ ἔτους 1702. (Πρβλ. Ἀθ. Παπ. Κεραμεύς, Ἱεροσολυμιτικὴ Βιβλιοθήκη Β', σ. 92). 2) *Κανόνα εἰς Ἰωάννην τὸν Ξένον*, οὗ ἡ ἀκροστιχὶς «*Δημήτριος ἁμαρτωλὸς ἱερεὺς Σουρούμης*» (ἐδημοσιεύθη ὑπ' ἐμοῦ ΕΕΒΣ Κ', 1950, σσ. 322 - 324). 3) Ἐγκώμια εἰς τὴν Θεοτόκον κατ' ἀλφάβητον (αὐτόθι σσ. 324 - 326). 4) Τροπάρια ἐγκωμιαστικά εἰς τὸν τίμιον Σταυρὸν (κῶδιξ 60 Μ. Ξενοφῶντος. Λάμπρος, Κατάλογος Α' σσ. 68 καὶ 436 ἀρ. 762,4). Σ. Π. Βογιατζάκης, Σημειώματα ἐκ τῆς Ἱ. Μ. Γωνιάς, ἐν Χανίοις 1931, σ. 5.—Ν. Β. Τωμαδάκης, Ὑμνολογικὰ καὶ ἀγιολογικὰ Ἰωάννου τοῦ Ξένου ΕΕΒΣ Κ', 1950, ἐν σσ. 316 - 318, 322 - 326.
39. ΣΤΑΓΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ. Ἱερομόναχος ἐκ πόλεως Κυδωνίας Κρήτης,

καθίσταται ἕξαρχος τῶν ὑπὸ τὴν Ἑνετιαν τοῦ Φιλαδελφείας Με-
λειίου Τυπάλδου, ὅστις ἐν τῷ σχετικῷ ἐγγράφῳ ἀποκαλεῖ αὐτὸν
«λογιώτατον» καὶ γράφει περὶ αὐτοῦ ὅτι δέον αὐτὸν «λέγεσθαι
περιοδετην καὶ μέγαν θεολόγον καὶ διδάσκαλον, ὅπου περ ἂν τύ-
χοι», παρέχων αὐτῷ τὸ δικαίωμα «ἀποκείρειν μοναχοὺς, ἀναγνώ-
στας σφραγίζειν, ἐπιγονάτιον φέρειν καὶ πολυσταύριον φελώνιον
ἀμφιέννεσθαι» κτλ. (16 Ἰουλίου 1697). Τὸν Αὐγούστον 1698 ὁ
Κων)λεως Καλλίνικος Β΄ διὰ συνοδικῆς ἐγκυκλίου κατήργησε τὸ
κῆρος τοῦ γράμματος τοῦ Μ. Τυπάλδου καὶ ἀπεστέρησε τῶν τι-
μῶν τὸν Στάγην τοῦτον, ὅστις ἔδρασεν ἐν συνεχείᾳ εἰς Οὐγγαρίαν,
Βλαχίαν, Μάλταν καὶ Βενετιαν, ὡς οὐνίτης.

Γ. Β ε λ ο ὑ δ η ς, Ἑλλήνων Ὁρθοδ. ἀποικία ἐν Βενετία², 1893, σ. 182
(ὅπου ἀναφέρεται ὡς Στάης). Ἀ θ. Π α π α δ. Κ ε ρ α μ ε ὑ ς, Ἱεροσολυ-
μιτικὴ Βιβλιοθήκη Α΄, 1891, σ. 447 καὶ Δ΄, 1899, σ. 368. Μ α ν ο υ ἡ λ
Γ ε δ ε ῶ ν, Τυπάλδου - Στάη Συμμορία, Σημείωμα περὶ τῶν ἐν Βενετία θρη-
σκευτικῶν ταραχῶν 1686 - 1712, ἐν Κων)λει 1913, σσ. 52 - 53, 67 - 76 κάλ.

ΤΖΑΝΚΑΡΟΛΩΝ οἰκογένεια (Τὸ ἐπώνυμον Zancarola, Τζαγγαρέ-
λος, Τζαγκαρόλος). Φεουδαρχικὴ οἰκογένεια ὀρθοδόξων Χανίων.

40. ΤΖΑΝΚΑΡΟΛΑΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ. Υἱὸς Φραγκίσκου Τζακαρέλου καὶ
τῆς Ποθούλας Σγουρογιαννοπούλας. Ἄνεψιὸς τοῦ περαιτέρω Ἱε-
ρεμίου, ἡγουμένου Ἀγίας Τριάδος. Ἐβαπτίσθη εἰς τὸν ναὸν τῶν
Ἀγ. Ἀποστόλων τοῦ χωρίου Βαφῆς (Ἀποκορώνου) τὴν 10 Ἀπρι-
λίου 1624. Εἰσῆλθεν εἰς τὸ Κολλέγιον τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου ἐν
Ρώμῃ, ὅπου ἐσπούδασε φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν (1635 - 1645),
μεθ' ὃ χειροτονηθεὶς ὑπηρέτησεν ἐν Ἰταλίᾳ (τὰ Χανιά εἶχον ἤδη
ἄλωθῆ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιστρέψῃ). Διετέλεσε καθηγητῆς εἰς
τὴν *Amulio Patavina Academia* (1650). Ἐδημοσίευσεν πλῆθος
λόγων, ἱστορικοαρχαιολογικῶν διατριβῶν κλπ. ὡς καὶ *Epigram-
matum eroicorum centuria prima* (1649).

Λ e g r a n d, ΒΗ XVII s. V, 1903 σσ. 302 - 6 καὶ σσ. 65 (ἀρ. 87) σσ.
66 - 67 (ἀρ. 89 - 90, 92) σ. 70 (ἀρ. 97), σ. 75 - 76 (ἀρ. 106), σσ. 82 - 83
(ἀρ. 118), σ. 91 (ἀρ. 132) σσ. 169 - 170 (ἀρ. 265 - 267).

41. ΤΖΑΓΚΑΡΟΛΟΣ ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ ἱερομόναχος Κυδωνίας, κτίτωρ τῆς
Μ. Γωνιάς Κισάμου, ὅπου συνέχισε τὸ ἔργον Βλασίου καὶ Ἀμα-
σίου καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου (1631) κατέστη ἡγού-
μενος. Τὸ 1645 κατέφυγεν εἰς Ἐπτάνησον, ὅπου καὶ ἀπέθανεν.
Ἐγγραψεν 1) «Ἐνερα μακαριστάρια ψαλλόμενα εἰς τὴν Κοίμησιν
τοῦ ὁσίου Ἰωάννου τοῦ Ἐρημίτου» ὅπου ἡ ἀκροστιχὶς «Βενέδι-
κτος ἱερομόναχος ὁ Τζαγκαρόλος». 2) «Μακαριστάρια ψαλλόμενα
εἰς τὸν ἐπιτάφιον τῆς ἁγίας δεσποίνης ἡμῶν *sic* Θεοτόκου».
Δά μ π ρ ο ς, Κατάλ. Α΄, σ. 68 καὶ 437. Ξενοφ. 60, 5.

42. ΤΖΑΓΚΑΡΟΛΟΣ ΙΕΡΕΜΙΑΣ, ἱερομόναχος, ἀδελφὸς τοῦ ἐπομένου πρεσβύτερος, κτίτωρ καὶ ἡγούμενος τῆς Μ. Ἀγίας Τριάδος Ἀκρωτηρίου, ὅπου καὶ ἀπέθανεν. Λόγιος, ἀλληλογραφῶν μὲ τὸν Μελέτιον Πηγᾶν (1598, 1601). (Τρίτην ἐπιστολὴν ἐδημοσίευσεν ἐν «Κρ. Χρ.» Ε' 1951, σ. 274). Τὸ 1634 ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Γεράσιμος Α' παραγγέλλει, ὅπως τὰ πράγματα τοῦ ἀποθανόντος Ἱερεμίου δοθοῦν εἰς τὸν ἀδελφόν του Λαυρέντιον καθηγούμενον τῆς Ἀγ. Τριάδος.
Πρβλ. Κ. Παρασυράν, ΕΕΚΣ Β', 1939, σσ. 84 - 85.
43. ΤΖΑΓΚΑΡΟΛΟΣ ΛΑΥΡΕΝΤΙΟΣ, μοναχὸς ἐν Ἀγίῳ ὄρει καὶ εἶτα ἐν Ἀγίῳ Ἰωάννῃ τοῦ Γδερνέτου, διαδεχθεὶς τὸν συγκτίτορα ἀδελφόν του Ἱερεμίαν εἰς τὴν ἡγουμενίαν τῆς Ἀγίας Τριάδος. Λόγιοι ἀμφότεροι ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐλληνολατινικῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μονῆς ταύτης.
44. ΤΖΑΓΚΑΡΟΛΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ἱερεὺς καὶ Ἀγιογράφος ζήσας ἐν Ἐπιανήσῳ (ἀκμὴ του 1688 - 1710). Εἰκόνες του εἰς τὴν Μ. Σισσιῶν Κεφαλληνίας, μουσεῖα Μπενάκη, Λοβέρδου, Ἐθν. Πινακοθήκην ἐν Ἀθήναις κᾶ.
45. ΤΣΑΓΚΑΡΟΛΟΣ ΦΙΛΙΠΠΟΣ ἱερεὺς, μελογράφος. Μαθήματα μουσικὰ περιέχονται εἰς τὸν πατριακὸν κώδ. VOB' (1753 ἔτους).
Ἰω. Σακελίωv, Πατριακὴ Βιβλιοθήκη, ἐν Ἀθήναις 1890 σ. 211.
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΕΡΙ ΤΖΑΓΚΑΡΟΛΩΝ: Ν. Β. Τωμαδάκης, Ἀποσημειώματα. 1. Τζαγκαρόλοι Κρήτης, «Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον» Α', 1933, σσ. 284 - 285, ὅπου καὶ ἄλλη βιβλιογραφία. Τοῦ αὐτοῦ Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ Μ. Πηγᾶ πρὸς τὴν Ἰ. Μ. Γδερνέττου, Κρ. Χρ. Ε', 1951, σσ. 263 - 74, ἰδία σ. 267 σημ. 18. Ἐ Legrand, BH de XVII s. V, 1903, σσ. 302 - 306 (περὶ τοῦ Βασιλείου). Ν. Β. Τωμαδάκης, Ἡ Ἱ. Μονὴ Ἀγίας Τριάδος Τζαγκαρόλων ΕΕΒΣ Θ', 1932, σσ. 289 - 350 (ὅπου τὸ χρονικὸν τῆς Μονῆς καὶ αἱ ἐπιγραφαί).— Ἀγαθαγγέλου Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρητας ἀλληλογραφία Μ. Πηγᾶ σσ. 63 - 64 (ἀρ. 36) καὶ 78 - 9 (ἀρ. 52), (ἐπιστολαὶ πρὸς Ἱερεμίαν). — Δημ. Σισιλιάνου, Ἕλληνες ἀγιογράφοι μετὰ τὴν ἄλωσιν, Ἀθ. 1935, σσ. 220 - 225 (περὶ τοῦ Στεφάνου).
46. ΤΡΙΓΩΝΗΣ ΜΑΚΑΡΙΟΣ, Κυδωνιεὺς υἱὸς Δημητρίου Τριγώνη ἐκ Χώρας Χανίων, σκευοφύλαξ καὶ προηγούμενος Μεγ. Λαύρου ἐν Ἀγίῳ ὄρει, συνέγραψε Προσκυνητάριον τῆς ἐν λόγῳ Μονῆς, ἐκδοθὲν μετὰ τὸν θάνατόν του (1772). Κατὰ τοὺς ἐκεῖ ἐπιτασσομένους στίχους ἀπέθανε τὸ 1757.
Legrand, BH XVIII s., II, σσ. 155 - 159.
47. ΦΑΣΙΔΩΝΗΣ ΜΗΤΡΟΦΑΝΗΣ, ἡγούμενος Ἀγίου Ἰωάννου Προδρόμου τοῦ Φαραγγίτου ἐν Κρήτῃ, μαρτυρούμενος ἐν τῇ διαθήκῃ

τοῦ Μαξίμου Μαργουνίου (1584)⁸¹. Ἐξ ἐπιστολῆς πρὸς αὐτὸν Μελετίου τοῦ Πηγᾶ δηλοῦται ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ναυτικοῦ ὃ ὁποῖος προσῆλθεν εἰς τὸν μοναχισμόν, ἐξελέγη ἡγούμενος, ἐχρησιμοποιεῖτο ὁμως καὶ μετὰ ταῦτα ὡς καπετάνιος εἰς πολεμικὰ πλοῖα τῆς Γαληνοτάτης καὶ ἐθεώρει ἑαυτὸν ἔνοχον διὰ τοῦτο. Ὁ Πηγᾶς τῷ παρέχει, πολιτικώτατα, καὶ συγχώρησιν καὶ τὴν ἄδειαν! Ἠγουμένευε δὲ τότε τῆς Μονῆς Γδερνέττου (Φαραγγίτου!).

Ἡ διαθήκη τοῦ Μαργουνίου ὑπὸ Ἁθ. Παπαδ. Κεραμέως, «Βυζαντ. Χρονικά» Πετροπόλεως Α', 1894, σσ. 219 - 20, σημειοῦντος «οὗτος ἐστὶν πιθανῶς ὁ Μητροφάνης ὃπερ ὁ Μαργούνιος ἐν ἔτει 1584φ γράμμα ἔγραψε τύποις ἀνέκδοτον. (Legrand, BH XVI s. II σ. XXXV)»⁸². Γράμμα τοῦ Πηγᾶ πρὸς τὸν Μητροφάνην ἐδημοσιεύθη ὑπ' ἐμοῦ «Κρ. Χρ.» Ε', 1951, σσ. 271 - 272, πρβλ. καὶ σ. 269.

48. ΦΥΝΤΙΚΑΚΗΣ ΖΑΧΑΡΙΑΣ ἐκ Κεφαλᾶ Ἀποκορώνου, μαθητῆς τοῦ Κ. Κούμα, ἐχρημάτισε διδάσκαλος ἐν Ζακύνθῳ. Τὸ 1847 ἱεροδιάκονος ὢν ἐδίδασκεν ἐν τῇ Μ. Ἀγίας Τριάδος Τζαγκαρόλων. Τωμαδάκης, ΕΕΒΣ Θ' 1932, σ. 304.

49. ΧΑΜΕΤΗΣ ΜΑΡΚΟΣ, ἱερομόναχος Κυδωνιεύς γράψας Κινόνα εἰς τὸν ὄσιον Ἰωάννην τὸν Ξένον, φέροντα ἀκροστιχίδα: «Ἀμαρτωλὸς ἱερομόναχος Μᾶρκος Χαμετῆς». Τωμαδάκης, ΕΕΒΣ Κ', 1950, σσ. 316, 320 - 21.

50. ΧΑΡΤΟΦΥΛΑΞ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ, ἐκ Κυδωνίας πιθανῶς ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Μ. Χρυσοπηγῆς, γενόμενος διδάσκαλος τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθείσης ἐν τῇ Μονῇ Πάτμου Σχολῆς, ἡγούμενος τῆς Μ. Ἀγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Πάτμῳ καὶ εἶτα μητροπολίτης Λαοδικείας τῆς Φρυγίας († 14 Ὀκτωβρίου 1628). Ἐπιστολή του πρὸς Γαβριὴλ Σεβῆρον παρ' οὗ ζητεῖ ὅπως ἐπέμβῃ παρὰ ταῖς ἐνετικαῖς ἀρχαῖς ὑπὲρ Γριμάνη τινός, κατηγορηθέντος ἐπὶ πειρατεία, παρὰ J. Lamius, G. Severi Epistolae, Florentiae 1754, σσ. 95 - 98 (1 Ἰουνίου 1589). Ἰεροθέου ἱερομονάχου Φλωρίδου, Νικηφόρος Χαρτοφύλαξ, «Ἐκκλ. Ἀλήθεια» Δ', 1884, σσ. 418 - 421.—Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ Νικηφόρου τοῦ Χαρτοφύλακος, βιογραφικαὶ ἀποσημειώσεις, ΔΙΕΕ Β', 1885, σσ. 65 - 81.

Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν
Δεκέμβριος 1957

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

⁸¹) Ὁ συσχετισμὸς δὲν εἶναι ἀσφαλῆς. Μονὴ Ἀγίου Ἰωάννου Προδρόμου ὑπῆρξεν εἰς τοὺς Ν. Ἡρακλείου, Ρεθύμνης καὶ Λασηθίου μόνη ἢ σημερινὴ γυναικεία τῶν Κορακιῶν, παράρτημα ἄλλοτε τοῦ Γουβερνέττου. Ἐξ ἄλλου φαίνεται ὅτι ὁ Μητροφάνης περὶ οὗ ἐνιαῦθα ὁ Μαργούνιος, εἶναι ὅλως διάφορος τοῦ μετὰ ταῦτα Μητροφάνους Γρηγοροπούλου, ἡγουμένου Βαλσαμονέρου πρὸς ὃν ὁ Μαργούνιος ἀπηύθυνε δύο ἐπιστολάς κατὰ τὰ ἔτη 1590, 1601 (περὶ ὧν πρβλ. Ch. Astruc, «Κρ. Χρ.» Γ', 1949, σ. 229 - 30, ἀρ. 81, 82).

⁸²) Πρόκειται περὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 175, Astruc, Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 243.